

Bitlis Eren Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ISSN: 2547-9725

AKADEMİK İZDÜŞÜM
DERGİSİ

**Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm
Dergisi**

**Bitlis Eren University Journal of Academic
Projection**

Yıl/Year: 2019 – Cilt/Volume: 4 – Sayı/Number:1

ISSN: 2547-9725

Yazışma Adresi:

BEÜ Akademik İzdüşüm Dergisi, Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 13000,
Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE
<http://dergipark.gov.tr/beuiibfaid>

Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi

Bitlis Eren University Journal of Academic Projection

ISSN	:	2147-9725
Basım Tarihi	:	20 Mart 2019
Yayın Sezonu	:	Mart 2019
Cilt	:	4
Sayı	:	1
İlk Yayın Tarihi	:	2016
Yayın Yeri	:	Bitlis
Yayın Dili	:	Türkçe ve İngilizcedir
Adres	:	BEÜ Akademik İzdüşüm Dergisi Bitlis Eren Üniversitesi 13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE
e-posta	:	aid@beu.edu.tr
URL	:	http://dergipark.gov.tr/beuiibfaid

BEU. AİD

Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi

Yıl/Year: 2019 • Cilt/Volume: 4 • Sayı/Number: 1

Yayın Kurulu • Editorial Board

Bitlis Eren Üniversitesi Adına
Sahibi/Owner

Baş Editör / Editor-in-Chief

Editörler / Editors

Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board Members

Prof. Dr. Erdal Necip YARDIM
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr Öğr. Üyesi Veysel ERAT

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Metin IŞIK

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇINAR

Bitlis Eren Üniversitesi

Prof. Dr. Ağalar ABASALI

Bakü Devlet Üniversitesi. (Azerbaycan)

Prof. Dr. Asem NAUŞABAYEVA HEKİMOĞLU

Bitlis Eren Üniversitesi

Prof. Dr. İftikhar MALİK

Bath Spa University (İngiltere)

Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Nagihan ŞERMUHAMEDOVA

Taşkent Devlet Üniversitesi (Özbekistan)

Doç. Dr. Ali ASKER

Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Doç. Dr. Erhan ÖRSELLİ

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Doç. Dr. Esra Banu SİPAHİ

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR

İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ

Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç. Dr. Saypjamal KORGANOVA

Muhtar Auezov Güney Kazakistan Muhtar Auezov Güney Kazakistan Üniversitesi (Kazakistan)

Doç. Dr. Sultan KAVİLİ ARAP

Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Nur BUYRUK AKBABA

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cemal ÖZTÜRK

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan DÖNMEZ

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sebahattin KOÇ

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Serap TOPRAK

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Vecihi Sefa Fuat HEKİMOĞLU

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yahya DEMİRKANOĞLU

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin HAYTA

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zeki UÇAR

Bitlis Eren Üniversitesi

Öğr. Gör. Seyhun TUTGUN

Bitlis Eren Üniversitesi

Yazı İşleri Sorumlusu/Editorial Officer

BEU. AİD

Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi

Yıl/Year: 2019 • Cilt/Volume: 4 • Sayı/Number: 1

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ AKADEMİK İZDÜŞÜM DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi, Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından "**Hakemli Dergi**" statüsüne uygun yılda üç sayı olmak üzere yayımlanır. Dergi içeriği, tüm kullanıcılara açık, ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayımcıdan ve yazar/yazarlardan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir. Bu dergide yayımlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden Fakültemiz ve Üniversitemiz sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisinin görüşünü yansıtmaz. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları Akademik İzdüşüm Dergisine aittir. Makalesi dergimizde yayınlanmış olan yazarlar makalenin Özet kısmının veya tamamının PDF olarak dijital ortamda yayınlanmasını kabul etmiş sayılırlar. Dergi yazım kurallarına uymayan makaleler değerlendirmeye alınmaz. Basılmama kararı verilen yazılar varsa hakem raporuyla birlikte yazarına iade edilir. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayınlanan yazılarında her türlü telif hakları dergiye aittir. Yazara herhangi bir telif hakkı ödenmez.

Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından geliştirilen yayın etiği ilkelerini ve tavsiyelerini gözetir. Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir. Olası bilimsel etik dışı davranışlar ve etik yayın ihlali durumunda, COPE Ethics Flowcharts dikkate alınır.

Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi, aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

- ASOS (Acedemia Social Science Index)
- COSMOS (Cosmos Impact Factor)
- Rootindexing (Root Society for Indexing and Impact Factor Service)
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)

BEU. AİD

Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi

Yıl/Year: 2019 • Cilt/Volume: 4 • Sayı/Number: 1

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. Asem Nauşabayeva HEKİMOĞLU-Bitlis Eren Ü.
Prof. Dr. Bayram ÇOŞKUN-Muş Alparslan Üniversitesi
Prof. Dr. Cenap ÇAKMAK- Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ-Batman Üniversitesi
Prof. Dr. Harun ARIKAN - Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK- Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Murat OKÇU-Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Müslüme NARİN-Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN- Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER- Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN-Dokuz Eylül Ün.
Prof. Dr. Hüseyin GÜL-Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER- İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup ALTAN-Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ASKER- Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Erkin EKREM- Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ester RUBEN-Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ethem DUYGULU- Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Güray YONTAR- Dokuz Eylül
Doç. Dr. Muhammed Şükrü MOLLAVELİOĞLU- YYÜ
Doç. Dr. Sabahattin NAL İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Sultan KAVİLLİ ARAP- Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Tümen SOMUCUOĞLU- Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ-Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Emre ÖZER- Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer KANBEROĞLU- Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Ahmet Arif EREN-Niğde Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Ayşe Nur Buyruk AKBABA-Bitlis Eren Ü.
Dr Öğr. Üyesi Cemal ÖZTÜRK-Bitlis Eren Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Dilek MEMİŞOĞLU-İzmir Kâtip Çelebi Ü.
Dr Öğr. Üyesi Ebru TOLAY- Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Ece DEMİRAY EROL Celal Bayar Üniv.
Dr Öğr. Üyesi Gökhan DÖNMEZ-Bitlis Eren Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Gül GÜN-Bitlis Eren Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Hakan ÖZDEMİR-İnönü Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi İbrahim ARAP- Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi İsmail ŞAHİN- Karabük Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Kurtar TANYILMAZ-Marmara Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Nurcan H. ÇIRAKLAR- Dokuz Eylül Üniv.
Dr Öğr. Üyesi Raşid TACİBAYEV- Hoca Ahmet Yesevi-
Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Serap TOPRAK-Bitlis Eren Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Vecihi S. Fuat HEKİMOĞLU-Bitlis Eren Ü.
Dr Öğr. Üyesi Veysel ERAT- Bitlis Eren Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Yahya DEMİRKANOĞLU-Bitlis Eren Ü.

BEU. AİD

Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi

Yıl/Year: 2019 • Cilt/Volume: 4• Sayı/Number: 1

Dergimizin bu sayısındaki makalelerin değerlendirilmesinde hakem olarak katkı sunan değerli öğretim üyelerine teşekkürlerimizi sunarız.

Yayın Kurulu

BU SAYIDAKİ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF THISISSUE

- Doç. Dr. Celal TAŞDOĞAN- Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Tayfur BAYAT- İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Anıl BÖLÜKOĞLU- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşenur BUYRUK AKBABA - Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat UĞURLU- Şırnak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan DÖNMEZ - Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ- Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Metin IŞIK- Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oytun Boran SEZGİN-.Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sebahattin KOÇ - Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur Yasin ASAL-İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Veysel ERAT- Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz TÜRKAN- Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇINAR- Bitlis Eren Üniversitesi

BEU. AİD

Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi

Yıl/Year: 2019 • Cilt/Volume: 4 • Sayı/Number: 1

Araştırma Makaleleri / Research Articles

-
- Şükrü APAYDIN 1-27
TÜRKİYE'DE İKTİSADİ KÜRESELLEŞMENİN BÜYÜME ÜZERİNDEKİ YAPISAL VE TARİHSEL ETKİLERİ
Structural and Historical Effects of Economic Globalization on the Growth in Turkey
-
- Zeki UÇAR 28-49
LİDER ÜYE ETKİLEŞİMİ LENSİNDEN PATERNALİST LİDERLİK VE İŞ TATMİNİ İLİŞKİSİ
The Relationship Between Paternalistic Leadership and Job Satisfaction From the Viewpoint of Leading Member Exchange
-
- Seyhun TUTGUN 50-65
TÜRKİYE'DE FİNANSAL GELİŞME VE ENERJİ TÜKETİMİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ARDL SINIR TESTİ YAKLAŞIMI
The Impact of Financial Development and Energy Consumption on Economic Growth in Turkey : ARDL Bound Testing Approach
-
- Dilan MIZRAK 66-83
SÜREKLİLİKLER VE KOPUŞLAR ÇERÇEVESİNDE DEVLET – SİVİL TOPLUM İKİLİĞİ KONUSUNDAKİ KURAMSAL YAKLAŞIMLAR VE BOB JESSOP'IN DEVLET KURAMININ BU ÇERÇEVEDA İNCELENMESİ
Theoretical Approaches On the Issue of State-Civil Society Dichotomy in Regard of Continuity and Disengagements and An Evaluation on Bob Jessop's State Theory in This Framework
-
- Müslüm POLAT, Dilan KANMAZ, Hilal VERGİ 84-96
VADELİ VE SPOT PİYASALAR ARASINDA NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: BORSA İSTANBUL ÖRNEĞİ
Causality Relationship Between Futures and Spot Markets: The Case of Borsa Istanbul
-
- Erman AKILLIBAŞ 97-124
BEŞ DUYUNUN PAZARLAMA ALGISINDAKİ GÜCÜ
The Power of Five Senses in the Perception of Marketing
-
- Ali Kemal NURDOĞAN, Zekeriya DOĞAN 125-143
TÜRKİYE'YE YÖNELEN ULUSLARARASI GÖÇ HAREKETLİLİĞİ BAĞLAMINDA ÇORUM İL GÖRÜNÜMÜ
Migration Flows to Turkey in the Context of International Mobility, Corum City View
-
- Eda DİZGİL 144-174
TÜRKİYE'DE FAALİYET GÖSTEREN MEVDUAT BANKALARININ FİNANSAL PERFORMANSLARININ CAMELS PERFORMANS DEĞERLEME SİSTEMİ İLE İNCELENMESİ (2009-2017)
With CAMELS Investigation of Performance Evaluation System of Financial Performance Operating in Bank Deposits in Turkey
-

Türkiye’de İktisadi Küreselleşmenin Büyüme Üzerindeki Yapısal ve Tarihsel Etkileri

Şükrü APAYDIN

Dr. Öğretim Üyesi

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi-Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü-Nevşehir-
Türkiye

ORCID Numarası 0000-0003-4640-8135

sukruapaydin@nevsehir.edu.tr

Öz

Küreselleşme tüm dünyada üzerinde en çok konuşulan konulardan biridir. Politik, sosyal ve kültürel boyutları bulunmakla birlikte küreselleşme olgusu daha ziyade iktisadi yönüyle ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede iktisadi küreselleşmenin özellikle ekonomik büyüme üzerindeki etkileri uzun süredir tartışma konusudur. Bu çalışmada iktisadi küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri tarihsel olarak araştırılmaktadır. Türkiye’nin 1970-2016 dönemine ilişkin verileri kullanılarak yapılan çalışmada, iktisadi küreselleşmeyi temsilen ticari ve finansal küreselleşme alt endeksleri seçilmiştir. Ampirik uygulamada ADF, PP, Ng-Perron ve KPSS testleri ile durağanlık analizi yapılmış, değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisi Johansen-Juselius yöntemiyle test edilmiştir. Bağımsız değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkilerinin belirlenmesi amaçlandığı için, çalışmada uzun dönem kısıtlı yapısal VAR modeli benimsenmiştir. Çalışmada ayrıca, her bir küreselleşme şokunun ekonomik büyüme üzerindeki rolünün belirlenmesi için tarihsel ayrıştırma yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ticari ve finansal küreselleşme ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde negatif ve kalıcı bir etkiye sahiptir. Bunun yanında, küreselleşme şoklarının Türkiye’deki ekonomik krizleri açıklayıcı etkisi, ekonomik genişleme üzerindeki etkisinden daha büyük bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ticari Küreselleşme, Finansal Küreselleşme, Ekonomik Büyüme, Yapısal VAR, Tarihsel Ayrıştırma.

Structural and Historical Effects of Economic Globalization on the Growth in Turkey

Abstract

Globalization is one of the most discussed topics in the world. Although there are political, social and cultural dimensions, the phenomenon of globalization comes to the fore with its economic aspect. In this context, the effects of economic globalization especially on economic growth have been a matter of debate for a long time. In this study, the effects of economic globalization on economic growth are studied historically. In the study conducted using Turkey's data for the 1970-2016 period, trade and financial globalization sub-indices representing economic globalization were selected. In empirical application, ADF, PP, Ng-Perron and KPSS tests have been performed for stationary analysis then tested relation among variables by using Johansen-Juselius Method. The study has adopted the long-run restricted structural VAR model because of that it is aimed to determine the long-run effects of independent variables on economic growth. The study also used the historical decomposition method to determine the role of each globalization shock on economic growth. According to the findings of the study, trade and financial globalization has a negative and permanent effect on economic growth in the long-run. Moreover, the explanatory impact of globalization shocks on the economic crisis was found to be greater than the impact on economic expansion in Turkey.

Key words: Trade Globalization, Financial Globalization, Economic Growth, Structural VAR, Historical Decomposition.

GİRİŞ

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden günümüze, başta iktisadi alan olmak üzere sosyal, kültürel, politik, vb. alanlarda üzerinde en çok konuşulan, en fazla tartışılan konuların başında küreselleşme kavramı gelmektedir. Üzerinde uzlaşılmış bir tanımı olmamakla birlikte, genel olarak küreselleşme, iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşması, uluslararası ticaret, finans ve doğrudan yatırım akımlarının artması ve derinleşmesi, çok sayıda uluslararası ve bölgesel düzeyde resmi ve sivil kurum ve örgütlerin oluşturulması sonucu ülkeler arası bir ‘bütünleşme’ ve karşılıklı bağımlılığın artmasını vurgulamaktadır (Öncü, 2008: 742; United Nations, 2004: 4-5). İktisadi açıdan küreselleşme, “*ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklemlenmesi ve tüm iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya kapitalizminin birikim dinamikleriyle belirlenmesi*” şeklinde tanımlanabilmektedir (Yeldan, 2001:13). Bir başka ifade ile küreselleşme, ekonomik piyasaların, teknoloji ve iletişim kalıplarının aşamalı olarak daha fazla ‘küresel’ ve daha az ‘ulusal’ ya da ‘yerel’ özellikler taşımaya başladığı bir süreç olarak da ele alınabilmektedir (Altan ve Arslan, 2016: 75; OECD, 1997: 19). Bu süreç içinde iktisadi küreselleşme dönemin en temel anlayışı, bu çerçevede ortaya çıkan en temel uygulama da ulusal ekonomilerin ticari ve özellikle de finansal alanda serbestleştirilmesi olmuştur (Öncü, 2008: 744).

Öte yandan ticari ve finansal küreselleşme uygulamaları, sadece söz konusu dönemi nitelendiren olgular değildir. Dünya kapitalizminin son iki yüzyılı incelendiğinde, iktisadi anlamda iki önemli küreselleşme dönemi ayırt edilebilmektedir. Bunlardan birincisi, genel olarak 1870-1914 dönemini kapsayan, Arrighi’nin *İngiliz Hegemonya Dönemi* içinde bir dönem olarak değerlendirdiği “Klasik Liberalizm”, ikincisi ise yine Arrighi’nin *Amerikan Hegemonya Dönemi* içinde bir dönem olarak tanımladığı yirminci yüzyılın son çeyreğine denk gelen “Neoliberalizm”dir (Arrighi, 2000; Köse ve Öncü, 2003: 114; Yeldan, 2001:14). “*Bırakınız yapsınlar*” anlayışının benimsendiği her iki dönemde temel beklenti, iktisadi küreselleşmenin istikrarlı bir ekonomik büyümeyi sağlaması ve ekonomik etkinliği artırarak ülkelerin rekabet gücünü artırmasıdır (Eichengreen, vd. 1999: 1-2). Bu beklenti, temelde küreselleşme sonrası ortaya çıkacak bir takım etkilerin gerçekleşeceği düşüncesine dayanmaktadır. Bu çerçevede küreselleşmenin dünya genelinde üretimin genişlemesine yol açacağı (ölçek etkisi), üretim ve tüketim faaliyetlerinin bileşim ve lokasyonunda kaymalar yaratacağı (yapısal etki), farklı teknolojilerin gelişmesini teşvik edeceği (teknoloji etkisi) ve farklı ürün bileşimlerinin üretilip tüketilmesine (ürün etkisi) neden olacağı düşünülmektedir (OECD 1997: 19). Buna karşın piyasa mekanizmasının işleyişine ve özelliklerine vurgu yapılan Keynesyen ve Marksist iktisat geleneklerinde tam tersi düşünceler ileri sürülerek, iktisadi küreselleşmenin özellikle de finansal küreselleşme faaliyetlerinin istikrarlı bir büyüme yerine istikrarsızlığı artıracığı, ekonomilerde yaşanan dengesizlikleri şiddetlendireceği savunulmaktadır (Arestis ve Glickman, 2002;

Davidson, 1998; Kregel, 1998; Mishkin. 1996, 1998 ve 1999; Mandel, 2008; Marx, 1867 ve 1894; Palley, 1999).

Klasik geleneğin beklentilerine rağmen, her iki küreselleşme dönemi aynı zamanda önemli krizlerin yaşandığı dönemler olmuş, hem dünya genelinde hem de ülkeler özelinde büyüme sürecinde önemli aksamlar yaşanmıştır. Örneğin Mitchell (1951:43) birinci dönemde 1873, 1884, 1893, 1903 ve 1907 yıllarında yaşanan beş büyük krize dikkat çekmektedir. Benzer şekilde ikinci küreselleşme döneminde başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere bir dizi kriz yaşanmıştır: 1987 Amerika, 1992-1993 Avrupa, 1994-1995 Meksika ve Türkiye, 1997-1998 Asya, 1998 Rusya ve Türkiye, 1999 Brezilya, 2000-2001 Türkiye, 2002 Arjantin ve 2007-2008 dünya ekonomik krizleri bunların belli başlılarıdır.

Buradan hareketle çalışmanın amacı, ticari ve finansal boyutlarıyla iktisadi küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkilerinin belirlenmesi ve yaşanan krizlerdeki rolünün araştırılması olarak belirlenmiştir. Türkiye’nin 1970-2016 dönemine ait verilerinin kullanıldığı çalışmada, Yapısal Vektör Otoregresyon (Structural Vector Autoregression – SVAR) modeli kullanılmıştır. Çalışma hem seçilen değişkenler hem kullanılan yöntem ve hem de elde edilen sonuçlar itibariyle, konuyla ilgili diğer çalışmalardan büyük ölçüde farklılaşmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın ilgili ampirik literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Küreselleşmenin ekonomi üzerindeki etkilerine yönelik bir yandan teorik düzeyde tartışmalar sürerken diğer yandan ampirik literatürün giderek zenginleşmesi söz konusudur. Bununla birlikte yapılan çalışmaların, kullanılan değişkenler bakımından iki ana grupta ele alınması mümkündür. Birinci grupta ele alınabilecek çalışmalarda iktisadi küreselleşmeyi temsilen ticari ve finansal dışa açıklık gibi değişkenler kullanılırken, son dönem çalışmalarda 2000’li yılların başında geliştirilen çeşitli küreselleşme endeksleri çerçevesinde analizler yapılmaktadır. İkinci grup çalışmaların hareket noktasında, küreselleşmenin ticari açıklık ve sermaye hareketleri gibi göstergelerin ötesinde ekonomik, sosyal ve politik boyutlarının olduğu düşüncesi yatmakta (Potrafke, 2014: 2), bu çerçevede ampirik çalışmalarda tüm yönleri dikkate alan küreselleşme endeksleri kullanılmaktadır.

Konuyla ilgili olarak farklı ülke ya da ülkeler ve farklı ekonometrik yöntemlere dayalı olarak küreselleşme endekslerinin kullanıldığı ampirik çalışmaları, elde edilen sonuçlara göre üç grup altında sınıflandırmak mümkündür. Bunlardan birincisi, hem genel endeks düzeyinde hem de ekonomik, politik ve sosyal olmak üzere alt endeksler düzeyinde küreselleşmenin ekonomik büyüme pozitif

etkilediği yönünde bulguların elde edildiği çalışmalardır.¹ Bunlara örnek olarak Dreher (2006), Dreher, vd. (2008), Chang ve Lee (2011), Chang, vd. (2013), Villaverde ve Maza (2011), Leitao (2013), Gurgul ve Lach (2014), Ying, vd. (2014), Hayaloğlu, vd. (2015), Suci, vd. (2015), Doğan ve Can (2016) ve Türedi (2016) çalışmaları verilebilir. Örnekleri arasında Sapkota (2010), Osterloh (2012), Kocourek, vd. (2013), Peter ve Elizabeth I. (2013), Altıner, vd. (2018) ile Eren ve Çütçü (2018) gibi çalışmaların yer aldığı ikinci grupta ise küreselleşmenin genel ve alt endeksler düzeyinde ekonomik büyümeyi ya hiç etkilemediği ya da bu etkinin sınırlı veya negatif olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. Nihayet Olimpia ve Stela (2017) tarafından yapılan ve üçüncü grup içinde ele alınabilecek çalışma, ekonomik büyümeyle genel, ekonomik ve politik küreselleşme endeksleri arasında pozitif, sosyal küreselleşme ile negatif bir ilişkiyi rapor etmektedir.

Ampirik çalışmaların ortaya koyduğu bir diğer önemli bulgu, küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre de farklılaşabileceğidir. Örneğin Samimi ve Jenatabadi (2014) tarafından İslam İşbirliği Örgütüne üye ülkeleri kapsayan çalışmada, iktisadi küreselleşmenin yüksek ve orta gelirli ülkelere yarar sağladığı buna karşılık düşük gelirli ülkelerin küreselleşmeden yararlanmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Benzer şekilde Hayaloğlu, vd. (2015), iktisadi küreselleşmenin ekonomik büyümeyi yüksek gelirli, üst ve düşük orta gelirli ülkelerde artırdığı, düşük gelirli ülkelerde tüm endeks düzeylerinde negatif yönde etkilediği bulgusunu elde etmiştir.

VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

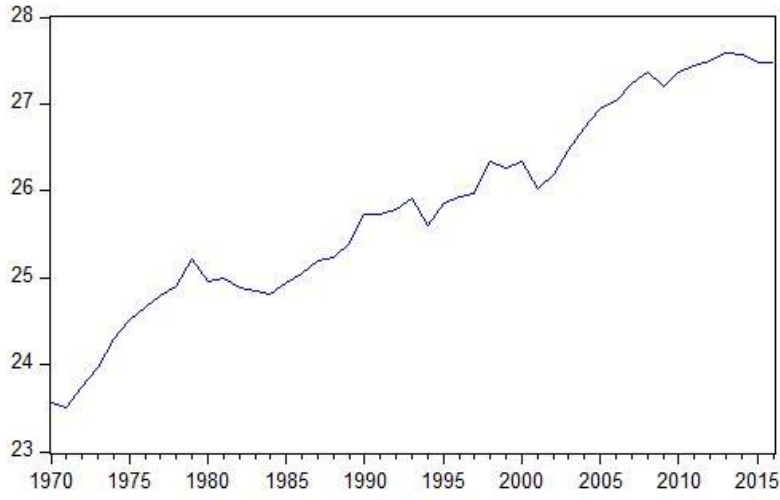
Veri Seti ve Değişkenlerin Tanımlanması

İktisadi küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmada, Türkiye’nin 1970-2016 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Ekonomik büyümeyi temsil etmek üzere reel gayrisafı yurtiçi hasılanın (GSYH) kullanıldığı ampirik analizde, iktisadi küreselleşme ticari ve finansal boyutlarıyla ele alınmıştır. Ticari ve finansal küreselleşme göstergeleri olarak, Dreher (2006) tarafından geliştirilen ve Dreher, vd. (2008) tarafından güncelleştirilen KOF Küreselleşme Endeksi içindeki iktisadi küreselleşmenin alt endeksleri kullanılmıştır.² Buradaki amaç, ticari ve finansal küreselleşmenin her birinin

¹ Bu çalışmada küreselleşme göstergesi olarak finansal ve ticari dışa açıklık değişkenlerinin kullanıldığı ampirik literatüre yer verilmemiş, sadece küreselleşme endekslerinin kullanıldığı ampirik çalışmalar irdelenmiştir. Bunun nedeni, bu çalışmada da son dönemde yoğun olarak kullanılan KOF küreselleşme endeksinin kullanılmış olması ve dolayısıyla elde edilen sonuçlar açısından daha elverişli karşılaştırma yapabilme imkanının bulunmasıdır. Bu çerçevede özellikle dünya literatürüne yönelik daha kapsamlı bir literatür taraması için Potrafke (2014) çalışmasına bakılabilir.

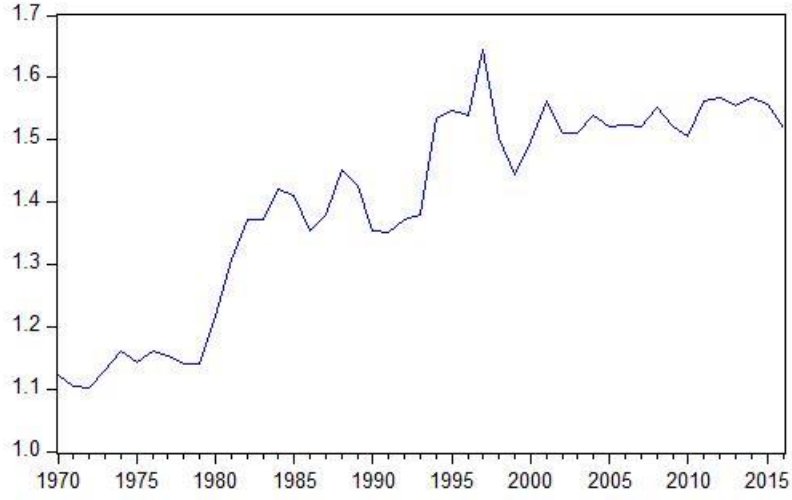
² KOF Küreselleşme Endeksi, küreselleşmeyi ekonomik, sosyal ve politik yönleriyle ölçen, hem kapsadığı ülke sayısı ve dönem, hem de kapsadığı değişkenler bakımından en gelişmiş küreselleşme endeksi olarak değerlendirilmektedir (Potrafke (2014)). İktisadi küreselleşme ticari ve finansal olarak iki alt tanımda ele alınmakta ve bu alt endeksler hem fiili (de facto) ticari ve sermaye hareketlerini hem de ticaret ve sermaye akımları üzerindeki kısıtlamaları dikkate almaktadır. Konuyla ilgili olarak Dreher (2006) ve Dreher, vd.

etkilerinin ayrı ayrı incelenmesi gerektiği düşüncesidir. Zira her iki alt endeksi oluşturan bileşenlerin farklı dinamiklerden etkilenmeleri söz konusudur. Reel GSYH verileri Dünya Bankası internet sitesinden, ticari ve finansal küreselleşme endeks verileri İsviçre Ekonomi Enstitüsü (KOF) internet sitesinden temin edilmiştir. Ampirik analizler yapılırken tüm değişkenlerin logaritmik dönüşümleri yapılmış ve sırasıyla *loggdpr*, *logtrade* ve *logfinancial* kısaltmalarıyla temsil edilmiştir. Ayrıca incelenen dönem itibariyle krizleri de içerebilmek için 1980, 1994, 2001 ve 2009 yıllarında “1” diğer yıllarda “0” değerini alan kukla değişken de kullanılmıştır. Değişkenlerin logaritmik değerlerine ilişkin zaman serisi grafikleri Şekil 1-3’ten görülebilir.

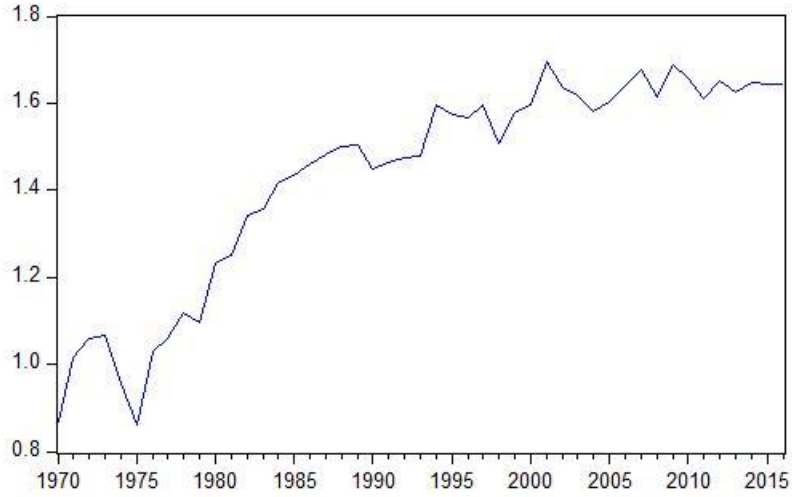

Şekil 1. Türkiye’de 1970-2016 Dönemi Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

(2008) çalışmalarına ve bu endeksin ve endekse ilişkin güncellemelerin yayınlandığı <https://www.ethz.ch> adresine bakılabilir.

Şekil 2. Türkiye’de 1970-2016 Dönemi Ticari Küreselleşme Endeksi

Şekil 3. Türkiye’de 1970-2016 Dönemi Finansal Küreselleşme Endeksi

Ekonometrik Yöntem: SVAR Modeli ve Tarihsel Ayrıştırma

Yapısal Vektör Otoregresyon (SVAR) Modeli

Çalışmanın ampirik analizi, Blanchard ve Quah (1989) tarafından geliştirilen uzun dönem kısıtlı yapısal vektör otoregresyon (Structural Vector Autoregression – SVAR) modeli ile gerçekleştirilmiştir. Bu modelin seçilmesinin nedeni, her bir şokun bağımlı değişken üzerinde uzun dönemde kalıcı etki ortaya koyup

koymadığının belirlenebilmesine imkan vermesidir (Blanchard ve Quah, 1989; Enders, 1995). Bir başka deyişle, ticari ve finansal küreselleşmenin, literatürde iddia edildiği gibi, uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde ve kalıcı bir şekilde etkileyip etkilemediği belirlenebilmektedir.

Sims (1980) tarafından geliştirilen VAR modellerine dayanan, k sayıda içsel değişkenden oluşan (yani k boyutlu), maksimum gecikme sayısı p olan (yani p . dereceden) bir SVAR modelinin genel gösterimi (1) numaralı denklemdeki gibidir:³

$$Ay_t = A_0 + A_1y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + B\varepsilon_t \quad (1)$$

(1) numaralı eşitlikte y_t ($k \times 1$) boyutlu değişkenler vektörünü göstermek üzere, A_i ($i = 1, \dots, p$) ($k \times k$) katsayılar matrisi, A değişkenler arasındaki eş anlı ilişkileri gösteren katsayılar matrisi ve ε_t ise ($k \times 1$) boyutlu yapısal şoklar vektörüdür. Burada içsel değişkenler durağan, yapısal şoklar serisel olarak ilişkisiz ve beyaz gürültü süreçleri olarak kabul edilmektedir.

Bu modellerde değişkenlerin cari değerleri, diğer değişkenler üzerinde eş anlı etkilere sahip olduğu için, (1) numaralı eşitlikten hareketle doğrudan tahmin yapılamamakta, indirgenmiş biçim modele ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için (1) numaralı modelin her iki tarafı A^{-1} ile çarpılarak (2) numaralı denklemde gösterilen indirgenmiş biçim VAR modeli elde edilmektedir:

$$y_t = \Gamma_0 + \Gamma_1 y_{t-1} + \dots + \Gamma_p y_{t-p} + u_t \quad (2)$$

Burada $\Gamma_0 = A^{-1}A_0$, $\Gamma_1 = A^{-1}A_1$, $\Gamma_p = A^{-1}A_p$ ve $u_t = A^{-1}\varepsilon_t$ tanımlamalarını temsil etmektedir. Ayrıca indirgenmiş biçim hata terimi u_t , $k \times 1$ boyutlu gözlemlenemeyen ve sıfır ortalamaya sahip beyaz gürültü sürecini göstermektedir. Yapısal şoklar (ε_t) ile indirgenmiş biçim hata terimi (u_t) terimi arasındaki bağlantı ise (3) numaralı sistemde birbiriyle ilişkili hale gelmiştir:

$$u_t = A^{-1}B\varepsilon_t \quad (3)$$

Öte yandan u_t 'nin (gözlemlenen) varyans-kovaryans matrisi ile ε_t 'nin (gözlemlenemeyen) varyans-kovaryans matrisi arasındaki ilişki aşağıdaki gibidir:

$$S_u = A^{-1}BB'(A^{-1})'$$

Buradaki en önemli nokta, indirgenmiş biçim modelin artık terimleri ile yapısal model şoklarının “bileşik” hale gelmiş olması, bir diğer ifade ile artık terimler ile şokların değişkenler üzerindeki eşzamanlı etkileriyle “karışmış” olmasıdır. Bu durumda, değişkenlerin tahmin hatalarını göstermesine rağmen şokların yapısal bir yoruma sahip olmaması söz konusu olmaktadır. Yani, indirgenmiş biçim modelden elde edilen artık terim ve katsayılar, gerçek yapısal katsayı ve şokları

³ SVAR modelinin teorik yapısının geliştirilmesinde Enders (1995), Amisano ve Giannini (1997), Breitung, vd. (2004) ile Lütkepohl (2005)’ten yararlanılmıştır.

yansıtmamaktadır. Bu durum, Enders’in (1995) da ifade ettiği gibi, sadece öngörü ile ilgileniliyorsa önemli değildir. Ancak, amaç her bir değişkendeki şokların uzun dönemli etkilerini ortaya koymak ise yapısal şokların kullanılması gerekmektedir. Diğer bir anlatımla, etki-tepki fonksiyonlarını tahmin etmek ve varyans ayrıştırmasını elde edebilmek için yapısal şokların ayrıştırılması gerekmektedir. Yapısal şokların ayrıştırılmasında (3) numaralı sistemde, değişkenler arasındaki anlık/kısa dönemli ya da uzun dönemli ilişkilerin belirlenebilmesi için, A ve/veya B matrislerine *kısa dönem* ve *uzun dönem kısıtlar* şeklinde iki grup kısıt uygulaması söz konusudur.⁴

Uzun dönem kısıtların uygulandığı SVAR modellerinin en tipik ve bilinen örneği Blanchard ve Quah (1989) tarafından geliştirilen modeldir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu modelin temel farkı ve avantajı, şokların etkilerinin kalıcı olup olmadığının belirlenmesine imkan vermesidir. Bu çalışmadaki bağımlı ve bağımsız değişkenler çerçevesinde, Enders (1995)’i izleyerek uzun dönem kısıtlı SVAR modeli aşağıdaki gibi gösterilebilecektir:

$$\begin{bmatrix} dlogfinancial_t \\ dlogtrade_t \\ dloggdp_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} C_{11}(L) & C_{12}(L) & C_{13}(L) \\ C_{21}(L) & C_{22}(L) & C_{23}(L) \\ C_{31}(L) & C_{32}(L) & C_{33}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \\ \varepsilon_{3t} \end{bmatrix} \quad (4)$$

y_t değişkenler vektörü olmak üzere daha kısa bir gösterimle (4) numaralı sistem, $y_t = C(L)\varepsilon_t$ (5)

şeklinde ifade edilebilir. $C(L)$ uzun dönem etki çarpanlarıdır ve ε_t her biri sabit varyanslı bağımsız beyaz gürültü süreçleri olan şoklar olarak kabul edilmektedir. Serilerin durağan olduğu varsayımı altında VAR modeli de (6) numaralı sistemdeki gibidir:

$$\begin{bmatrix} dlogfinancial_t \\ dlogtrade_t \\ dloggdp_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} A_{11}(L) & A_{12}(L) & A_{13}(L) \\ A_{21}(L) & A_{22}(L) & A_{23}(L) \\ A_{31}(L) & A_{32}(L) & A_{33}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} dlogfinancial_{t-1} \\ dlogtrade_{t-1} \\ dloggdp_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} u_{1t} \\ u_{2t} \\ u_{3t} \end{bmatrix} \quad (6)$$

Daha kısa gösterimle:

$$y_t = A(L)y_{t-1} + u_t \quad (7)$$

Artık terim ve yapısal şoklar arasındaki ilişki ise kısa gösterimle (8) numaralı eşitlikteki gibi ifade edilebilir:

⁴ A ve/veya B matrislerine uygulanan kısıtlara göre *A Modeli*, *B Modeli* ve *AB Modeli* olarak adlandırılan farklı SVAR modelleri bulunmaktadır. Bu modeller ve kısa dönem kısıt uygulamaları için bkz. Amisano ve Giannini (1997), Breitung, vd. (2004), Lütkepohl (2005).

$$u_t = C(0)\varepsilon_t \quad (8)$$

(8) numaralı eşitlikte yer alan $C(0)$, şokların değişkenler üzerindeki anlık etkilerini ya da kısa dönem etki çarpanlarını göstermektedir. Uzun dönem kısıtlı SVAR modelleri açısından problem, uzun dönem kısıtların VAR gösterimine transferidir. Bunu kolaylaştırmak için (7) numaralı eşitlik $y_t = A(L)Ly_t + u_t$ şeklinde yazılabilmekte ve $y_t = [I - A(L)L]^{-1}u_t$ olduğu için (9) numaralı eşitlik elde edilebilmektedir:

$$y_t = A(L)u_t \quad (9)$$

(5), (8) ve (9) numaralı denklemler kullanılarak aşağıdaki sonuçların elde edilmesi mümkündür:

$$y_t = A(L)C(0)\varepsilon_t$$

$$C(L) = A(L)C(0)$$

Böylece uzun dönem kısıtlar kullanılıp $A(L)$ tahmin edildikten sonra, tam tanımlı SVAR modeli elde edilebilmekte, etki-tepki fonksiyonları ile öngörü hatasının varyans ayrıştırması yapılabilmektedir.

Etki-tepki fonksiyonları, bir değişkenin belirli bir şoka karşı zaman içindeki tepkilerini ölçen hareketli ortalama katsayılarıdır. Tahminin öngörü hata varyans ayrıştırması ise tahminin p dönem sonraki dalgalanmada (tahminin hata varyansındaki sapmada) her bir şokun katkısını belirlemektedir. Örneğin herhangi bir şok türündeki değişim, y serisine ait tahminin hata varyansını hiç açıklamıyorsa, bu durumda y serisinin dışsal olması ve diğer değişkenden ve o değişkenin şoklarından bağımsız hareket etmesi söz konusu olmaktadır (Enders, 1995: 311; Lütkepohl, 2005: 64)

Her iki analiz de indirgenmiş biçim VAR modeli üzerine yapısal kısıtlar uygulandıktan sonra gerçekleştirilmektedir. Ancak söz konusu analizlerin güvenilir sonuçlar ortaya koyması, indirgeniş modelin istikrar ve durağanlık koşullarını sağlamış olmasına bağlıdır. İndirgenmiş biçim VAR modelinin istikrarlı olabilmesi için, sistemin ters karakteristik köklerinin birim çember içinde olması veya mutlak değer olarak birden küçük olması gerekmektedir. İstikrar koşulu aynı zamanda durağanlığı da ifade ettiği için, bu koşulu sağlayan VAR modelinin aynı zamanda durağan olduğu kabul edilmektedir. Öte yandan etki-tepki katsayılarının birikimli miktarları, bir şokun uzun dönemli etkilerini göstermek üzere de kullanılabilir. Hareketli ortalama katsayı matrisleri toplanarak belirlenen birikimli etkiler, *uzun dönem etki çarpanları* olarak adlandırılmaktadır. (Lütkepohl 2005:25, 56).

Tarihsel Ayrıştırma

Etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması ile elde edilen bilgi, ‘tarihsel ayrıştırma’ olarak adlandırılan bir yöntemle de elde edilebilmektedir. Burbidge ve Harrison (1985) tarafından önerilen bu yöntemde gözlemlenen artık terimler yapısal şoklara dönüştürülerek, her bir değişkenin farklı yapısal şoklara birikimli tepkisi hesaplanmaktadır. Bu yöntemle, örneğin finansal ya da ticari küreselleşme şoklarının ekonomik büyüme üzerinde belirli dönemlerdeki etkilerini görebilmek mümkün olmaktadır.

Burbidge ve Harrison (1985: 46) tarihsel ayrıştırma tekniğini, VAR sisteminin (10) numaralı denklemde gösterilen hareketli ortalama gösterimini referans alarak açıklamaktadır:

$$y_t = C(B)\varepsilon_t = \sum_{i=0}^{\infty} C_i \varepsilon_{t-i} \quad (10)$$

Burada y_t n sayıdaki içsel değişkenler vektörünü, $C(B)$ gecikme operatörü B ’deki polinomlar matrisini ve ε_t yapısal şoklar vektörünü (yani y_t ’nin öngörülemez bileşenlerini) göstermektedir. Örneklemedeki baz yılı olarak T alındığında, j örneklemedeki dönem sayısı olmak üzere, $T + j$ örneklemedeki son döneme eşit veya ondan daha küçük olmakta ve bu durumda y_{T+j} iki bileşenin toplamı olarak aşağıdaki gibi yazılabilmektedir:

$$y_{T+j} = \sum_{i=0}^{j-1} C_i \varepsilon_{T+j-i} + \sum_{i=j}^{\infty} C_i \varepsilon_{T+j-i} \quad (11)$$

İlk bileşen, tarihsel zaman serisinin başlangıçtan itibaren yapısal şoklara atfedilebilecek kısmını temsil etmektedir ve yapısal şokların ayrı ayrı her değişken üzerindeki rolünün belirlenmesi için kullanılabilir. İkinci bileşen y_{T+j} ’nin ‘temel projeksiyonu’ olarak ifade edilir ve tamamen T anındaki mevcut bilgiden oluşmaktadır.

Tarihsel ayrıştırma bileşenleri, VAR modelindeki değişkenlerin şokları ile temel projeksiyon ve fiili zaman serileri arasındaki farkı temsil etmektedir. (11) numaralı eşitlikten görülebileceği gibi, herhangi bir değişkenin önemi, bu değişkende meydana gelen şokların, temel projeksiyon ile asıl seri arasındaki boşluğu/açığı ne kadar kapattığı incelenerek belirlenebilmektedir.

UYGULAMA VE BULGULAR

Çalışmanın uygulama bölümünde beş aşamalı bir süreç izlenmiştir.

İlk aşamada zaman serileri analizinde son derece önemli olan birim kök testlerine yer verilmiştir. Çünkü analizde kullanılacak zaman serilerinin birim kök içermeleri, “sahte regresyon” adı verilen (Granger ve Newbold, 1974) bir duruma neden olabilmektedir. Bu durumda tahmin edilen model, iktisadi olarak anlamlı olmayan, güvenilir sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Kaldı ki, analizde kullanılan SVAR modelleri değişkenlerin durağan oldukları varsayımına dayanmaktadır. Bu amaçla durağanlığın test edilmesinde dört birim kök testinden faydalanılmıştır. Zira, her birim kök testinin çeşitli zayıf yönleri bulunabilmekte

ve bu zayıf yönler dikkate alınarak başka testler geliştirilmektedir. Bu çerçevede çalışmada Geliştirilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP), Ng-Perron (Ng-P) ve Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) testleri, durağanlık için tercih edilen testler olmuştur.

İkinci aşamada, aynı dereceden bütünleşik oldukları tespit edilen değişkenler için eşbütünleşme analizleri yapılmış, bu amaçla Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır.

Üçüncü aşama, indirgenmiş biçim kısıtsız VAR modelinin tahmin edilmesi ile optimal gecikme sayısının belirlenerek uygunluk testlerinin yapılması ve uygun modelin seçilmesinden ibarettir.

Seçilen VAR modeline yapısal kısıtların uygulandığı dördüncü aşamada, etki-tepki fonksiyonları ve öngörü hatasının varyans ayrıştırması yapılmıştır.

Nihayet son aşamada tarihsel ayrıştırma yöntemi kullanılmış ve böylelikle ticari ve finansal küreselleşme şoklarının ekonomik büyüme üzerindeki spesifik etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Birim Kök Testleri

Yapılan tüm birim kök testlerinde optimal gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre belirlenmiş, test sonucunda durağan olmayan değişkenlerin farkları alınarak birim kök testleri yeniden yapılmıştır. Ayrıca yapılan testlerde değişkenler önce sabit terimli olarak teste tabi tutulmuş, durağan olduğu görülen değişkenler trend eklenerek birim kök testi yeniden gerçekleştirilmiştir. KPSS testi hariç tüm testlerde, hesaplanan değer kritik değerden mutlak değer olarak büyük olduğunda değişkenin durağan olduğu kabul edilmektedir. KPSS testinde ise, boş hipotez ters çevrilmekte ve bu nedenle hesaplanan değer kritik değerden küçük olduğunda durağanlık kararı alınmaktadır.

Birim kök test sonuçları Tablo1-4’de gösterilmiştir. Modelde yer alan bütün değişkenlerin, tüm test sonuçlarına göre farkı alındığında durağanlaştığı, yani birinci derece ya da fark durağan oldukları bulunmuştur. Değişkenler aynı dereceden durağan oldukları için, aralarında uzun dönemli bir ilişkinin bulunup bulunmadığını test edebilmek için eşbütünleşme analizine geçilmiştir.

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	DÜZEY			1. FARK		
	<i>Test Biçimi*</i>	<i>ADF İst.</i>	<i>KD** (%5)</i>	<i>Test Biçimi</i>	<i>ADF İst.</i>	<i>KD* (%5)</i>
<i>loggdp</i>	(0, c)	-1.3656	-2.9266	(0, c)	-6.7849	-2.9281
<i>logtrade</i>	(0, c)	-1.6489	-2.9266	(0, c)	-6.4964	-2.9281
<i>logfinancial</i>	(1, c)	-1.7495	-2.9281	(0, c)	-6.4964	-2.9281

*Not: Parantez içinde kullanılan ifadeler sırasıyla gecikme sayısı ve sabit terimi temsil etmektedir.

**MacKinnon (1996) kritik değerlerini temsil etmektedir.

Tablo 2: PP Birim Kök Testi Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	DÜZEY			1. FARK		
	<i>Test Biçimi*</i>	<i>Test İstatistiği</i>	<i>KD** (%5)</i>	<i>Test Biçimi</i>	<i>Test İstatistiği</i>	<i>KD* (%5)</i>
<i>loggdp</i>	(1, c)	-1.3773	-2.9266	(2, c)	-6.7902	-2.9281
<i>logtrade</i>	(1, c)	-1,6513	-2.9266	(1, c)	-6.4962	-2.9281
<i>logfinancial</i>	(5, c, t)	-1.9002	-3.5107	(12, c, t)	-10.3766	-3.5130

* Not: Parantez içinde kullanılan ifadeler sırasıyla gecikme sayısı, sabit terim ve trendi temsil etmektedir.

***MacKinnon (1996) kritik değerlerini temsil etmektedir.

Tablo 3: KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	DÜZEY			1. FARK		
	<i>Test Biçimi*</i>	<i>LM ist.</i>	<i>KD* (%5)</i>	<i>Test Biçimi</i>	<i>LM ist.</i>	<i>KD* (%5)</i>
<i>loggdp</i>	(5, c)	0.8812	0.4630	(2, c)	0.1059	0.4630
<i>logtrade</i>	(5, c)	0.7829	0.4630	(2, c)	0.1359	0.4630
<i>logfinancial</i>	(5, c)	0.7743	0.4630	(12, c)	0.3983	0.4630

* Not: Parantez içinde kullanılan ifadeler gecikme sayısı ve sabit terimi temsil etmektedir.

***Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992) kritik değerlerini temsil etmektedir.

Tablo 4: Ng-P Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler		DÜZEY				1. FARK			
		MZa	MZt	MSB	MPT	MZa	MZt	MSB	MPT
loggdp	<i>t</i> değeri* (0, c)	1.254 4	1.4443	1.151 3	94.59 7	-	-	0.150 3	1.10 89
	KD**	8.100 0	- 1.9800	0.233 0	3.170 0	-8.100	- 1.980	0.233 0	3.17 00
logtrade	<i>t</i> değeri (0, c)	0.842 0	- 0.4803	0.570 4	19.04 15	-	-	0.149 1	1.15 08
	KD*	8.100 0	- 1.9800	0.285 2	3.170 0	-8.100	- 1.980	0.233 0	3.17 00
logfinansial	<i>t</i> değeri (0, c, t)	5.051 0	- 1.4405	0.783 7	17.35 44	-	-	0.150 5	4.17 54
	KD*	17.30 0	- 2.9100	0.168 0	5.480 0	- 17.300	- 2.910	0.168 0	5.48 00

Not:*Parantez içindeki ifadeler sırasıyla AIC bilgi kriterine gecikme sayısı, sabit terim ve trendi temsil etmektedir.

**%5 güven aralığını temsil eden Kritik değerler Ng-Perron (2001) tablo değerleridir.

Johansen Eşbütünleşme Analizi

Birinci derece durağan oldukları tespit edilen değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek amacıyla Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi yapılmıştır. Bunun nedeni, tek tek ele alındıklarında durağan olmayan seriler, birlikte değerlendirildiğinde aralarında uzun dönemli bir ilişkinin bulunabilmesidir. Dolayısıyla değişkenlerin farkı alınmadan önce bu testin yapılması, var olan ilişkinin ortadan kaldırılmaması açısından gerekli olmaktadır. VAR modeline dayanan bu yöntemde eşbütünleşme ilişkisi araştırılırken *iz (trace)* ve *maksimum özdeğer (maximum eigenvalue)* testleri olarak bilinen iki olabirlik istatistiği kullanılmaktadır. Hesaplanan değerlerle Johansen ve Juselius (1990) tarafından tablolaştırılan kritik değerler karşılaştırılmakta, test istatistiğinin kritik değerlerden küçük olması durumunda yokluk hipotezi kabul edilmektedir.

Analizde *loggdp*, *logtrade* ve *logfinansial* kısaltmalarıyla temsil edilen zaman serileri arasındaki eşbütünleşme testi, değişkenlerin trend içerdikleri de göz önüne alınarak sabit terim ve trendli olarak yapılmış, elde edilen sonuçlar Tablo 5’te gösterilmiştir. Buradan da görülebileceği gibi, değişkenler arasında uzun dönem

ilişki yoktur ve bu nedenle SVAR analizinde tüm değişkenler, birinci farkları alınarak modellenmiştir.

Tablo 5: Johansen Eşbütünleşme Analiz Sonuçları

<i>Hipotez</i>	<i>Eigenvalue</i>	<i>İz (Trace) İstatistiği</i>	<i>Kritik Değer (0,05)</i>	<i>Olasılık*</i>
Eşbütünleşme Yoktur	0.329469	38.11905	42.91525	0.1391
En Fazla Bir Eşbütünleşme Vardır	0.289971	21.33229	25.87211	0.1658
En Fazla İki Eşbütünleşme Vardır	0.152499	6.949440	12.51798	0.3498

<i>Hipotez</i>	<i>Eigenvalue</i>	<i>Özdeğer (Max-Eigen) İstatistiği</i>	<i>Kritik Değer (0,05)</i>	<i>Olasılık*</i>
Eşbütünleşme Yoktur	0.329469	16.78676	25.82321	0.4758
En Fazla Bir Eşbütünleşme Vardır	0.289971	14.38285	19.38704	0.2295
En Fazla İki Eşbütünleşme Vardır	0.152499	6.949440	12.51798	0.3498

*MacKinnon-Haug-Michelis (1999) olasılık değerleridir.

Yapısal VAR (SVAR) Modeli Tahmini

Pek çok ekonometrik analizde olduğu gibi, VAR modelleri açısından da son derece önemli olan husus, modele ilişkin optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi ve istikrar koşulunun sağlanmasıdır. Zira gecikme sayısının uygun bir şekilde belirlenmemesi halinde, modelin serbestlik derecesi ve diğer tanısıl sorunlarla karşılaşılabilir. Bu nedenle öncelikle optimal gecikme sayısı belirlenmiş ve diğer tanısıl testler yapıldıktan sonra model tahmin edilmiştir.

Modelin gecikme sayısı hem Eviews 10 hem de JMulti 4 programlarında yer alan gecikme kriterlerine göre belirlenmiş, sonuçlar EK Tablo: 1’de verilmiştir. Her iki paket program, optimal gecikme sayısını 10 olarak göstermesine rağmen, bu gecikme düzeyinde yapılan tahmin sonuçlarının otokorelasyon, normal dağılım ve değişen varyans gibi tanısıl sorunlar içerdiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle hiçbir sorun kalmayınca kadar modelin gecikme sayısı azaltılmış ve tüm sorunların ortadan kalktığı 6 gecikmeli model tahmin edilmiştir. Modelin durağanlığı otoregresif birim kök testiyle sınanmış, tüm karakteristik kökler birim çember içinde yer aldığı için tahmin edilen VAR sisteminin durağan olduğuna karar verilmiştir (bkz. EK Şekil: 1). Hata terimlerinin otokorelasyon içerip içermediği Lagrange Çarpın Testiyle kontrol edilmiş, olasılık değeri tüm istatistik değerleri için 8 gecikmeye kadar %5 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için, otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (bkz. EK Tablo: 2). Nihayet değişen varyans ve normal dağılım için sırasıyla White ve Jarque-Bera testleri

uygulanmış, olasılık değerlerinin %5’ten büyük olması nedeniyle bu sorunların bulunmadığı yargısına varılmıştır (bkz. EK Tablo: 3).

Ticari ve finansal küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla benimsenen SVAR modeli, belirlenen uzun dönem kısıtlar çerçevesinde aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$\begin{bmatrix} d\log financial_t \\ d\log trade_t \\ d\log gdp_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} C_{11}(L) & 0 & 0 \\ C_{21}(L) & C_{22}(L) & 0 \\ C_{31}(L) & C_{32}(L) & C_{33}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{financial,t} \\ \varepsilon_{trade,t} \\ \varepsilon_{gdp,t} \end{bmatrix}$$

Buna göre; finansal sermaye akımlarının büyük ölçüde reel yatırım kararlarından bağımsız süreç olduğu düşüncesinden hareketle, finansal küreselleşmenin uzun dönemde sadece kendi şoklarından etkilendiği varsayılmıştır. Finansal küreselleşme gerçekleştikçe, artan sermaye hareketlerinin hem yurtiçi kredi hacmi üzerindeki olumlu etki, hem de reel kur üzerinde yaratacağı pozitif etki (yerli paranın değerlenmesi) aracılığıyla ticari küreselleşmeyi pozitif yönde etkileyebileceği göz önüne alınarak, ticari küreselleşmenin hem kendi hem de finansal küreselleşme şoklarından etkilendiği kabul edilmiştir. Nihayet ekonomik büyümenin, teorik beklentilere uygun olarak, kendi şoklarının yanı sıra finansal ve ticari küreselleşme şoklarından etkilendiği varsayımı yapılmıştır.

Bu varsayımlar altında hesaplanan kısa $[C(0)]$ ve uzun dönem $[C(L)]$ etki-tepki katsayıları, parantez içindeki terimler standart hataları göstermek üzere, matris formunda aşağıdaki gibidir:

$$C(0) = \begin{bmatrix} \varepsilon_{financial} & \varepsilon_{trade} & \varepsilon_{gdp} \\ 0.027631 & 0.017215 & -0.014784 \\ 0.018561 & 0.049130 & 0.011495 \\ -0.003001 & -0.099552 & 0.065757 \end{bmatrix}$$

$$C(L) = \begin{bmatrix} \varepsilon_{financial} & \varepsilon_{trade} & \varepsilon_{gdp} \\ 0.213017 & 0.0000 & 0.0000 \\ (0.023816) & (0.0000) & (0.0000) \\ 0.122286 & 0.021986 & 0.0000 \\ (0.014107) & (0.002458) & (0.0000) \\ -0.181044 & -0.128095 & 0.115545 \\ (0.033966) & (0.023214) & (0.012918) \end{bmatrix}$$

Buna göre, finansal küreselleşme hem kısa hem de uzun dönemde kendi şoklarından pozitif yönde etkilenmektedir. Bir başka deyişle, sermaye akımları kendi kendini besleyen bir yapıya sahiptir. Sermaye girişleri daha çok sermaye girişini teşvik ederken, sermaye akımlarında meydana gelecek negatif yönlü hareketler sermaye çıkışına yol açmaktadır. Ticari küreselleşme şokları, esasen beklenebileceği gibi, finansal küreselleşmeyi kısa dönemde pozitif yönde

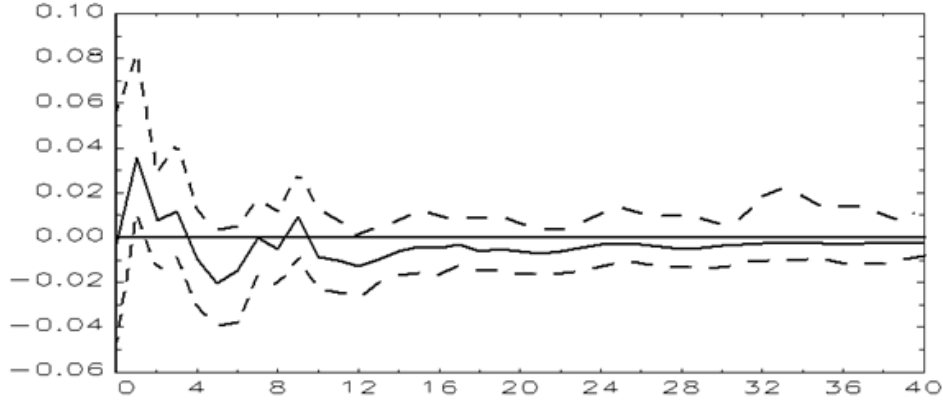
etkilemektedir. Yani, liberalizasyonla birlikte ticari akımlarda meydana gelecek artışlar, bir anlamda finansal küreselleşmenin ivmelenmesine yol açmaktadır. Kısa dönemde en ilgi çekici bulgu, ekonomik büyüme ile finansal küreselleşme arasındaki ters orantılı ilişkidir. Bu olgu, finansal küreselleşmenin özellikle kısa vadeli sermaye akımlarının, büyümenin sürdürülemeyeceğine yönelik algıya karşı verdiği anlık tepki olarak yorumlanabilir.

Elde edilen bulgular ticari küreselleşme açısından makul sonuçlar ortaya koymuştur. Zira ticari küreselleşme, ticari akımların serbestleştirilmesi veya ticaretin önündeki engellerin olabildiğince azaltılmasının yanı sıra finansal akımların serbestleştirilmesi ve ekonomik büyümeden pozitif yönde etkilenmektedir.

Çalışmanın temel amacı açısından ortaya çıkan son derece önemli sonuçlar, şokların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri bağlamında ortaya çıkmıştır. Klasik iktisat geleneğindeki beklentilerin aksine, ticari ve finansal küreselleşme hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilemektedir. Bir diğer ifade ile iktisadi küreselleşme, Türkiye’de beklentilerin aksine bir sonuç ortaya koymaktadır. Bu durum finansal küreselleşme açısından ele alındığında, finansal küreselleşme endeksinin özellikle kısa vadeli sermaye hareketlerinin oluşturduğu bileşenin, arbitraj arayan spekülatif nitelikli bir yapıya sahip olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Ticari küreselleşme açısından değerlendirildiğinde, büyüme üzerindeki negatif etkinin Türkiye’nin ihracat ve ithalatının yapısına bağlı olarak ortaya çıktığı ileri sürülebilir. Zira Türkiye’nin ithalatının önemli bir kısmının enerji, ara malı ve yatırım mallarından oluştuğu düşünüldüğünde, bu yorum makul gibi görünmektedir. Kuşkusuz böyle bir yorumun güçlendirilmesi için, daha ayrıntılı bir analiz yapılması kaçınılmazdır.

Ekonomik büyümenin finansal ve küreselleşme şoklarına verdiği bu tepkileri, etki-tepki fonksiyonları aracılığıyla grafiksel olarak daha açık göstermek mümkündür.⁵

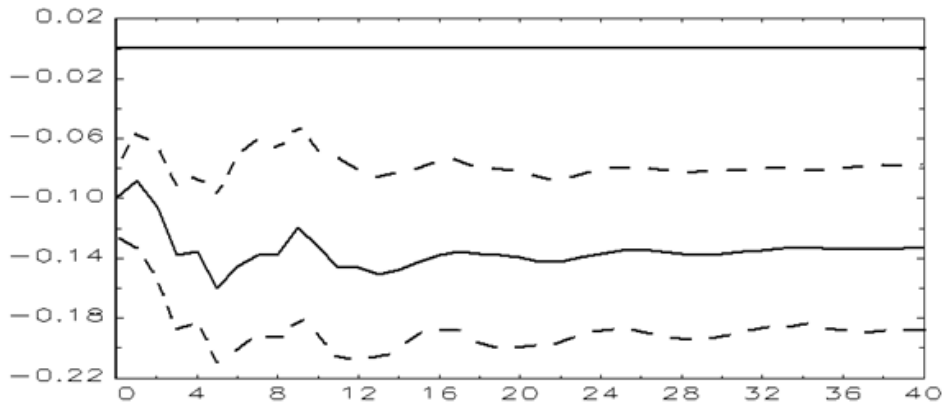
⁵ Çalışmanın temel amacı finansal ve ticari küreselleşmenin büyüme üzerindeki etkilerini belirlemek olduğu için, burada diğer değişkenlere ilişkin etki-tepki fonksiyonlarına grafiksel olarak yer verilmemiştir.

Şekil 4. GSYH'nin Finansal Küreselleşme Şoklarına Tepkisi

Şekil 4'ten görülebileceği gibi, GSYH finansal küreselleşmeye bağlı olarak artan sermaye akımlarına ilk dört yıl pozitif yönde tepki vermekte ve büyüme süreci olumlu yönde etkilenmektedir. Ne var ki bu durum dördüncü yıldan sonra tersine dönmekte ve birkaç yıllık dalgalanmadan sonra bütünüyle negatif bir seyir izlemektedir. Çok daha önemlisi, finansal küreselleşmenin uzun dönemde büyüme üzerindeki negatif etkisinin kalıcı bir seyir izlemesidir.

Daha dramatik bir sonuç ticari küreselleşme açısından söz konusudur. Zira burada göz önüne alınan kırk yıllık sürenin bütününde negatif ve finansal küreselleşmeye göre çok daha büyük bir negatif etki söz konusudur. Şekil 5'in çok net ortaya koyduğu bu sonuç, ithalatta dışa bağımlılığı azaltma yollarının bir an evvel bulunmasını, mutlak anlamda zorunlu kılmaktadır.

Şekil 5. GSYH'nin Ticari Küreselleşme Şoklarına Tepkisi

Tablo 6: Öngörü Hatası Varyans Ayrıştırması

Değişkenler	Dönemler	ŞOKLAR		
		Finansal Küreselleşme	Ticari Küreselleşme	Büyüme
Finansal Küreselleşme	1	59.72	23.18	17.09
	4	57.14	22.02	20.83
	8	60.33	19.30	20.35
	12	61.96	17.93	20.09
	24	65.32	16.40	18.26
Ticari Küreselleşme	1	11.91	83.51	4.57
	4	10.19	79.82	9.97
	8	9.93	78.69	11.37
	12	11.95	76.76	11.28
	24	13.08	75.50	11.41
Büyüme	1	0.06	69.57	30.35
	4	7.96	60.72	31.31
	8	10.53	58.14	31.32
	12	11.34	57.90	30.11
	24	13.36	57.16	29.46

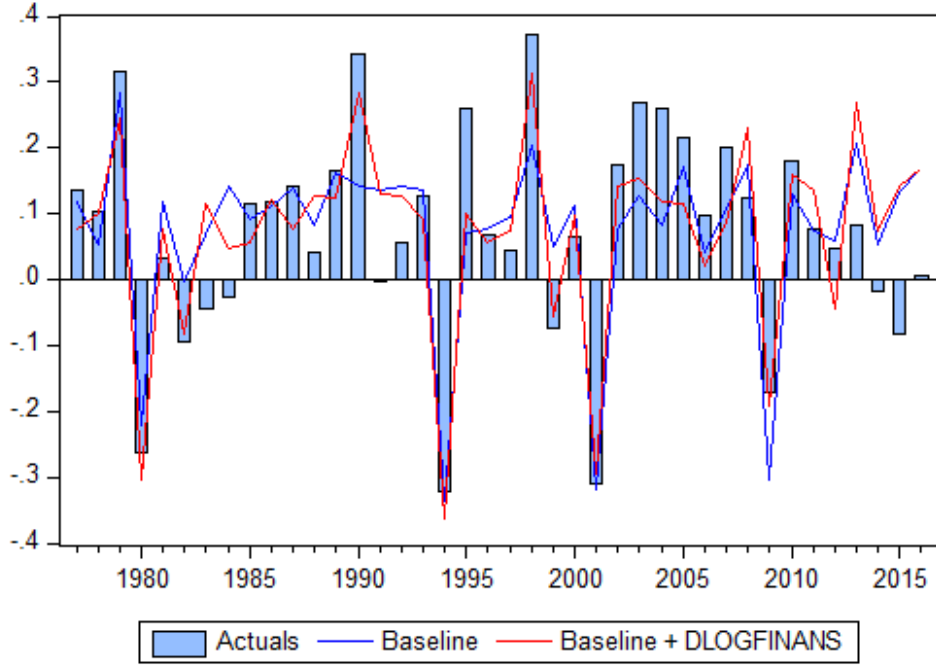
Özellikle ticari küreselleşmenin büyüme üzerindeki görece daha büyük negatif etkisi, öngörü hatası varyans ayrıştırma sonuçları tarafından da desteklenmektedir. Büyüme oranında gözlemlenen dalgalanmaların, dönem başında yaklaşık yüzde 70’ler civarında olmak üzere, yarısından fazlası ticari küreselleşme şoklarından kaynaklanmaktadır. Finansal küreselleşmenin görece küçük etkisi, varyans ayrıştırma sonuçları tarafından doğrulanmaktadır. Finansal şoklar, büyümede gözlemlenen dalgalanmaların, kısmi bir artış olmakla birlikte yaklaşık yüzde on beşini açıklamaktadır. Bir bütün olarak bakıldığında, iktisadi küreselleşme şokları, büyüme oranındaki dalgalanmaların yüzde 70’ler gibi oldukça büyük bir kısmını açıklamaktadır. Buna karşılık büyüme şoklarının diğer değişkenleri açıklama gücünün oldukça düşük kaldığı göze çarpmaktadır.

Tarihsel Ayrıştırma Bulguları

Yapısal VAR modelinden elde edilen bulguların ortaya koyduğu finansal ve ticari küreselleşmenin büyümeyi negatif etkilediği şeklindeki sonuç, tarihsel ayrıştırma tekniği ile elde edilen ve Şekil 6 ile Şekil 7’de gösterilen bulgular tarafından da desteklenmektedir.

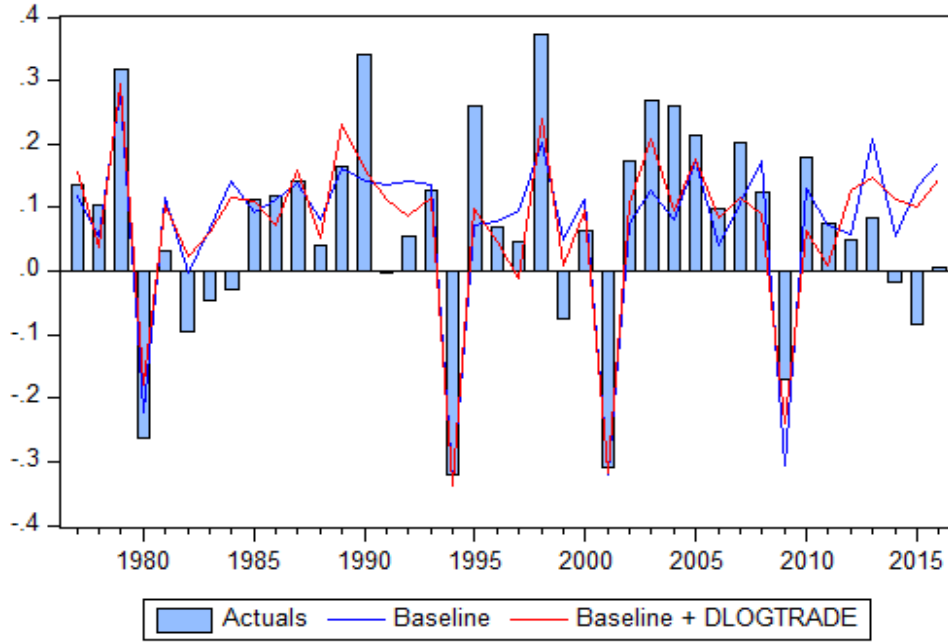
Şekil 6’dan görülebileceği gibi, finansal şoklar özellikle kriz yıllarında büyüme üzerinde çok daha belirleyici durumdadır. Zira kırmızı çizgi ile gösterilen finansal küreselleşme şokları, gerçek seriler ile temel projeksiyon arasındaki farkı, kriz yıllarında neredeyse birebir kapatmaktadır. Buna karşın ekonominin genişleme

dönemlerinde finansal küreselleşmenin rolü, kriz yıllarında olduğu gibi bire bir değildir. Ancak yine de açıklayıcı rolün oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bir diğer ifade finansal şokların ekonominin krize sürüklenmesinde oynadığı belirleyici rol, ekonomik krizden çıkışta oynadığı role göre daha büyüktür.

Şekil 6. Finansal Küreselleşme Şoklarının Büyüme Üzerindeki Tarihsel Etkileri

Benzer bir analizin ticari küreselleşme şokları için yapılması da mümkündür. 1980 yılı dışında tüm kriz yıllarında, ticari küreselleşme şoklarının rolünün oldukça fazla olduğu söylenebilir. Aynı şekilde, ekonominin genişleme aşamasına geçmesinde ticari şokların etkisinin finansal küreselleşme kadar büyük ve belirleyici olmaması dikkat çekmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. Ticari Küreselleşme Şoklarının Büyüme Üzerindeki Tarihsel Etkileri

Özet olarak küreselleşme şoklarının, ekonominin genişlemesine kıyasla krize sürüklenmesinde çok daha belirleyici bir role sahip olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Finansal ve ticari küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkilerinin incelendiği bu çalışma, yapısal VAR (SVAR) ve tarihsel ayrıştırma yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Böylece alt bileşenleri düzeyinde iktisadi küreselleşmenin hem büyüme üzerindeki uzun dönemli etkilerinin hem de yaşanan krizlerdeki rolünün belirlenmesi amaçlanmıştır.

Türkiye'nin 1970-2016 dönemine ilişkin verileri kullanılarak yapılan ampirik analiz sonucunda, ticari ve finansal küreselleşme sürecinin ekonomik büyümeyi uzun dönemde negatif ve kalıcı yönde etkilediği en temel bulgu olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim tarihsel ayrıştırma yönteminin ortaya koyduğu sonuç, bu bulguyu destekler niteliktedir. Zira küreselleşme olgusunun, ekonominin özellikle krizlere sürüklenmesinde çok daha belirleyici bir role sahip olduğu görülmüştür. Tarihsel ayrıştırmanın ortaya koyduğu bir diğer husus, klasik iktisat doktrininde ifade edildiği gibi, ticari ve finansal serbestliğin istikrarlı bir büyüme süreci sağlamadığıdır. Aksine, Keynesyen ve Marksist iktisat öğretilerinde ileri sürüldüğü gibi, küreselleşme sonrası dönemde ekonominin daha istikrarsız bir

yapı sergilediği görülmektedir. Öyle ki, hem ticari hem de finansal küreselleşme sürecinde önemli adımların atıldığı ve uygulandığı 1980 sonrası dönemde, birisi Küresel Finans Krizi olmak üzere üç önemli krizin yaşanması söz konusu olmuştur.

Kuşkusuz, yaşanan krizlerin tek nedeni olarak küreselleşmenin gösterilmesi bütüncü/toptancı bir yaklaşım olarak ele alınabilir. Ancak konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalarda da (örneğin Samimi ve Jenatabadi (2014) ile Hayaloğlu, vd. (2015) gibi), küreselleşmenin alt bileşenler düzeyinde bilhassa gelişmekte olan veya orta ve düşük gelirli ülkelerde büyümeyi negatif etkiliyor olarak bulunması, bu çalışmada elde edilen bulgularla örtüşmektedir. Dolayısıyla ampirik literatürün ortaya koyduğu sonuçlar, bu tür ülkelerin, küreselleşme şoklarına karşı daha duyarlı ve daha kırılğan olduğu gerçeğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Küresel finans krizini takiben yaşanabilecek ticaret savaşları gibi küreselleşme şoklarına karşı tedbir olarak ulusal, yerel ya da bölgesel alternatiflerin araştırılması kaçınılmaz gibi durmaktadır. Bu çerçevede örneğin yeni bir uluslararası ödeme sisteminin geliştirilmesi, yurtiçi üretimde dışa bağımlılığı azaltabilecek yenilenebilir enerji yatırımları gibi her türlü yatırımın teşvik edilmesi, ulusal tasarrufları artıracak alternatif politika ve uygulamaların hayata geçirilmesi, istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme süreci için son derece önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Altan, Y. ve Arslan, M. (2016). Küreselleşme ve Organize Suç, *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 1: 73-86.
- Altınar, A., Bozkurt, E. ve Toktaş, Y. (2018). Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme: Yükselen Piyasa Ekonomileri için Bir Uygulama. *Finans, Politika ve Ekonomik Yorumlar*, 639: 117-162.
- Amisano, G. & C. Giannini (1997). *Topics in Structural VAR Econometrics*, Second Edition, Springer-Verlag, Berlin, Germany.
- Arestis, P. ve Glickman, M. (2002). Financial Crisis in Southeast Asia: Dispelling Illusion the Minskyan Way, *Cambridge Journal of Economics*, 26, pp. 237-260.
- Arrighi, G. (2000). *Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, (Çev. Recep Boztemur), 1. B., İmge Kitabevi, Ankara.
- Blanchard, O. J. & D. Quah (1989). The Dynamic Effects of Aggregate Demand and Supply Disturbances, *American Economic Review*, 79(4): 655-673.
- Breitung, J., R. Brüggemann & H. Lütkepohl (2004). Structural Vector Autoregressive Modeling and Impulse Responses, içinde Lütkepohl, H. & M. Kratzig (Ed.), *Applied Time Series Econometrics*, 159-196.

- Burbidge, J. ve Harrison, A. (1985). A Historical Decomposition of the Great Depression to Determine the Role of Money. *Journal of Monetary Economics*, 16: 45-54.
- Chang, C. P., Berdiev, A.N., & Lee, C. C. (2013). Energy exports, globalization and economic growth: The case of South Caucasus, *Economic Modelling* 33, 333-346.
- Chang, C.-P. & Lee, C.-C. (2011). The partisan comparisons for global effect on economic growth: Panel data analysis of former communist countries and European OECD members. *Eastern European Economics* 49(6), 5-27.
- Davidson, P. (1998). The Case for Regulating International Capital Flows, paper presented at *Social Market Foundation Seminar on Regulation Capital Movements*, November, London.
- Doğan, B. ve Can, M. (2016). Küreselleşmenin Büyümeye Etkisi: Güney Kore Örneğinde Eşbütünleşme Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2): 197-220.
- Dreher, A. (2006). Does Globalization Affect Growth? Evidence from a New Index of Globalization, *Applied Economics*, 2006(38), pp.1091-1110.
- Dreher, A., Gaston, N. ve Martens, P. (2008). *Measuring Globalisation – Gauging its Consequences*, New York: Springer.
- Eichengreen, B. vd. (1999). Liberalizing Capital Movements: Some Analytical Issues, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues17>.
- Enders, W. (1995), *Applied Econometric Time Series*, John Wiley and Sons, INC., New York.
- Eren, M. V. ve Çütçü, İ. (2018). Küreselleşmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(1):47-61.
- Granger, C.W.J. & P. Newbold (1974). Spurious Regressions in Econometrics, *Journal of Econometrics*, Vol: 2, ss 111-120.
- Gurgul, H. ve Lach, L. (2014). Globalization and Economic Growth: Evidence from Two Decades of Transition in CEE, *Economic Modelling*, 36, 99-107.
- Hayaloğlu, P., Kalaycı, C. & Artan, S. (2015). Küreselleşme Farklı Gelir Grubundaki Ülkelerde Ekonomik Büyümeyi Nasıl Etkilemektedir? *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 119-152.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12: 231-254.

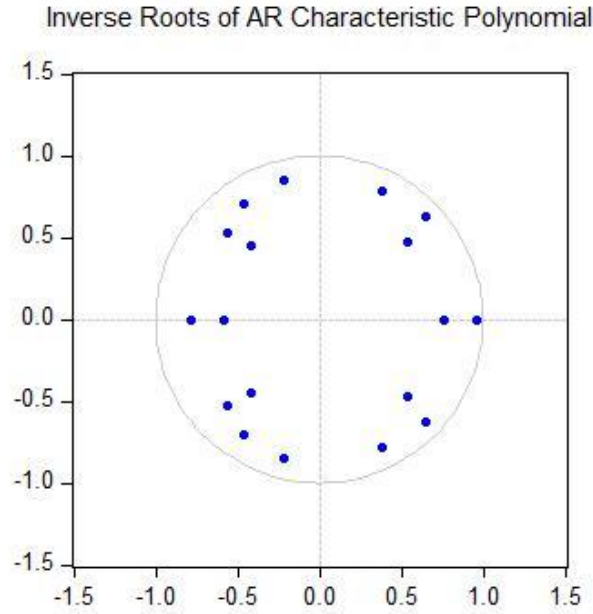
- Johansen, S. & K. Juselius (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Application to the Demand for Money, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52:169-209.
- Kocourek, A., Laboutková, Š. ve Bednářová, P. (2013). Economic, Social and Political Globalization and Human Development. *International Journal of Business and Economic Development*, 1(2): 10-20.
- Köse, A. H. & A. Öncü (2003). İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi, içinde Köse, A. H., F. Şenses ve E. Yeldan (Der.), *İktisat Üzerine Yazılar I – Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar: Korkut Boratav’a Armağan*, İletişim Yay., İstanbul, ss. 93-141.
- Kregel, J. A. (1998). Yes, ‘It’ Did Happen Again - A Minsky Crisis Happened in Asia, *The Jerome Levy Economics Institute Working Paper*, No. 234.
- Leitao, N.C. (2013). Cultural Globalization and Economic Growth, *The Romanian Economic Journal*, 47: 17-28.
- Lütkepohl, H. (2005). *A New Introduction to Multiple Time Series Analysis*, Springer-Verlag, Berlin, Germany.
- Mandel, E. (2008). *Marksist Ekonomi El Kitabı*, 3. Baskı, (Çev. Orhan Suda), Özgür Üniversite Kitaplığı No. 68, Maki Basın Yayın, Ankara.
- Marx, K. (1867 [2007]). *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, (Çev. Alaattin Bilgi), 8. Baskı, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (1894 [2006]). *Kapital, Ekonomi Politîğin Eleştirisi*, Üçüncü Cilt, (Çev. Alaattin Bilgi), 5. Baskı, Sol Yayınları, Ankara.
- Mishkin, F. (1996). Understanding Financial Crises: A Developing Country Perspective, *NBER Working Paper*, No. 5600.
- Mishkin, F. (1998). International Capital Mobility, Financial Volatility and Financial Instability, *NBER Working Paper*, No. 6390.
- Mishkin, F. (1999). Lessons from the Asian Crisis, *Journal of International Money and Finance*, 18: 709-723.
- Mitchell, W. C. (1951). Business Cycles, içinde *Readings in Business Cycle Theory*, Richard D. Irwin, Inc., ss.43-60.
- OECD (1997). *Economic Globalisation and the Environment*, OECD Publications, 2, Paris, France.
- Olimpia, N. ve Stela, D. (2017). Impact of Globalisation on Economic Growth in Romania: An Empirical Analysis of its Economic, Social and Political Dimensions. *Studia Universitatis “Vasile Goldis” Arad Economics Series*, 27(1): 29-40.

- Osterloh, S. (2012). Words Speak Louder than Actions: The Impact of Politics on Economic Performance, *Journal of Comparative Economics*, 40: 318-336.
- Öncü, A. (2008). Küreselleşme, içinde *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü: Eleştirel Bir Giriş*, (Ed. Fikret Başkaya ve Aydın Ördek), Özgür Üniversite Yayınları, 72: 741-753.
- Palley, T. I. (1999), “International Finance and Problems of Capital Account Governance”, *Levy Institute Conference Proceedings: 9th Annual Hyman P. Minsky Conference of Financial Structure*, Annandale-on-Hudson, New York.
- Peter, S. I., Elizabeth, I. (2013), Economic Growth and Globalization in Nigeria: A Causality Analysis, *Asian-African Journal of Economics and Econometrics*, 13(2): 145-159.
- Potrafke, N. (2014). The Evidence on Globalization, *CESifo Working Paper*, No. 4708, Center for Economic Studies and Ifo Institute (CESifo), Munich.
- Samimi, P. ve Jenatabadi, H. S. (2014). Globalization and Economic Growth: Empirical Evidence on the Role of Complementarities. *Plos One*, 9(4): 1-7.
- Sapkota, J.B. (2010). Globalization`'s convergence effect on human quality of life (QOL) in Asia: Evidence from the KOF index of globalization, *Asian Regional Integration Review* 2(1): 1-28.
- Sims, C. (1980). Macroeconomics and Reality, *Econometrica*, 48(1): 1-48.
- Suci, S. C., Asmara, A. ve Mulatsih, S. (2015). The Impact of Globalization on Economic Growth in ASEAN. *International Journal of Administrative Science & Organization*, 22(2): 79-87.
- Türedi, S. (2016). Küreselleşmenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri Analizi, *International Osmaneli Social Sciences Congress*, Korkuteli, 12-13-14 October 2016.
- United Nations (2004). *Globalization and the State: Challenges for Economic Growth and Human Development*. Department of Economic and Social Affairs, ST/ESA/PAD/SER.E/80, New York.
- Villaverde, J., & Maza, A. (2011). Globalization, growth and convergence, *World Economy* 34(6): 952-971.
- Yeldan, E. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yay., İstanbul.
- Ying, Y-H., Chang, K. ve Lee, C-H. (2014). The Impact of Globalization on Economic Growth. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, XVII(2): 25-34.

EKLER:

EK Tablo:1 Optimal Gecikme Uzunluğu Seçim Kriterleri

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	2.79e-08	-8.880507	-8.616587*	-8.788392
1	7.130874	3.68e-08	-8.610535	-7.950736	-8.380247
2	10.77737	4.20e-08	-8.495441	-7.439762	-8.126981
3	4.474220	6.01e-08	-8.174410	-6.722851	-7.667777
4	13.32556	5.79e-08	-8.280117	-6.432678	-7.635311
5	7.852018	7.08e-08	-8.193381	-5.950063	-7.410403
6	19.30864*	4.19e-08	-8.900171	-6.260973	-7.979021
7	2.539550	7.51e-08	-8.595521	-5.560443	-7.536198
8	8.591471	8.11e-08	-8.954668	-5.523711	-7.757172
9	14.21595	3.57e-08	-10.48552	-6.658682	-9.149850
10	11.22649	1.32e-08*	-12.79214*	-8.569425	-11.31830*

EK Şekil: 1. Otoregresif Birim Kök Testi

EK Tablo: 2. Lagrange Çarpan Testi Sonuçları

Gecikme	LM İstatistiği	Olasılık
1	9.066420	0.4342
2	4.035082	0.9098
3	10.24045	0.3345
4	10.39643	0.3224
5	7.770870	0.5601
6	9.742606	0.3748
7	7.638081	0.5736
8	4.301962	0.8913

EK Tablo: 3. Jarque-Bera ve White Testi Sonuçları

Test	X^2	Serbestlik Derecesi	Olasılık
<i>Jarque-Bera</i>	11.83253	6	0.0658
<i>White</i>	225.6605	222	0.4190

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 28.02.2019 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 18.03.2019

Lider Üye Etkileşimi Lensinden Paternalist Liderlik ve İş Tatmini İlişkisi

Zeki UÇAR

Dr. Öğr. Üyesi

Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü/Bitlis/Türkiye
ORCID: 0000-0001-7491-5703

Öz

Bu çalışmada paternalist liderlik ve iş tatmini ilişkisi üzerinde lider üye etkileşiminin (LÜE) düzenleyici etkisi araştırılmıştır. Doğu toplumlarının kültürel bir özelliği olarak değerlendirilen paternalizm, liderin otoritesi altındaki astlarını bir baba gibi koruduğu, karşılığında astlarından saygı, itaat ve sadakat beklediği ilişkisel bir inanç sistemini yansıtmaktadır. Bununla birlikte geleneksel liderlik bakış açılarından farklı olarak lider ve astları arasındaki ilişkinin kalitesine vurgu yapan lider üye etkileşimi teorisi, liderlik araştırmalarına yeni bir soluk getirmiştir. Dolayısıyla paternalizm gibi karşılıklı ilişkinin güçlü olmasının beklendiği bir olgunun lider ve astları arasındaki ilişkinin kalitesi üzerinden araştırılması daha ayrıntılı ve güçlü sonuçlar vermesi bakımından önemli hale gelmektedir. Araştırma analizleri için gerekli olan veriler tekstil sektöründe çalışanlardan toplanmıştır. Verileri test etmek için açılımlayıcı faktör, korelasyon ve çoklu regresyon analizleri uygulanmıştır. Araştırma sonucunda paternalist liderlik alt boyutlarından yardımseverlik ve ahlakın iş tatminiyle olan ilişkisi üzerinde lider üye etkileşiminin anlamlı etkisi bulgulanırken, otorite boyutu üzerinde anlamlı bir etkisi izlenememiştir.

Anahtar Kelimeler: Paternalist Liderlik, Lider Üye Etkileşimi, İş Tatmini

The Relationship Between Paternalistic Leadership and Job Satisfaction From the Viewpoint of Leading Member Exchange

Abstract

In this study the moderator effect of leader-member exchange (LMX) on the relationship between paternalist leadership and job satisfaction was investigated. Paternalism, which is considered as a cultural characteristic of the eastern societies, reflects a relational belief system in which the leader protects his subordinates as if a father, in return he expects his subordinates to show respect, obedience and loyalty. However, unlike traditional leadership perspectives, the theory of LMX which emphasizes the quality of the relationship between the leader and his/her subordinates brought a new ground in leadership research. Therefore, a phenomenon such as paternalism has become a crucial issue for investigation on the quality of the relationship between the leader and his/her subordinates. The data required for the research analysis were collected from the employees in the textile sector. In order to test the data, exploratory factor, correlation and multiple regression analyzes were applied. As a result of the study, while there was determined the positive effects of leader member exchange on the relationship between benevolence and morality which are the sub-dimensions of paternalist leadership, with job satisfaction, it was no significant effect on effect of leader member exchange on the relationship between authority dimension with job satisfaction.

Keywords: Paternalist Leadership, leader Member Exchange, Job Satisfaction

GİRİŞ

Liderlik araştırmalarının temel eksenini takipçilerine ilham veren ve onları işe ve göreve koşullayan temel liderlik öğelerinin neler olduğu oluşturmaktadır. Etik bağlamda değerlendirilen bu araştırmalar dünya üzerindeki her toplum, her kültür ve her inanış için geçerli bir gerçeklikmiş gibi gösterilmektedir. Oysa Çıraklar vd.'nin (2016) de belirtmiş oldukları gibi, toplumların birbirlerinden farklılaşan kültürel özellikleri, liderlik araştırmalarının emik bağlama indirgenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Nitekim Farh ve Cheng (2000: 85) tarafından batı liderlik modellerinin ve araştırma malzemelerinin doğu toplumlarına gelişgüzel uygulanmasının kaçınılmaz olarak doğu liderlik modellerinin esas görüntüsüne zarar verdiği belirtilmektedir. Ulusal kültür farklılıkları, beraberinde yönetim uygulamalarına ilişkin farklılıklar yaratmasının yanı sıra liderin neyi yapıp yapmaması konularında da beklentileri şekillendirmektedir. Bu bakımdan liderin etki alanı ve işlevsel özellikleri, kültürel güçlerin etkisi altında dikkate değer bir şekilde çeşitlenmektedir. (Paşa vd., 2001: 560-561).

Lider özelliklerinin araştırılmasında, toplumun lidere atfetmiş olduğu roller ve liderin bu roller çerçevesinde sosyal kimliğini oluşturmaya çalışması dikkate değer önemli bir konudur. Canbolat vd.'in (2010: 38) de belirttiği gibi bir kimlik grubunun diğer kimlik gruplarıyla sosyal etkileşiminin yönü sosyal kimliği şekillendirmektedir. Örgüt ve yönetim yazınında liderliğe ilişkin yapılan araştırmaların sonuçları bir bütün olarak ele alındığında, etkililiği her yerde geçerli olan evrensel bir liderlik tarzının olmadığı anlaşılmaktadır. Yapılan birçok araştırma toplumdaki topluma ve kültürden kültüre etkili olan liderlik tarzlarının farklılaştığını göstermektedir (Köksal, 2011b: 101). Bu noktada paternalist liderlik tarzı önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir. Nitekim araştırmacılar tarafından kültürel bir özellik olduğu belirtilen paternalizm, toplulukçu ve güç mesafesinin yüksek olduğu doğu toplumlarında sıklıkla rastlanan bir olgudur (Erben ve Ötken, 2014; Kim vd., 1994; Yeh vd., 2008; Aycan, 2006; Pellegrini ve Scandura, 2008).

Paternalizm lider ve takipçileri arasındaki karşılıklı beklentilere vurgu yapmaktadır. Bu ilişki içerisinde lider astlarından itaat, saygı, sadakat ve bağlılık göstermelerini beklerken, astlar ise liderlerinden kendilerini koruması, kendilerine ahlaki davranması ve güven vermesi beklentisi içerisinde dirler (Kim, 1994; Farh ve Cheng, 2000; Aycan, 2000; Paşa vd., 2001; Aycan, 2006; Gelfand vd., 2007; Çıraklar vd., 2016). Dolayısıyla kültürel bir özellik ekseninde karşılıklı beklentilere dayalı bir mübadele ve bir inanç sistemi olarak değerlendirilen paternalizm (Kim, 1994; Aycan vd., 2000; Kabasakal ve Bodur,

2002; Uh-Bien ve Maslyn , 2005; Aycan ve Kabasakal, 2006), liderin takipçileriyle olan karşılıklı ilişkilerine kuvvetli bir biçimde vurgu yapmaktadır.

Bununla birlikte son zamanlarda gerçekleştirilen işyeri araştırmalarında paternalist liderlik olgusunun olumlu işgören tutum ve davranışlarını olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir (Paşa vd. 2001; Yeh vd., 2008; Soylu, 2010; Köksal, 2011a; Cerit, 2012; Anwar, 2013; Saher vd., 2013; Pellegrini vd., 2010 (Yeşiltaş, 2013: 51). Bu noktada olumlu işgören tutum ve davranışlarına olumlu etkileri örgütsel davranış araştırmalarında sıklıkla ele alınan iş tatmini olgusunun paternalist özelliklerle ilişkili olabileceği mantıksal bir çerçeveye oturmaktadır. Buradan hareketle paternalist liderlik özelliklerinin iş tatminini etkilediği söylenebilir. Nitekim Anwar (2013) ve Pellegrini vd. (2010)'nin ampirik bulgularında paternalist lider özelliklerinin iş tatminini etkilediği görülmektedir. Aslında bu noktada literatürdeki önemli bir boşluğa ampirik sonuç olarak denk gelebilecek bir soru olan “liderin takipçisiyle olan etkileşiminin kalitesi paternalist liderlik ve iştatmini arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü etkilemekte midir?” sorusunun yanıtı önemli hale gelmektedir. Nitekim Batıgün ve Şahin (2006) ve Sunal vd. (2011) astların yöneticileriyle olan ilişkilerinin iş tatminini etkilediğini belirtmektedirler. Ayrıca iş tatmininin oluşması için astların üstlerinin desteğine (İşcan ve Timuroğlu, 2007) ve üstleriyle iyi çalışma ilişkilerine ihtiyaçlarının olduğu (Hagedorn, 1996) belirtilmektedir.

Yönetici ve çalışanlar arasındaki karşılıklı paternalistik inancın doğası, güven işbirliği ve ahenk gibi özellikleri beslerken, işgörenlerin aile yaşamlarına kadar uzanan bu ilişkiler beraberinde sıkı bir bağlılık, güven ve uyumu da birlikte getirmektedir. Paternalistik inancın olduğu bir örgütte işgörenler bütünü iyiliği için bir biriyle uyumlu çalışmaktadır. Ancak paternalist özellikler taşıyan lider her çalışmanı ile iyi ilişkiler içerisinde midir? Böyle bir sorunun cevabını lider üye etkileşimi teorisi içerisinde aramak gerekmektedir. Buradan hareketle lider elindeki güç ve kaynakları tüm takipçilerine eşit dağıtmakta mıdır? Yoksa kendine yakın olan takipçilerine ayrıcalıklı mı davranmaktadır? Farklı liderlik teorileri bağlamında lider ve takipçilerinin ilişkileri ve bu ilişkinin kalitesi araştırmalarında dikkate alınması gereken bir araştırma sorunsalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle bu araştırmada paternalist liderlik ve iş tatmini ilişkisi üzerinde lider üye etkileşiminin düzenleyici etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu araştırma sonuçlarının literatürde önemli bir boşluğu doldurmasının yanı sıra liderlik araştırmalarına yeni bir kapı aralayacağı ve alanın zenginleşmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Paternalist Liderlik

Araştırmacılar tarafından kültürel bir özellik olduğu belirtilen Paternalizm, toplulukçu ve güç mesafesinin yüksek olduğu toplumlarda sıklıkla rastlanan bir olgu olmasına karşın bireycilik ve güç mesafesinin düşük olduğu batı kültüründe sık karşılaşılmamakla birlikte olumsuz bir durum olarak nitelendirilmektedir. (Çalışkan, 2009). Ancak, günümüzde giderek batı toplumları da paternalizmi, kendi iş ve toplumsal hayatlarına ilişkin bir takım sorunlarla başa çıkmak için bir çözüm olarak değerlendirmektedirler (Aycan, 2006). Bu nedenle Batı yazınında son zamanlara kadar gereken ilgiyi çekmediği gözlemlenmektedir

Paternalist liderlik kavramına bilimsel olarak ilk kez Silin (1960)'in doktora tezi araştırmasında değinilmiş olduğu görülmektedir. Dr. Silin Tayvan' da geniş ölçekli işletme girimciliği çalıştığı 1960'ın sonlarında, batı kökenli liderlik tarzlarından ahlaki standartlar ve otorite gücü yönüyle farklılaşan bir liderlik anlayışı varlığını keşfetmiştir (Yeh, 2005). Doğu kültürünün liderlik tarzını belirlemeye yönelik Silin'in daha sonra 1976 yılında yapmış olduğu çalışma ile birlikte Westwood (1997) tarafından yapılan araştırma kültürel liderlik tarzlarının farklılıklarını ortaya koyan araştırmalar olarak alana katkı yapmıştır (Köksal, 2011b: 102).

Kelime anlamı olarak “pater” sözcüğünden türemiş olan paternalizm kökleri ataerkil özellikler gösteren kültürlere dayanmaktadır (Erben ve Ökten, 2014: 106; Yeh vd., 2008: 85; Kim, 1994). Paternalizm, liderin üzerlerinde otoritesi olduğu takipçilerini bir baba gibi koruduğu ve bunun karşılığı olarak takipçilerinden itaat ve sadakat göstermelerini beklediği karşılıklılığa dayalı ilişkisel bir inanç sistemi olarak tanımlanmaktadır. (Paşa vd., 2001; Aycan, 2006; Kim, 1994; Gelfand vd., 2007; Köksal, 2011a: 159; Uh-Bien ve Maslyn , 2005: 419; Aycan vd., 2000; Kabasakal ve Bodur, 2001; Börekçi, 2000; Aycan ve Kabasakal, 2006: 474).

Köken olarak Paternalizm nereden beslendiğine ilişkin farklı iki yaklaşım olduğu bilinmektedir. Batı bakış açısını yansıtan birinci görüşe göre paternalizm bürokratik yapının yetki ve otorite kavramlarına dayanmaktadır (Aycan, 2000; Pellegrini ve Scandura, 2008). Dolayısıyla Weber'in öncüsü olduğu bürokrasi anlayışının temel dayanağı olan otorite ve geleneksel yetki kavramlarından beslenmektedir. Bu bakış açısına dayalı olarak batı toplumlarında arzu edilmeyen bir liderlik tarzı olarak değerlendirilmektedir (Pellegrini vd., 2010). Çünkü otoriterlikle eş anlamlı olarak görülen paternalizm bu toplumlarda arzu edilmeyen bir yönetim tarzını yansıtmaktadır. Bir diğer yaklaşıma göre paternalizm Konfüçyus öğretilerine dayanan otorite, itaat ve ahlak kavramlarına

vurgu yapan doğu kültürleri için olumlu bir yönetim biçimi olarak değerlendirilmektedir (Uhl-Bien ve Maslyn, 2005; Cheng vd., 2004; Yeh vd., 2008; Aycan, 2000: 446; Farh vd., 2006; Niu vd., 2009). Yine bu bakış açısına göre paternalizmin Asya kültürlerinde var olan ataerkil yapı ve aynı soydan olanlar üzerinde güçlü şekilde etkileri vardır ve yine bu gelenekçi yapıdan beslenmektedir (Kim, 1994; Aycan, 2000). Özellikle Çin olmak üzere Doğu Kültürünü temsil ettiği belirtilen paternalizmin kaynağı olarak Çin kültüründe sosyal alanın inşasında önemli bir bakış açısını yansıtan Konfüçyüs ilkeleri, lider ve takipçileri arasındaki dikey ilişkinin merkeziliğini vurgulayan önemli bir bakış açısını temsil etmektedir.

Paternalist liderlik tarzıyla bütünleşin üç özellikten söz edilmektedir. Bunlar otoriterlik, babacan yardımseverlik ve ahlaklıdır (Niu vd., 2009; Cheng vd., 2004:91). Paternalist liderler, astları üzerinde güçlü otoritelerini vurgulamak için kontrol stratejileri kullanırlar ve bu durumu devam ettirmek için kontrol taktikleri uyguluyorlar ve sıkı bir disipline vurgu yaparak otoriter yönlerini ortaya koyarlar. Babacan yardım severlik ile ilgili olarak, astlarına, onların esenliği ve mutluluğu için kapsamlı ve kişiselleştirilmiş bir alaka sergilemektedirler. Son olarak ahlaki özellik ise, astları tarafından rol model olarak gözlemlenen paternalist liderlerin davranışlarında üst düzey kişisel bir erdem, öz disiplin ve bencilliğin yer almamasını vurgulamaktadır.

Aycan (2006) paternalizmi önemli yapan benzersiz üç özellikten söz etmektedir. Bu özelliklerden ilki paternalizmin, Pasifik Asyası, Orta Doğu ve Latin Amerika kültürlerinin kendilerine özgü psikolojilerinden kaynaklanan ve genel anlamda Batı toplumlarınca olumsuz olarak algılanan bir olgudur. Bu olumsuz tutuma rağmen, günümüz de Batı toplumlarında dahi bazı sosyal ve örgütsel sorunların çözümünde paternalizmin uygun bir ortam yarattığı inancının oluşmaya başladığı görülmektedir. Bu bakımdan paternalizm yerel sınırlarının ötesine geçmiş ve hem Batı hem de Doğu toplumlarınca toplumsal gelişime katkı sağlayan bir araç olarak dikkate alınmaktadır. İkinci özellik, Doğu ve Batı toplumlarına ilişkin, karşılaştırmalı kültürel örgütsel araştırmalarda önemli değişiklikleri açıklama potansiyeline sahiptir. Paternalizmin üçüncü ve son özeliği ise kişisel, örgütsel, ve sosyo-kültürel araştırma düzeylerinde ve farklı düzeylerde karşılaştırmalı kültürel araştırmalar gerçekleştirmeye uygun olmasıdır (Aycan, 2006: 445-446).

Lider Üye Etkileşimi (LÜE)

Lider üye etkileşimi teorisi liderin takipçileriyle dikey eksenli (Steiner, 1997) ve karşılıklı olan ilişkilerinin kalitesine odaklanmaktadır. Bu ilişkiler farklı takipçilerle farklı düzeylerde gerçekleşmekte ve değişime dayalı olmaktadır

(Dienesch ve Liden, 1986; Graen ve Uhl-Bien, 1995; Wayne vd., 1997). Dolayısıyla lider takipçilerinin tümüyle aynı liderlik özellikleriyle ilişkiler kurmamakta, aksine her takipçisiyle farklı bir mübadele ilişkisi içerisinde hareket etmektedir (Liden ve Graen, 1980; Liden ve Maslyn, 1998). Bu mübadele ilişkisi içerisinde lider bir kısım takipçileriyle daha yakın ve içten ilişkilere dayalı hareket etmekte ve onlara ayrıcalıklı davranmaktadır. Ancak diğer takipçilerle böyle bir ilişki içerisine girmemektedir (Bulgurcu ve Gürel, 2016). Teori ayrıca takipçilerin grup içerisinde üstlenmiş oldukları rollerin liderleriyle olan etkileşim ve ilişkilerinin kalitesine dayalı olarak değişiklik gösterdiğini vurgu yapmaktadır (Graen ve Uhl-Bien, 1995). Dolayısıyla LÜE teorisi liderin elindeki güç ve kaynakları takipçileriyle oluşturmuş olduğu farklı mübadele ilişkileri içerisinde ne şekilde paylaştığını da açıklamaya çalışmaktadır (Deluga ve Perry, 1994). Liderleriyle iyi ilişkileri bulunan takipçiler grup içerisinde daha fazla ayrıcalık ve ödüllere elde ederken, liderleriyle iyi ilişkilere bulunmayan takipçiler formal kazanımların ötesinde kazanımlar elde edemezler (Dienesch ve Liden, 1986).

Bununla birlikte lider üye etkileşimi teorisi diğer liderlik teorilerinden iç (in-group) ve dış (out-group) üye ayrımı yönünden farklılaşmaktadır. İç üye üst düzeyde güvene dayanan ilişkiler yönünden daha fazla sorumluluk, daha fazla destek ve ödüllerle ilişkilendirilmektedir. Çünkü iç üyeler yoğun iş yükü ve önemli pozisyonlarda bulunmalarından dolayı liderleriyle daha iyi ve samimim ilişkiler kurabilmektedirler (Çalışkan, 2009: 221). Dış üye ise daha düşük bir güven ilişkisine dayalı olarak daha az sorumluluk, sınırlı destek ve ödüllerle ilişkilendirilmektedir (Graen ve Uhl-Bien, 1995; Liden ve Maslyn, 1998). (Green ve Liden: 1980) iç üye kategorisinde olan takipçilerin elde ettikleri kazanımları sonucu olarak, daha fazla sorumluluk alma eğilimi gösterdiklerini ve işlerine daha fazla zaman ve enerji harcadıklarını belirtmektedir. Dış üyeler ise liderleriyle formel ilişkilere dayalı olarak düşük güven ve etkileşim içerisinde zayıf bir bağ geliştirirler (Dansereau vd., 1975; Boies ve Howell, 2006; Bolat, 2011). Dolayısıyla dış üyeler liderlerinden daha az destek görmekte, görev, kariyer ve ödül gibi fırsatlardan kısıtlı olarak istifade etmektedirler.

İş Tatmini (İş Doyumu)

İş tatmini, çalışanın yapmış olduğu işi değerlendirmesi sonucunda almış olduğu hazza ilişkin bir kavramdır. Dolayısıyla olumlu bir duygusal durum olarak zevk veren, hoş giden genel duygusal değerlendirmeler ve kişinin işine olan sevgisini bir ölçütü olarak değerlendirilebilir (Locke, 1976; Spector, 1996; Brown 1997; Lambert vd., 2016). Dolayısıyla işgörenleri işe motive eden önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan örgütsel düzeyde işgörenlerin olumlu ya da olumsuz iş tatmini ya da tatminsizliklerine neden olan farklı

faktörler araştırma konusu olmuştur. Yuen vd. (2018) farklı örgütsel yapıların varlığı ve işgörenlerin farklı psikolojik durumları nedeniyle iş tatminini etkileyen faktörlerin karmaşık ve çeşitli olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte araştırmacılar genel olarak, iş ortamı, fiziki koşullar, bireysel etkenler, üstlerle ve iş arkadaşlarıyla ilişkiler, fiziksel yeterlilik, zaman baskısı, özerklik, kendini geliştirme olanığı , işin doğası, kurumun yapısı, politikaları, iş yeri desteği, yan haklar, terfi fırsatları, tanınma ve güvenlik gibi unsurların iş tatminini etkilediğini belirtmektedirler (Spector, 1997; Lu vd., 2005; Batıgün ve Şahin 2006; Sunal vd., 2011; Pagán, 2013).

Paternalist Liderlik ve İş Tatmini (Doyumu) İlişkisi

Türkiye gibi kolektivist bir kültüre sahip olan ülkelerde, Pellegrini ve Scandura'nın (2008) da belirtmiş oldukları gibi çalışanlar liderlerinden destek, koruma, ilgi ve yakınlık görmek isterler. İşgörenler sorunlarıyla ilgilenen, onları koruyan, gelişimlerini önemseyen ve onlara bir aile büyüğü gibi davranan üstler arzulamaktadır (Aycan ve Kanungo 2000). Bu çalışanlarda önemsendikleri duygusunu ön plana çıkarırken, yaptıkları işten doyum sağlamalarını da etkilemektedir. Dolayısıyla paternalist liderliğin yardımseverlik (Babacan) boyutunun iş tatmini üzerinde olumlu etkilerinin olduğu söylenebilir. Nitekim Cerit (2012) sınıf öğretmenleri üzerinde yaptığı araştırmada paternalist liderlik ve iş doyum (yöneticiden ve işin doğasından doyum) arasında orta düzeyde ilişki bulgulamıştır. Pellegrini (2010) Hindistan ve Amerika'yı ele almış olduğu kültürler arası karşılaştırmalı çalışmada kolektivist kültürlerin güç mesafesinden kaynaklı olarak otoriteyi kabullendiğini ve bunu saygı ve itaat temelinde değerlendirdiklerini belirtmektedir. Bu aslında babacan yardımseverliğin bir getirisidir. Çünkü astlar liderden ahlaki bir temelde kendi ihtiyaçlarını gözetecek şekilde davranmasını beklerken lider ise bu karşılıklı ilişkinin doğası gereği kendisine mutlak itaat ve saygı beklemektedir. Dolayısıyla paternalist liderliğin ahlak ve otoriterlik boyutlarının iş tatminiyle olumlu yönde ilişkili olduğu söylenebilir. Ancak otorite ve iş tatmini ilişkisi batı toplumlarında negatif bir ilişkiye sahiptir. Nitekim Pellegrini(2010) araştırmasında bu sonuçlara ulaşmıştır. Ayrıca Yardımcı (2010) ve Anwar (2013) ampirik bulgularında paternalist lider özelliklerinin iş tatminini etkilediği görülmektedir.

H₁: Paternalist liderlik değişkeninin alt boyutlarından yardımseverlik boyutu iş tatmini üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

H₂: Paternalist liderlik değişkeninin alt boyutlarından ahlak boyutu iş tatmini üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

H₃: Paternalist liderlik değişkeninin alt boyutlarından otorite boyutu iş tatmini üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

Paternalist Liderlik ve İş Tatmini İlişkisi üzerinde Lider Üye Etkileşiminin Düzenleyicilik Rolü

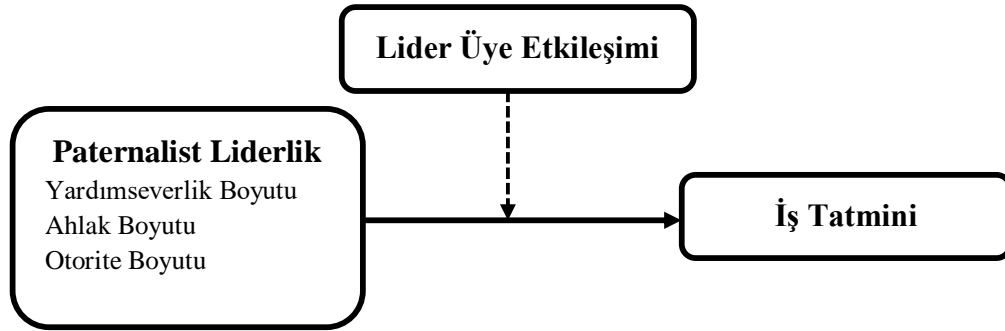
Türk toplumunun kolektivist yapısı ilişkilerin derinliğine ve kalitesine vurgu yapan önemli bir olgudur. Bu noktada astların liderleriyle olan ilişkilerinin düzeyi onların iş ve örgütlerine karşı duygu, tutum ve davranışlarını olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Nitekim Pellegrini ve Scandura'nın (2008) da belirtmiş olduğu gibi kolektivist yapı bağlılık, sadakat ve sorumluluğu vurgu yaparken temelde ilişkileri korumaya odaklanmaktadır. Dolayısıyla iletişimin kalitesi ve düzeyi kolektivist toplumlarda önemlidir ve çalışanlar üstleriyle sıcak ilişkiler içinde olmak isterler. Buradan hareketle karşılıklı bir inanç sistemi olarak değerlendirilen paternalistik özelliklerin iş tatminiyle olan ilişkisi üzerinde lider üye etkileşiminin düzenleyici etkiye sahip olduğu söylenebilir. Nitekim Pellegrini (2010) çalışmasında LÜE, paternalist liderlik ve iş tatmini değişkenlerinin birbirleriyle ilişkili olduğunu belirtmektedir.

H₄: Lider üye etkileşimi değişkeninin yardımseverlik boyutu ve iş tatmini arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici etkisi vardır.

H₅: Lider üye etkileşimi değişkeninin ahlak boyutu ve iş tatmini arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici etkisi vardır.

H₆: Lider üye etkileşimi değişkeninin otorite boyutu ve iş tatmini arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici etkisi vardır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

METODOLOJİ

Araştırma ölçekleri

Bu çalışmada alan araştırmaları içerisinde değerlendirilen survey yöntemi kullanılmıştır. Araştırma için kullanılacak veriler sağlanması için yapılandırılmış soru formundan yararlanılmıştır. Toplam kırk dokuz (49) maddeden oluşan soru formunda altı madde katılımcıların demografik özellikleri belirlemek için hazırlanmıştır.

Paternalist Liderlik Ölçeği: Araştırmanın bağımsız değişkeni paternalist liderliği ölçmek üzere, Cheng vd.,'nin (2004) 26 madde ve üç boyuttan oluşan ölçüm aracından yararlanılmıştır.

İş Tatmini Ölçeği: Araştırmanın bağımlı değişkeni olan İş tatminini ölçmek için Yoon ve Thye (2002) tarafından beş madde ve tek boyutlu olarak geliştirilen ve Işık (2016) yapmış olduğu çalışmada Türkçe'ye uyarlanan ölçüm aracından faydalanılmıştır.

Lider Üye Etkileşimi Ölçeği: Araştırmanın düzenleyici (Moderatör) değişken olan Lider Üye Etkileşimini ölçmek için Liden ve Maslyn (1998)'in geliştirdiği dört faktör ve on iki ifadeden oluşan ölçüm aracı kullanılmıştır.

Yapılandırılmış anket formundaki ifadeler 5'li likert tipi ölçeklendirmeye dayalı olarak olumsuzdan olumluya doğru (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum) sıralanmıştır.

Örneklem

Bu çalışmanın verileri 2016 yılı Mayıs ayı içerisinde Bitlis'te faaliyet gösteren iki ayrı tekstil fabrikası çalışanlarından elde edilmiştir. Belirtilen fabrikalarda toplam 491 işgören çalışmaktadır. Kolayda örneklem yönteminin kullanıldığı çalışmada toplam 400 işgörene anket dağıtılmış ancak toplamda 209 anket formu işgörence doldurulmuştur. Bununla birlikte anketlerin programa yüklenmesi esnasında 13 adet anket formundan bir kısmının rastgele okunmadan doldurulduğu anlaşıldığından ve diğer kısmının ise eksik doldurulduğu anlaşıldığından bunlar analizlerden çıkarılmış ve toplamda 196 anket analizlere dâhil edilmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların yaklaşık % 33'ünün erkek % 67'sinin ise kadın olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde ise, ağırlıklı olarak lise ve öncesi dereceye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Katılımcıların ayrıca yaklaşık olarak % 60'ının 20-29 yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Araştırma Katılımcılarına İlişkin Demografik Veriler

Cinsiyet	F	%	Yaş	F	%
Erkek	64	32,7	20-29	116	59,2
Kadın	130	67,3	30-39	50	25,5
Belirtmemiş	2	1,0	40-49	28	14,3
Toplam	196	100	50 ve üzeri	2	1,0
Medeni Durum	F	%	Toplam	196	100
Evli	84	42,9	Pozisyon	F	%
Bekar	109	55,6	Beyaz yakalı	6	3,0
Belirtilmemiş	3	1,5	Mavi Yakalı	190	97,0
Toplam	196	100	Toplam	196	100
Eğitim Durumu	F	%	Çalışma Yılı	F	%
İlköğretim	40	20,4	0-5	164	83,7
Lise	17	69,9	6-10	21	10,7
Ön Lisans	11	24,1	11-15	7	3,6
Lisans	10	5,1	16 ve üzeri	4	2,0
Lisans Üstü	0	0			
Toplam	196	100	Toplam	196	100

Analiz ve Bulgular

Araştırmanın amacına yönelik veriler üzerinde öncelikle güvenilirlik ve açımlayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Daha sonra oluşturulan araştırma modelini test etmek için tanımlayıcı istatistikler, çoklu regresyon analizleri uygulanmıştır. Analizler için SPSS 25 Programından yararlanılmıştır.

Araştırma verilerinin analizler için uygunluğunu ve iç tutarlılıklarını belirlemek amacıyla veriler üzerinde sırasıyla güvenilirlik analizi ve açımlayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Güvenilirlik analizi sonucunda paternalist liderlik alt boyutlarının Cronbach Alpha değerleri, yardımseverlik boyutu için $\alpha=,875$, ahlak boyutu için $\alpha=,760$ ve otorite boyutu için $\alpha=0,790$ olarak elde edilmiştir.

Lider üye etkileşiminin Cronbach Alpha değeri¹ $\alpha=,942$ olarak tespit edilirken, iş tatmininin Cronbach Alpha değeri ise $\alpha=,894$ olduğu güvenilirlik analizleri sonucunda tespit edilmiştir. Ancak güvenilirlik analizi sonucunda paternalist liderlik değişkeninden 1 madde, lider üye etkileşiminden 1 madde iç tutarlılığı düşürdükleri için ölçeklerden çıkarılmıştır. Son durumda ölçeklerin faktör yapılarını belirlemek için açılımlayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Promax rotasyonunun seçildiği faktör analizlerinde paternalist liderlik değişkeninin veriler herhangi bir faktör sayısına zorlanmadığında beş faktörlü bir yapı oluşturduğu gözlenmiştir. Bunun üzerine veriler üç faktörlü bir yapıya zorlanmıştır. Analiz sonucunda üç faktörlü yapının oluştuğu görülmüş ancak üç madde faktörlere ,500'den daha düşük değerlerle atandığından bu maddeler sırasıyla analizlerden çıkarılarak analizler tekrarlanmıştır. Faktör analizi sonuçlarına göre paternalist liderlik değişkeni yazında belirtildiği şekliyle üç boyutlu olarak tespit edilirken KMO değeri ,841 olarak belirlenmiştir. Açılımlayıcı faktör analizi sonucuna göre dört boyutlu bir yapı oluşturması beklenen lider üye etkileşimi değişkeni herhangi bir faktör sayısına zorlanmadan program çıktılarına göre tek boyut oluşturduğu izlenmiştir. Bu sonuca istinaden ölçek dört faktörlü yapıya zorlanarak yeniden analiz edilmiştir. Ancak literatürde belirtilen faktör maddeleriyle uyumlu bir yapının oluşmadığı görülmüştür. Bundan dolayı lider üye etkileşimi değişkeni tek boyut olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte bir maddenin ,500 değerinin altında kalması nedeniyle bu madde analizlerden çıkarılmış ve lider üye etkileşimi 10 maddeden oluşan tek boyutlu bir yapı olarak değerlendirmeye alınmıştır. Lider üye etkileşiminin KMO değeri ,910 olarak belirlenmiştir. Beş maddeden oluşan iş tatmini değişkeni beklediği gibi tek boyutlu bir yapıda olduğu görülmüştür. İş tatmini ölçeğinin KMO değeri ,770 olarak tespit edilmiştir. Tablo 2'den açılımlayıcı faktör analiz sonuçları görülebilir.

¹ Açılımlayıcı faktör analizi sonucunda lider üye etkileşimi tek boyutlu olarak belirlenmiştir. Bu nedenle güvenilirlik analizi tek boyut üzerinden değerlendirilmiştir.

Tablo 2: Temel Bileşenler Analizi (Değişken Faktör Yükleri n=158)

Madde	Faktör			Faktör		Faktör
	Paternalist Liderlik KMO: ,871			İş tatmini KMO: ,745		Lider Üye Et. KMO: ,891
	1	2	3	1	1	
Yrdmsvr-1	,714					
Yrdmsvr-2	,618					
Yrdmsvr-3	,821					
Yrdmsvr4	,696					
Yrdmsvr5	,741					
Yrdmsvr1-6	,672					
Yrdmsvr-7	,598					
Yrdmsvr-8	,687					
Yrdmsvr-9	,725					
Yrdmsvr-10	,703					
Ahlak-1		,813				
Ahlak-2		,722				
Ahlak-3		,764				
Ahlak-4		,640				
Ahlak-5		,710				
Otoriterlik-1			,693			
Otoriterlik-2			,617			
Otoriterlik-3			,713			
Otoriterlik-4			,772			
Otoriterlik-5			,696			
Otoriterlik-6			,578			
Otoriterlik 7-			,685			
İş Tatmini-1				,718		
İş Tatmini-2				,677		
İş Tatmini-3				,745		
İş Tatmini-4				,794		
İş Tatmini-5				,815		
LÜE-1					,798	
LÜE-2					,816	
LÜE-3					,861	
LÜE-4					,795	
LÜE-5					,870	
LÜE-6					,914	
LÜE-7					,898	
LÜE-8					,864	
LÜE-9					,846	
LÜE-10					,814	

Tablo 3 : Değişken Tanımlayıcı İstatistikleri (Ortalama, Standart Sapma), Korelasyon ve Cronbach Alfa Değerleri

Değişkenler	Ort.	S.S.	Yrdsırlık	Ahlak	Otorite	LÜE	İ.T.
Yardımseverlik	3,5444	,8655	(,875)				
Ahlak	3,2528	,9798	,603**	(,760)			
Otorite	2,7988	,8342	-,442**	-,375**	(,790)		
LÜE	3,7085	,9356	,470**	,314**	-,275**	(,942)	
İş Tatmini	3,1043	,8122	,290**	,254**	-,539**	,386**	(,894)

**p<0.01, Cronbach Alpha değerleri parantez içerisinde gösterilmektedir.

Tablo 1'den değişkenler arasında anlamlı etkiler izlenmektedir. Bununla birlikte LÜE ile yardımseverlik ve ahlak arasında orta düzeyde karşılıklı bir ilişki tespit edilirken, LÜE ve otorite boyutu arasında negatif bir karşılıklı ilişkinin olduğu görülmektedir. Ayrıca otorite boyutu ve iş tatmini arasında orta düzeyin üst sınırlarında negatif bir ilişkinin olduğu analiz sonuçlarından görülmektedir

Tablo 4: Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Model	Bağımsız Değişkenler	B	Standart Hata	Beta	t	R Kare	Değ. Anl.
İŞ	1	(Sabit)	1,816	,164		6,236	0,02	,001
		Yardımseverlik	,387	,043	,377**	6,101		
	2	(Sabit)	,962	,271		1,237		
		Yardımseverlik	,372	,049	,360**	4,312		
		LÜE (Lider üye etkileşimi)	,391	,072	,386*	1,915		
	3	(Sabit)	,872	,278		1,113		
		Yardımseverlik	,614	,053	,608**	7,847		
		LÜE	,724	,088	,719**	4,223		
		Yardımsvr. x LÜE	,197	,016	,462**	-3,136		

1	(Sabit)	1,917	,241		7,346	0,27	,05
	Ahlak	,378	,068	,366**	8,101		
2	(Sabit)	1,987	,345		6,961		
	Ahlak	,380	,076	,372**	6,434		
	LÜE	,384	,073	,342*	3,530		
3	(Sabit)	2,780	,395		3,031		
	Ahlak	,287	,082	,219*	1,933		
	LÜE	,371	,075	,551**	3,708		
	Ahlak x LÜE	,089	,003	,292*	2,814		
1	(Sabit)	2,260	,221		4,475	0,79	,914
	Otoriterlik	,314	,056	-,410*	5,454		
2	(Sabit)	1,002	,396		2,802		
	Otoriterlik	-,417	,061	-,416*	-5,515		
	LÜE	,374	,069	,166	1,472		
3	(Sabit)	,224	,395		1,450		
	Otoriterlik	-,547	,087	,564	-5,775		
	LÜE	,398	,069	,317	3,262		
	Otoriterlik x LÜE	-0185	,025	-,408	-2,472		

Tablo 4 incelendiğinde paternalist liderlik boyutlarından yardımseverlik ve ahlak boyutunun iş tatminini olumlu yönde anlamlı olarak etkilediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte otorite boyutunun ise iş tatminini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Bu sonuçlar üzerinden **H₁** ve **H₂** hipotezleri kabul edilirken **H₃** hipotezi reddedilmiştir. Ancak **H₃** hipotezine ilişkin olumlu beklenen ilişkinin olumsuz bir ilişki olarak çıkması önemli bir ayrıntıdır. Ayrıca lider üye etkileşiminde iş tatmini üzerinde olumlu yönde anlamlı etkisinin olduğu görülmektedir. Lider üye etkileşiminin paternalizm boyutları ve iş tatmini ilişkisi üzerindeki düzenleyicilik etkisi incelendiğinde ise yardımseverlik ve ahlak boyutlarının iş tatminiyle olan ilişkileri üzerinde lider üye etkileşiminin düzenleyicilik etkisi olduğu görülürken otorite boyutu ve iş tatmini ilişkisi üzerinde lider üye etkileşiminin düzenleyicilik etkisi tespit edilememiştir. Dolayısıyla **H₄** **H₅** hipotezleri kabul edilirken **H₆** reddedilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Etik bağlam içerisinde her yerde geçerli etkili lider özelliklerini tespiti batı yazınında uzun yıllar araştırma konusu olmuş ve halen olmaya devam etmektedir. Ancak toplumsal kültür farklılıkları araştırma konularına durumsal yaklaşıması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle paternalizm doğu toplumları için geleneksel güven ve saygı ilişkisine dayalı bir ilişki sistemi izah ederken, batı toplumları için otoriteye vurgu yapmasından dolayı olumsuz bir liderlik tipi olarak değerlendirilmektedir. O nedenle her bir araştırma konusunun gerçekleştirildiği coğrafyanın kültürünü, değer yargılarını, gelenek ve göreneklerini göz önünde bulundurması gerekmektedir. Nitekim araştırma sonuçları incelendiğinde bu tespiti doğrulayacak bulgulara ulaşıldığı görülmektedir. Paternalist liderlik özelliklerinin iş tatmini gibi örgütsel davranış alanının temel konularından biriyle ele alınması ve olumlu yönde anlamlı sonuçların bulunması bunun kanıtı niteliğindedir. Bu çalışmada paternalist liderlik tarzları ve iş tatmini ilişkisinde LÜE'nin düzenleyicilik etkisi araştırılmıştır. Paternalist liderlik alt boyutlarından yardımseverlik ve ahlak boyutlarının iş tatmini üzerinde orta düzeyde olumlu yönde anlamlı etkilerinin olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar paternalist liderlik ve iş tatmini ilişkisini araştıran diğer araştırmaların sonuçlarını da doğrular niteliktedir. Dolayısıyla paternalist liderin babacınlığı, yardımseverliği, ahlakı işgörenlerin iş tatminini ve dolayısıyla da işe yönelik tutum ve davranışlarını da olumlu yönde şekillendirir niteliktedir.

Bununla birlikte otoriterlik boyutunun iş tatminini, beklenenin aksine, olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu durum aslında paternalistik özellikler gösteren Türk toplumunun kültürel bir dönüşüm gösterdiğini düşündürmesi bakımından önemli hale gelmektedir. Nitekim Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların %59'unun 20-29 yaş diliminde geçlerden oluştuğu dikkate değerdir. Bu kuşak batı kökenli kültür aktarımının en yüksek düzeyde yaşandığı döneme denk gelmektedir ki bu dönem iletişim ve bilgi teknolojilerinin yoğun etkileri altında sosyal ve toplumsal alanının yeniden inşasına tanıklık etmiştir. Dolayısıyla batı bakış açısını yansıtan sonuçlara ulaşılması benlenmedik bir sonuç olarak değerlendirilmemelidir. Bu bakımdan durumsallık yaklaşımı her yer ve zamanda dikkate alınması gereken bir gerçeklik olarak ele alınmalıdır. Farklı bir bakış açısıyla değerlendirmek gerekirse bu çalışmada kullanılan paternalist liderlik ölçeğine ait otoriterlik algısını ölçmeye yönelik soruların doğrudan otoriterlik kavramına yönelik ifadelerle oluşturulduğu görülmektedir. Ve dolayısıyla olumsuz bir durum olarak algılanmaktadır. Aslında paternalist otoriterliğe ilişkin sorular oluşturulurken paternalist ilişkinin doğasını da

içerecek (ima edecek) şekilde yapılandırılması gerektiği sonucu da önemli bir ayrıntı olarak düşünülebilir.

Liderlik araştırmalarına yeni bir soluk getiren lider üye etkileşimi teorisi, liderlik teorilerinin karanlıkta kalan en önemli kısmını sorunsallaştırması bakımından liderlik araştırmalarına önemli bir alan açmıştır. Denebilir ki lider üye etkileşimi araştırmalarına kadar salt liderin özellikleri üzerine yoğunlaşan araştırmalar lider üye arasındaki etkileşimi ve bu etkileşimin kalitesini göz ardı etmiştir. Dolayısıyla lider üye etkileşimi teorisi lider ve üye arasındaki ilişkiye odaklandığından liderlik araştırmaları için önemli hale gelmiştir. Bununla birlikte liderlik araştırmalarının lider üye etkileşimi lensinden yeniden ele alınması yeni sonuçlara kapı aralayabilecek niteliktedir. Nitekim bu araştırmanın temel sorunsalı paternalist liderlik tarzları ve iş tatmini arasındaki ilişki üzerinde LÜE'nin düzenleyicilik etkisini araştırmaktır. Araştırma sonucunda paternalist liderlik alt boyutlarından yardımseverlik ve ahlak ile iş tatmini arasındaki ilişkide LÜE'nin düzenleyicilik etkisi olduğu bulgulanmıştır. LÜE bu ilişkinin yününü etkilemezken gücünü arttırmaktadır. Dolayısıyla lider üye etkileşimin kalitesi paternalist özelliklerin iş tatmini üzerindeki olumlu etkisini arttırmaktadır. Ancak paternalist liderlik alt boyutlarından biri olan otoriterlik ve iş tatmini arasındaki ilişki de LÜE'nin düzenleyicilik etkisi bulgulanamamıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda **H₄**, **H₅** kabu edilirken **H₆** reddedilmiştir.

Sonuçlar toplu olarak değerlendirildiğinde lider üye etkileşiminin liderlik araştırmalarını farklı bağlamlara çekebildiği görülmektedir. Bu bakımdan LÜE'nin düzenleyicilik etkisinin farklı liderlik araştırmalarında da araştırma konusu edilmesi şimdiye kadar elde edilen bilimsel araştırma sonuçlarının sınanması ve yeniden değerlendirilmesi açısından önemli hale gelmektedir. Bununla birlikte araştırmanın önemli bir kısıtları olarak aynı demografik özelliklere sahip işgörenlerin çoğunlukta olması (örn. genç çalışanların sayısı) ve katılımcıların aynı sektörden seçilmesi gösterilebilir. Bu nedenle farklı sektörlerdeki katılımcılardan ve seçkili ya da tabakalama örneklem yöntemiyle elde edilmiş veriler üzerinde, farklılıklarında dikkate alınarak yeni araştırmalar yapılması, araştırma sonuçlarının daha güçlü bir biçimde genellemesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Anwar, H. (2013). Impact of paternalistic leadership on employees' outcome – A study on the banking sector of Pakistan. *IOSR Journal of Business and Management*, Vol.7, No. 6, 109-115.
- Aycan, Z. (2006). "Paternalism: Towards Conceptual Refinement and Operationalization", Yang, K.S., Hwang, K.K., & Kim, U. (Der.), *Scientific Advances in Indigenous Psychologies: Empirical, Philosophical, and Cultural Contributions* (pp.445-466), London: Cambridge University Press.
- Aycan, Z., Kanungo, R., Mendonca, M., Yu, K., Deller, J., Stahl, G., ve Kurshid, A. (2000) "Impact of Culture on Human Resource Management Practices: A 10-Country Comparison", *Applied Psychology*, 49, (1), ss.192-221.
- Aycan, Z., ve Kabasakal, H. 2006, "Social Contract and Perceived Justice of Workplace Practices to Cope with Financial Crisis", *Group & Organization Management*, 31(4), ss. 469-502.
- Batıgün, A. D. ve Şahin, N. H. (2006). İş stresi ve sağlık psikolojisi araştırmaları için iki ölçek: A-tipi kişilik ve iş doyumunu. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17(1), 32-45.
- Boies, K. & Howell, J. M. (2006). Leader–member exchange in teams: An examination of the interaction between relationship differentiation and mean LMX in explaining team-level outcomes. *The Leadership Quarterly*, 17(3), 246-257.
- Bolat, O. İ. (2011). Lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik ilişkisi. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 13(2), 63-80.
- Brown, G., Lawrence, T. B., ve Robinson, S. L. (2005). Territoriality in Organizations, *Academy of Management Review*, 30(3), 577-594.
- Bulgurcu Gürel, E. (2016). Lider-Üye Etkileşiminin Çalışanların Tutumları Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Araştırma. *Journal of International Social Research*, 9(43), 1736-1743.
- Cerit, Y. (2012). Paternalistik Liderlik İle Yöneticiden Ve İşin Doğasından Doyum Arasındaki İlişki. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 35-56.
- Cheng, B.S.& Chou, L.F.& Wu, T.Y.& Huang, M.P.& Farh, J.F. (2004). "Paternalistic Leadership And Subordinate Responses: Establishing A

- Leadership Model In Chinese Organizations”, *Asian Journal of Social Psychology*, 7 (1), 89–117.
- Çalışkan, S. C. (2009). Turizm İşletmelerinde Liderlik Tarzları ve Lider-Üye Etkileşimi Kalitesi (LÜE) Üzerine Bir Çalışma, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 219-241.
- Çıraklar, N. H., Ucar, Z., & Sezgin, O. B. (2016). Effects of paternalistic leadership on organizational identification: mediating role of trust in leader. *Research Journal of Business and Management*, 3(1), 73-87.
- Dansereau Jr, F., Graen, G., & Haga, W. J. (1975). A vertical dyad linkage approach to leadership within formal organizations: A Longitudinal investigation of the role making process. *Organizational Behavior and Human Performance*, 13(1), 46-
- Deluga, R. J. & Perry, J. T. (1994). The role of subordinate performance and ingratiation in leader-member exchanges. *Group & Organization Management*, 19(1), 67-86.
- Dienesch, R. M. & Liden, R. C. (1986). Leader-member exchange model of leadership: a critique and further development. *Academy of Management Review*, 11(3), 618-634.
- Erben, G. S. & Ötken, A. B. 2014, “Paternalist Liderlik ve İşe İlişkin İyilik İlişkisinde İş-Yaşam Dengesinin Rolü”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, vol: 22, pp.103-121.
- Farh, J. L., & Cheng, B. S. 2000, “A Cultural Analysis of Paternalistic Leadership in Chinese Organizations”, Tsui, A. S. ve Weldon, E. (Der.), *Management and Organizations in the Chinese Context*, pp.84-127, Great Britain: Macmillian Press LTD.
- Gelfand, M. J., Erez, M., & Aycan, Z. 2007, “Cross-Cultural Organizational Behavior”, *Annu. Rev. Psychol.*, vol. 58, pp.479-514.
- Graen, G.B., Uhl-Bien, M., (1995). Relationship-based approach to leadership: development of leader-member exchange (LMX) theory of leadership over 25 years: Applying a multi-level multi-domain perspective, *Published in Leadership Quarterly*, 6(2), 219-247.
- Green, S. G., & Liden, R. C. (1980). Contextual and attributional influences on control decisions. *Journal of Applied Psychology*, 65(4), 453.
- Hagedorn, L. S. (1996). Wage Equity and Female Faculty Job Satisfaction: The Role of Wage Differentials in A Job Satisfaction Causal Model. *Research*

- in Higher Education, 37(5), 569-598.
- İşcan, Ö. F. ve Timuroğlu, M. K. (2007). Örgüt kültürünün iş tatmini üzerindeki etkisi ve bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1),119-135.
- Kabasakal, H., & Bodur, M. (2002). Arabic cluster: a bridge between East and West. *Journal of World Business*, 37(1), 40-54.
- Kim, J. & Jin, Y. 2013, “The Effect of Paternalistic Leadership on Employees’ Organizational Identification and Organization-based Self-esteem in Hotel Restaurant”, *Tourism Research*, vol. 6, pp.103-122.
- Köksal, O. (2011a), “Paternalizm ile Algılanan Örgütsel Adalet Arasındaki İlişkinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma”, *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, vol. 12, no. 2, pp.159-170.
- Köksal, O. (2011b), “Bir Kültürel Liderlik Paradoksu: Paternalizm”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, vol: 8, no: 15, pp.101-122.
- Lambert, E. G., Minor, K. I., Wells, J. B., & Hogan, N. L. (2016). Social support’s relationship to correctional staff job stress, job involvement, job satisfaction, and organizational commitment. *The Social Science Journal*, 53(1), 22-32.
- Liden, R. C. & Maslyn, J. M. (1998). Multidimensionality of leader-member exchange: An empirical assessment through scale development. *Journal of Management*, 24(1), 43-72.
- Locke, E. A., (1976). *The Nature and Causes of Job Satisfaction*, in MarvinDunnette, *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, Chicago: Rand McNally.
- Lu, H., While, A. E., & Barriball, K. L. (2005). Job satisfaction among nurses: a literature review. *International Journal of Nursing Studies*, 42(2), 211-227.
- Niu, C. P., Wang, A. C., & Cheng, B. S. 2009, “Effectiveness of A Moral and Benevolent Leader: Probing The Interactions of The Dimensions of Paternalistic Leadership”, *Asian Journal of Social Psychology*, vol. 12, no. 1, pp.32-39.
- Özkan-Canbolat, E., Beraha, A., Çeliksoy, E., & Türker, Y. Türk Liderlik Profili: Türk Siyasi Liderleri Üzerine Niteliksel Bir Çalışma.
- Pagán, R. (2013). Job satisfaction and domains of job satisfaction for older workers with disabilities in Europe. *Journal of Happiness Studies*, 14(3),

861-891.

- Paşa, F.S., Kabasakal, H., & Bodur, M. 2001, "Society, Organisations, and Leadership in Turkey", *Applied Psychology*, vol. 50 no.4, pp.559-589.
- Pellegrini, E. K. & Scandura, T. A. 2008, "Paternalistic Leadership: A Review and Agenda for Future Research", *Journal of Management*, vol. 34, no. 3, pp.566–593.
- Pellegrini, E. K., Scandura, T. A., & Jayaraman, V. 2010, "Cross-Cultural Generalizability of Paternalistic Leadership: An Expansion of Leader-Member Exchange Theory", *Group & Organization Management*, vol. 35, no. 4, pp.391-420.
- Silin, R. H. (1976). *Leadership and values: The organization of large-scale Taiwanese enterprises* (No. 62). Harvard Univ Asia Center.
- Soylu, S. (2011). Creating a family or loyalty-based framework: the effects of paternalistic leadership on workplace bullying. *Journal of business ethics*, 99(2), 217-231.
- Spector, P. (1996). *Industrial and organizational psychology: Research and practice*. New York: John Wiley.
- Sunal, A. B., Sunal, O., & Yasin, F. (2011). A comparison of workers employed in hazardous jobs in terms of job satisfaction, perceived job risk and stress: Turkish jean sandblasting workers, dock workers, factory workers and miners. *Social Indicators Research*, 102(2), 265-273.
- Sunal, A. B., Sunal, O., & Yasin, F. (2011). A comparison of workers employed in hazardous jobs in terms of job satisfaction, perceived job risk and stress: Turkish jean sandblasting workers, dock workers, factory workers and miners. *Social Indicators Research*, 102(2), 265-273.
- Uhl-Bien, M., Tierney, P. S., Graen, G. B., & Wakabayashi, M. (1990). Company Paternalism and the Hidden-Investment Process Identification of the "Right Type" for Line Managers in Leading Japanese Organizations. *Group & Organization Management*, 15(4), 414-430.
- Westwood, R. (1997). Harmony and patriarchy: The cultural basis for 'paternalistic headship' among the overseas Chinese. *Organization studies*, 18(3), 445-480.
- Yeh, H. R., Chi, H. K., & Chiou, C. Y. (2008). The influences of paternalistic leadership, job stress, and organizational commitment on organizational performance: an empirical study of policemen in Taiwan. *The Journal of*

International Management Studies, 3(2), 85-91.

Yardımcı, C. (2010). Paternalistik liderlik davranışlarının iş tatmini üzerindeki etkisi: bankacılık sektörü üzerinde bir uygulama. *Hacettepe Üniversitesi, Ankara*.

Yeh, H. R., Chi, H. K., & Chiou, C. Y. 2008, “The Influences of Paternalistic Leadership, Job Stress, and Organizational Commitment on Organizational Performance: An Empirical Study of Policemen in Taiwan”, *The Journal of International Management Studies*, vol. 3, no.2, pp.85-91.

Yuen, K. F., Loh, H. S., Zhou, Q., & Wong, Y. D. (2018). Determinants of job satisfaction and performance of seafarers. *Transportation Research Part A: Policy And Practice*, 110, 1-12.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 23.02.2019 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 07.03.2019

Türkiye’de Finansal Gelişme ve Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Seyhun TUTGUN

Öğretim Görevlisi

Bitlis Eren Üniversitesi- Muhasebe ve Finansal Yönetim- Bitlis- Türkiye

0000-0001-7328-1294

stutgun@beu.edu.tr

Öz

Bu çalışmada 1961-2014 yılları arasında Türkiye’de finansal gelişme ve enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişki ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre finansal gelişme (geniş para arzı + özel sektöre sağlanan kredi) ve enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Finansal gelişme (özel sektöre sağlanan kredi) ve enerji tüketiminin büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Tüketimi, Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme, ARDL

The Impact of Financial Development and Energy Consumption on Economic Growth in Turkey : ARDL Bound Testing Approach

Abstract

In this study, between the years 1961-2014 is being investigated its impact on financial development and economic growth of energy consumption in Turkey. In the study using the annual data, the short and long term relationship between the variables was analyzed by ARDL Bound Test Approach. According to the results of the analysis, financial development (broad money supply + loan provided to private sector) and energy consumption are seen to have an impact on economic growth. It is concluded that financial development (loan provided to the private sector) and energy consumption have a positive effect on growth.

Keywords: Energy Consumption, Financial Development, Economic Growth, ARDL.

GİRİŞ

Ekonomistler yaklaşık 40 yıldır ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişki üzerine çalışmalar yapmışlardır ([Yang 2000](#); [Ghosh 2002](#)). Aynı zamanda enerji kaynaklarının insanlık açısından önemi gün geçtikçe artmaktadır. Makro boyutta enerji arzı ve talebinin ekonomi içerisinde büyük payı bu durumu desteklemektedir. Enerji sektörünü önemli kılan diğer bir nokta ise diğer sektörlerin temel yapı taşı olmasından kaynaklanmaktadır ([Ghosh, 2002: 125](#)). Enerji ekonomik zincir halkasında bağlantıyı sağlayan bir sektör durumundadır. Bu yüzden enerji kaynaklarına sahip olan uluslar refah seviyelerini yukarılara taşımayı başarmışlardır.

Küreselleşme kavramının ortaya çıkması ülkeler arası ticaretin artmasıyla beraber enerjinin önemi daha da artmaya başlamıştır ([Mucuk ve Uysal, 2009:107](#)). Bugün enerjinin tükenebileceği korkusu ile hareket eden gelişmiş ülkeler alternatif kaynaklara yönelerek bu sorunun çözümü için bazı çalışmalara başlamışlardır. Ülkelerin alternatif kaynaklara yönelmesinin diğer bir sebebi ise enerjinin, üretim bakımından önemli girdilerden biri olmasıdır. Enerji kaynaklarına sahip olmak üretim maliyetlerin düşürülmesini sağlamaktadır. Maliyet avantajının yanında sürekliliğin sağlanabilmesi için ülkeler tükenmeyen ve maliyeti düşük olan yenilenebilir enerji kaynaklarına daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Çünkü enerji yoksa üretim yok üretim yoksa insan yok insan olmazsa ülkeler yok olmaya mahkum olacaklardır. Bu açıdan düşünüldüğünde enerji, sanayileşmenin, kentleşmenin ve ekonomik büyüme çarkının en önemli dişlisini oluşturmaktadır. ([Paul ve Bhattacharya, 2004:977](#)).

Finansal gelişme de ekonomik büyümeyi hızlandıran diğer bir etkidir. Bunun yanında ekonomik büyüme de finansal kurumların değişmesine, gelişmesine ve finansal olduğu kadar kredi piyasalarının da büyümesini sağlar ([Graff, 2001: 84](#)). Ayrıca finansal piyasaların gelişmesi kredi piyasalarını büyütürken daha fazla yatırıma dolayısıyla üretime yol açacaktır. Kısacası finansal piyasaların gelişmesi sadece büyümeyi değil aynı zamanda enerji tüketimini de etkileyen bir faktördür. Finansal piyasaların gelişmesi dolaylı olarak enerji talebini arttırmaktadır ([Komal ve Abbas 2015: 212](#)). Literatürde yer alan birçok çalışma enerji ve finansal gelişmenin büyümeyi hızlandıran faktörler arasında ([Shahbaz ve Lean, 2012](#), [Sadorsky, 2010; 2011; 2012](#)). Finansal gelişme, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini tespit etmeye yönelik çalışmalara bakıldığında;

[Zeren ve Koc \(2013\)](#) yapmış oldukları çalışmada enerji tüketimi ile finansal gelişme arasındaki ilişki [Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi \(2012\)](#) ile incelemiştir. Bu test analizde negatif ve pozitif şokları ayırabilen bir özelliğe sahiptir. 1971'den 2010'a kadar süren yeni sanayileşmiş 7 Ülkede yapılan bu

çalışmanın sonucunda Malezya ve Meksika için hem olumlu hem de olumsuz şoklar yaşanmış, Filipinler’de enerji tüketiminden finansal gelişmelere nedensellik sadece olumsuz şoklarda ortaya çıkmıştır. Hindistan, Türkiye ve Tayland için iki yönlü nedensellik yaşanırken, Güney Afrika için nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. [Shahbaz, Saleheen ve Mohammad \(2013\)](#), Çin’in 1971-2011 yıllarına ilişkin finansal kalkınma, uluslararası ticaret ve sermayeyi üretim fonksiyonunun önemli faktörleri olarak dahil ederek enerji kullanımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Sonuçlar enerji kullanımı, finansal gelişme, sermaye, ihracat, ithalat ve uluslararası ticaretin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermiştir. Granger nedensellik analizi, enerji kullanımından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

[Mahalik ve Mallick \(2014\)](#) Hindistan’da enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi 1971–2009 dönemine ilişkin yıllık verileri kullanarak incelemektedir. Eşbütünleşme sonuçlarına göre şehir nüfus oranındaki artışın ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği, bunun yanında enerji kullanımının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Enerji kullanımının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemesi Hindistan’ın enerji kaynaklarını etkin bir şekilde kullandığını göstermektedir. [Salman ve Atya \(2014\)](#), Üç Kuzey Afrika ülkesinin (Cezayir, Tunus ve Mısır), finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğini test etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, 1980-2010 dönemini kapsayan üç Kuzey Afrika ülkesine ait veri setlerini analiz etmek için hata çekirdeklemeye modeli ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Ampirik sonuçlar, Cezayir ve Tunus’ta finansal gelişme ve enerji tüketimi arasında pozitif bir ilişkiyi gösterirken, Mısır’da enerji tüketimi ve finansal gelişme arasından negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. [Le, vd. \(2014\)](#) çalışmalarında 1966–2011 dönemi için Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) finansal gelişme, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Ekonomik büyüme, finansal gelişme ve enerji tüketimi değişkenlerinin yanı sıra reel faiz oranının, brüt sabit sermaye oluşumu ve dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisini de incelenmektedir. Uzun vadede finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ancak, ekonomik büyümekten finansal kalkınmaya doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Kısa vadede, ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

[Gövdere ve Can \(2015\)](#) tarafından yapılan çalışmada Türkiye’nin 1970-2014 dönemi arasında enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkisi incelenmiştir. Engle-Granger ve Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DEKK) kullanılmıştır. Çalışmanın analiz sonuçları enerji tüketimi ve ekonomik

büyümenin uzun dönemde ilişkisi olduğu yönündedir. [Komal ve Abbas \(2015\)](#) 1972-2012 döneminde Pakistan için finans-büyüme-enerji ilişkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, ekonomik büyümenin ve kentleşmenin enerji tüketimi üzerindeki olumlu ve önemli bir etkisi olduğu tespit edilirken, enerji fiyatlarının enerji tüketimi üzerindeki etkisi önemli ancak olumsuzdur. Ayrıca finansal gelişme, ekonomik büyüme kanalıyla enerji tüketimini pozitif ve önemli derecede etkilemektedir. [Matei \(2015\)](#) üç farklı ülke grubu üzerinde yapmış olduğu çalışmada enerji tüketimi ile ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve finansal gelişme arasındaki nedensel ilişkiler hakkında yeni bulgular sunmaktadır. Havuzlanmış ortalama grup tahmincisinin kullanıldığı çalışmada bulgular, ekonomik büyümeden enerji tüketimine kadar uzun vadeli ve kısa vadeli nedensellik göstermektedir. Enerji tüketiminden ekonomik büyümeye yalnızca AB-25 ve Avro Bölgesi için uzun vadeli ve kısa vadeli nedensellik bulunmuştur. Bu sonuçlar, enerjinin üretim fonksiyonunda önemli bir girdi olarak görüldüğünün kanıtıdır. Ayrıca, enerji tasarrufu politikası ve verimlilik artışının ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu görülmektedir.

[Doğan ve Değer \(2016\)](#) yapmış oldukları çalışmada Hindistan’ın 1970-2013 dönemini ele almışlardır. Bu dönemde enerji tüketimi, finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada değişkenler arasında kısa ve uzun dönem analizler Johansen eşbütünleşme testi ile yapılmıştır. Yapılan nedensellik testine göre enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca uzun dönemde ekonomik büyümedeki %1’lik değişiminin enerji tüketimini %1.21 oranında bir değişime neden olurken kısa dönemde ise seriler arasında herhangi bir ilişki bulunmadığı görülmüştür. [Burakov ve Freidin \(2017\)](#) Rusya üzerinde yapmış oldukları çalışmada finansal gelişme, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki nedensel ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır. 1990–2014 arasındaki verileri kullanarak, değişkenler arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkileri belirlemek için vektör hata düzeltme modelini oluşturulmuştur. Granger nedensellik testinin sonuçları, Rusya’da ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında iki yönlü bir nedensellik olduğunu göstermektedir.

[Bakirtas ve Akpolat \(2018\)](#) tarafından yapılan çalışma, Yeni Gelişen Piyasa Ülkelerinde (Kolombiya, Hindistan, Endonezya, Kenya, Malezya ve Meksika) 1971–2014 dönemi için Dumitrescu-Hurlin panel Granger nedensellik testi kullanılarak enerji tüketimi, kentleşme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi araştırmaktadır. İki değişkenli analize göre, ekonomik büyümeden enerji tüketimine, kentleşmeden enerji tüketimine ve ekonomik büyümeye kadar panel Granger nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. [Magazzino \(2018\)](#) yapmış olduğu çalışma, 1960–2014 döneminde İtalya’da enerji tüketimi, reel gelir, finansal gelişme ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemektedir. ARDL sınırları F testi, % 1 önem seviyesinde dört değişken arasında uzun süreli bir ilişki olduğuna dair kanıtlar ortaya koymaktadır. Ayrıca, reel GDP ve petrol

fiyatlarındaki artışın uzun vadede enerji tüketimi üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bulgular enerji tüketiminin reel GDP'den etkilendiğini göstermektedir.

Yapılan bu çalışmada, Türkiye’de finansal gelişmenin ve enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 1961-2014 döneminde ARDL Sınır Testi Yaklaşımıyla incelenmiştir. Ayrıca Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda bu değişkenlerin bir arada kullanıldığı çalışma sayısının azlığından dolayı literatüre katkısı olacağı düşünülmektedir. Girişin ve literatürdeki bazı çalışmaların yer aldığı bu bölümden sonra ikinci bölümde kullanılan değişkenler ve yapılan analiz yöntemlerini içeren ampirik analiz bölümü, üçüncü bölümde ise sonuç bölümü yer almaktadır.

AMPİRİK ANALİZ

Türkiye’de finansal gelişme, enerji tüketiminin ekonomik büyüme arasındaki ilişki eşbütünleşme, uzun ve kısa dönem ilişkisini incelemek için 1960-2014 yıllarına ait yıllık seriler kullanılmıştır. Finansal gelişme serisini temsilen özel sektöre sağlanan kredi ve geniş para arzı, enerji tüketimi serisi (petrol, doğal gaz, kömür, nükleer enerji, hidroelektrik (su)) bunların toplam enerji içindeki payı ve büyüme serisi ise reel GSMH olarak alınmıştır. GSMH, Finansal gelişme ve enerji tüketimi verileri Dünya Bankası Veri Tabanından alınmıştır.

Tablo 1: Veriler

Değişken	Elde edilmesi	Kısaltma	Birimi
Türkiye’nin Büyüme Rakamları	GSMH	GDP	Milyon Dolar (t1-t2/t1) x100
Türkiye’nin Enerji Tüketimi	Doğal gaz, Petrol, Kömür, Nükleer Enerji, Hydro Enerji	Energy	% Toplam Enerji Tüketiminin
Türkiye’nin Finansal Gelişimi	Özel Sektöre Sağlanan Yurtiçi Krediler	DC	% GSMH
	Geniş Tanımlı Para Arzı	P	% GSMH

Yöntem

Finansal gelişme ve enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenirken [Pesaran, vd. \(2001\)](#) geliştirmiş olduğu ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler yıllık olarak zaman serilerinden oluşmaktadır. Zaman serisinin kullanıldığı ekonometrik modellerin ilk adımı bu serilerin durağan olup olmadığının ölçülmesidir. Bu yüzden çalışmada ilk önce ADF ve PP birim kök testleriyle serilerin durağan analizi yapılmıştır.

Durağanlık Analizi

Zaman serisi analizlerinde dikkat edilmesi gereken en önemli kavramlardan biri durağanlıktır. “Durağanlık, ortalama ve varyansı zaman içinde değişmeyen (sabit olan) ve iki dönem arasındaki kovaryansı, bu kovaryansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan stokastik bir süreç” olarak ifade edilmektedir. Ancak, makroekonomik verilerin kullanıldığı zaman serilerinin çoğu durağan değildir (trend içermektedir). Durağan olmayan zaman serilerinin kullanılması, ekonometrik analizlerde önemli sorunlara neden olmaktadır. [Newbold ve Granger’e](#) (1974) göre durağan olmayan zaman serilerinin sahte regresyon (spurious regression) sorunun ortaya çıkabileceğini ifade etmişlerdir. Sahte regresyon sorunu ise sapmalı ve yüksek t ve R² istatistikleri düşük DW istatistikleri ortaya çıkmasına ve sonuçların yanlış yorumlanmasına yol açabilmektedir. Yani değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olmamasına rağmen gerçek olmayan yüksek R² değerinden dolayı bu ilişki varmış gibi bir sonuç çıkmaktadır. Böyle bir durumda hesaplanan t ve F test istatistik değerleri de geçerliliklerini kaybedecektir ([Gujarati, 2016: 320](#)). Bu sorunlardan yola çıkarak serilerin durağanlığı ve zaman serisi analizlerinde yapılan testlerin doğruluğu arasında yakın bir ilişki olduğu görülmektedir. ([Utkulu, 1997: 39](#)). Bir X_t zaman serisinin durağanlık şartları aşağıda gösterildiği gibi bütün gecikmeler için ortalama (μ), varyans (σx²) ve kovaryans (Y_s) değerlerinin sabit kalması, yani zamanla değişmemesidir ([McGowan ve Ibrihim, 2009: 35](#)):

$$E (X_t) = E (X_{t-1}) = E (X_{t-n}) = \mu = \text{Sabit Ortalama} \quad (2.1)$$

$$E [X_{t-\mu}^2] = E [X_{t-1-\mu}^2] = E [X_{t-n-\mu}^2] = \sigma x^2 = \text{Var}_x = \text{Sabit Varyans} \quad (2.2)$$

$$E[(X_{t-\mu})(X_{t-s} - \mu)] = E[(X_{t-j} - \mu)(X_{t-j-s} - \mu)] = Y_s =$$

$$\text{Cov}(X_{t-j}X_{t-j-s}) = \text{Ortak Varyans} \quad (2.3)$$

Yukarıdaki zaman serisi (X_t), sabit ortalama, sabit varyans veya ortak varyans şartlarından herhangi birini sağlamaz ise bu seri durağan olmayan seri olarak kabul edilir. Bu çalışmada, serilerin durağanlıklarının araştırılmasında Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri kullanılmıştır. Yapılan testlere göre ortaya çıkan istatistikler [MacKinnon \(1996\)](#) kritik değerleriyle karşılaştırılır ve kurulan hipoteze göre durağanlık belirlenir. Elde edilen test sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: ADF ve PP Durağanlık Testi Sonuçları

	DÜZEY	GDP	P	DC	Energy
ADF	Sabit	-1.2139 (0)	0.0274 (1)	-0.2780 (0)	-5.8553*** (0)
	Sabit+trend	-2.6624 (0)	-2.9347 (0)	-1.4708 (0)	-3.9065** (0)
PP	Sabit	-1.4083 (4)	0.1595 (4)	-0.2576 (4)	-6.1329*** (1)
	Sabit+trend	-2.6593 (1)	-2.7542 (1)	-1.6021 (3)	-4.0806** (1)

BİRİNCİ FARKLAR					
ADF	Sabit	-7.5392*** (0)	-9.8502*** (0)	-6.9199*** (0)	-4.9864*** (0)
	Sabit+trend	-7.6693*** (0)	-9.8563*** (0)	-6.9273*** (0)	-6.5540*** (0)
PP	Sabit	-7.5429*** (2)	-11.9276*** (8)	-6.9329*** (6)	-5.2997*** (4)
	Sabit+trend	-7.8199*** (4)	-18.2653*** (11)	-6.9616*** (6)	-6.8458*** (4)
SONUÇ		I(1)	I(1)	I(1)	I(0)

(1) Parantez içindeki değerler AIC kullanılarak seçilen gecikme uzunluklarıdır.

(2) ***, ** ve * ilgili değişkenlerin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde durağan olduklarını göstermektedir.

H₀: Seri durağan değildir. (Seri en az bir birim kök içermektedir)

H₁: Seri durağandır (Seri birim kök içermemektedir)

Tablo 2 incelendiğinde enerji tüketimi (Energy) değişkeninin ADF sonuçlarına göre H₀ hipotezi reddedilir ve serinin düzeyde I(0) durağan olduğu görülmektedir. Büyüme (GDP), geniş para arzı (P) ve özel sektöre sağlanan kredi (DC) değişkenleri ise ADF ve PP test sonuçlarına göre düzeyde H₀ hipotezi reddedilememektedir. GDP, P ve DC değişkenlerinin birinci farkta I(1) p-olasılık değerlerine bakıldığında H₀ hipotezini reddedildiği ve değişkenlerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Eşbütünleşme Analizi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Eşbütünleşme (Cointegration), değişkenlerin uzun dönemde dengede olmasıyla ilişkili bir kavramdır. Farklı ekonomik değişkenler arasındaki uzun dönemde meydana gelen denge ilişkisi eşbütünleşme testleri ile incelenmektedir. Bu çalışmada [Pesaran vd.\(1996\)](#), [Pesaran ve Shin \(1995\)](#) ve [Pesaran vd.\(2001\)](#) geliştirmiş olduğu ARDL (Autoregressive Distributed Lag) sınır testi kullanılmıştır. ARDL sınır testi yaklaşımına göre çok değişkenli bir ekonometrik model üzerinde değişkenlerin birinci farkta I(1) ya da düzeyde I(0) durağan olduklarına bakılmaksızın ARDL sınır testi yaklaşımı yöntemine başvurulabilir ([Pesaran, vd. 2001:290](#)). ARDL testini diğer eşbütünleşme testlerinden ayıran özelliklerinden biri bu yöntemin, az sayıda gözleme sahip olan verilerle de sağlam sonuçlar vermesidir ([Tutgun, 2017: 89](#)). Çalışmada kullanılan model aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

$$\Delta \ln GDP_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^n a_i \Delta \ln GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^n b_i \Delta \ln P_t + \sum_{i=0}^n c_i \Delta \ln DC_{t-i} + \sum_{i=0}^n d_i \Delta \ln Energy_{t-i} + \beta_1 \ln GDP_{t-1} + \beta_2 \ln P_{t-1} + \beta_3 \ln DC_{t-1} + \beta_4 \ln Energy_{t-1} + \text{trend} + \varepsilon_t \quad (2.4)$$

ARDL testi yapılırken ilk aşama değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığıdır. ARDL uzun dönem eşbütünleşme ilişkisine dair test sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Uzun Dönem Eşbütünleşme İlişkisinin Test Sonuçları

Model: GDP (GDP DC, Energy)			
F- istatistiği	Gecikme Uzunluğu	Alt-Üst Sınır Değer	Eşbütünleşme ilişkisi
5.60	8	3,49- 4,58	Var

(1) Maksimum gecikme uzunluğu olarak 8 alınmış ve en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde AIC (Akaike İnförmasiyon Kriteria) kullanılmıştır.

(2) %5 anlamlılık düzeyinde alt ve üst kritik sınır değerleri Pesaran vd (2001)’den alınmıştır.

(3) Modelde trend kullanılmıştır.

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = 0 \quad (\text{Eşbütünleşme ilişkisi yok})$$

$$H_1: \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq \beta_4 \neq 0 \quad (\text{Eşbütünleşme ilişkisi var})$$

ARDL tahmin sonucuna göre Tablo 3’te F-istatistiği 5.60 olarak bulunmuştur. Bu F istatistiğinin karşılaştırılacağı kritik değerler ise [Pesaran v.d. \(2001\)](#) tarafından verilen tabloda alt sınır 3.49 ve üst sınır 4.58 olarak verilmektedir. Çalışmada kullanılan değişkenlerden birinin (Energy) I(0) diğer değişkenlerin I(1) düzeyinde durağan olmasından dolayı hesaplanan F istatistiği (5.60) üst sınır değer (4.58) ile karşılaştırılması gerekmektedir. F istatistik değeri üst sınırdan daha yüksek olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş ve %5 anlamlılık düzeyinde değişkenler arası eş bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan yola çıkarak, GDP, P, DC ve Energy değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu ifade etmek mümkündür. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığından uygun model tahmini ve daha sonra değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkisini yansıtan parametrelerin tahmin edilmesi gerekmektedir. ARDL (2,2,1,0) modeli sonucunda hesaplanan tahmin sonuçları veya katsayıları Tablo 4’ te gösterilmiştir.

Tablo 4: ARDL Modelinin Tahmin Sonuçları

Model: F _{GDP} (GDP P, DC, Energy)				
Model Spesifikasyonu: ARDL(2,2,1,0)				
Bağımlı Değişken: GDP				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Prob.*
GDP(-1)	0.792321	0.129622	6.112539	0.0000***
GDP(-2)	-0.268342	0.096707	-2.774805	0.0082***
P	-0.003390	0.000532	-6.376171	0.0000***
P(-1)	0.002175	0.000661	3.292086	0.0020***
P(-2)	-0.000760	0.000560	-1.356239	0.1823
DC	0.003495	0.000701	4.982267	0.0000***
DC(-1)	-0.002358	0.000962	-2.451355	0.0185**

ENERGY	0.002953	0.000770	3.834927	0.0004***
C	5.073288	1.145076	4.430526	0.0001***
@TREND	0.007528	0.001863	4.041274	0.0002***
Tamamlayıcı Testler				
Otokorelasyon LM(2) = 0.38	Normallik Jarque Bera = 0.59			
Değişen varyans BPG(3) = 0.89	Model tanımlama hatası RAMSEY(1) = 0.80			

(1) ARDL modelinde gecikme sayısı AIC’ye göre 8 olarak belirlenmiştir.

(2) ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılıklarını gösterir.

Model tahmin sonucunda %5 anlamlılık düzeyinde Breusch-Godfrey LM Testi p-olasılık sonucuna (0.89) göre otokorelasyon sorunu olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmemektedir. Ayrıca değişen varyans sorununu ölçmek açısından White testi bu testin prob. olasılık sonucuna (0.59) göre değişen varyans sorunun olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilememektedir. Tablo 4’teki Jarque-Bera normallik testi, hata terimlerinin normal dağıldığını ifade eden yokluk hipotezi ve hata terimlerinin normal dağılmadığını ifade eden alternatif hipotez üzerine kuruludur. Test sonuçlarına göre hata terimlerinin normal dağıldığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilememiştir. Model içerisinde gerekli bir değişkenin eksikliğini ya da model spesifikasyonunun doğru olup olmadığını sıyanan Ramsey Reset testi prob. Olasılık değeri 0.80 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre modelde model spesifikasyonunun doğru olduğunu belirten yokluk hipotezi reddedilememiş yani herhangi spesifikasyon sorunu veya unutulmuş gerekli bir değişken olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aşağıda ARDL (2,2,1,0) uzun dönem ve kısa dönem tahmin sonuçlarına yer verilmiştir (bkz. Tablo 5 ve Tablo 6).

Tablo 5: ARDL Uzun Dönemi Tahmin Sonuçları

Model: F_{GDP} (GDP P, DC, Energy)				
Model Spesifikasyonu: ARDL(2,2,1,0)				
Bağımlı Değişken: GDP				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Prob.
P	-0.004148	0.001280	-3.240592	0.0023***
DC	0.002387	0.000713	3.346197	0.0017***
ENERGY	0.006203	0.001110	5.587599	0.0000***
C	10.657710	0.066714	15.753019	0.0000***
@TREND	0.015815	0.001015	15.575900	0.0000***

(1) ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılıklarını gösterir.

Tablo 5’te uzun dönem sonuçlar incelendiğinde, bütün değişkenlerin uzun dönem anlamlı olduğu görülmektedir. Uzun dönem tahmin sonuçlarına göre enerji tüketiminde (ENERGY) ve özel sektöre sağlanan kredi (DC) miktarında meydana gelen bir artış büyümeyi (GDP) pozitif yönde arttıracaktır. Uzun

dönemde geniş para arzı (P) büyüme üzerindeki az da olsa negatif (-0.004) etkilemektedir.

Tablo 6: ARDL Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Model: F_{GDP} (GDP, P, DC, Energy)				
Model Spesifikasyonu: ARDL(2,2,1,0)				
Bağımlı Değişken: GDP				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Prob.
D(GDP(-1))	0.268342	0.096707	2.774805	0.0082***
D(P)	-0.003390	0.000532	-6.376171	0.0000***
D(P(-1))	0.000760	0.000560	1.356239	0.1823
D(DC)	0.003495	0.000701	4.982267	0.0000***
D(ENERGY)	0.002953	0.000770	3.834927	0.0004***
D(@TREND())	0.007528	0.001863	4.041274	0.0002***
ECM (-1)	-0.476020	0.107438	-4.430660	0.0001***

(1) ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılıklarını gösterir.

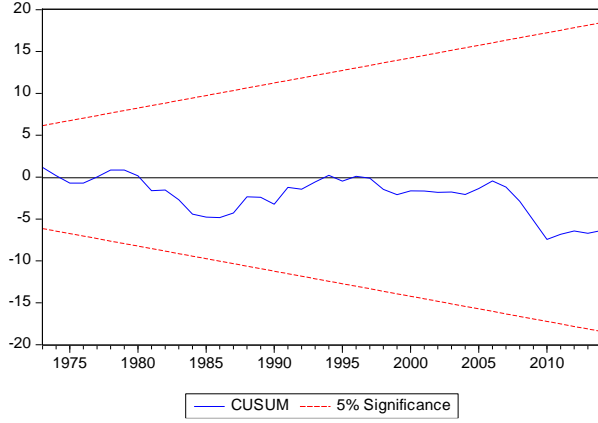
Modelin kısa dönem tahmin sonuçları Tablo 6’da sunulmaktadır. Kısa dönemde de uzun dönemde olduğu gibi bütün değişkenler anlamlıdır. Finansal gelişme değişkenlerinden parasal genişleme (P) büyümeyi olumsuz yönde etkilerken finansal sektör tarafından sağlanan iç kredi (DC) pozitif yönde etkilemektedir.

Kısa dönem tahmin sonuçlarında Hata Düzeltme Katsayısı (ECM(-1)), beklendiği doğrultuda istatistiksel olarak anlamlı, 0-1 aralığında ve negatif katsayılı olarak bulunmuştur. Bu katsayının 1’den ufak olması sistemin dengeli olduğunu, negatif olması ise dengede meydana gelecek sapma durumunda tekrar dengeye doğru bir hareketi ifade etmektedir. Hata Düzeltme Katsayısı (-0.47) meydana gelebilecek bir şok ve beklenmeyen etkinin bir sonraki dönemde ne kadar düzeltebileceğini göstermektedir. Bu katsayı kısa dönemde meydana gelen olağanüstü etkilerin bir sonraki dönemde % 47 bir hızla düzelineceği anlamına gelmektedir. Bu sonuç uzun döneme uyumun yaklaşık olarak 2,5 dönemde tamamlanacağını ifade etmektedir.

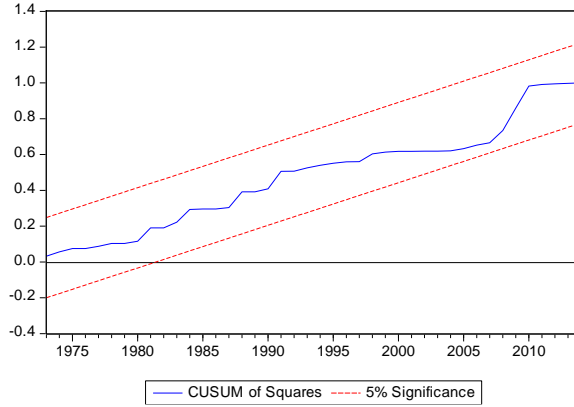
ARDL modelinde yapısal kırılmayı incelemek diğer bir ifadeyle modelin kararlılığının incelemek için [Brown vd. \(1975\)](#) tarafından önerilen CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri incelenmiştir. CUSUM testi, n gözlem kümesine bağlı olarak hata terimlerine dayanırken CUSUMQ kümülatif hata terimi karelerine dayalı olarak belirlenmekte ve anlamlılık testi incelenmektedir. Bu iki teste ilişkin verilen grafiksel gösterim (Şekil 1 ve Şekil 2), Tablo 6’daki model sonucuna uygulanarak elde edilmiştir. CUSUM ve CUSUMQ istatistikleri %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınır olarak belirtilen çizgiler arasında ise ARDL modelinde yer alan katsayıların kararlı olduğunu belirten sıfır hipotez kabul

edilir. Fakat CUSUM ve CUSUMQ istatistikleri sınırların dışında ise katsayı durağanlığını ifade eden sıfır hipotez reddedilir.

Şekil 1: CUSUM Grafiği

Şekil 2: CUSUMQ Grafiği

Şekil 1 ve Şekil 2 incelendiğinde, modeldeki değişkenlere ait istatistiklerde bir taşma olmadığı ve yapısal kırılma bulunmadığı görülmektedir. Yani ARDL modeline ait uzun dönem katsayılarında istikrarlı bir durum gözlenmiş ve herhangi bir yapay değişken modele dahil edilmeden modelin tahmin edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında enerji ve finansal gelişme önemli iki başlıktır. Finansal sistemin gelişmişliği tasarruf artışını sağlayacak dolayısıyla sermaye birikimini arttıracak ve ekonomik büyümeyi

hızlandıracaktır. Enerji tüketimi ise üretimin sürekliliğinin sağlanabilmesi açısından çok önemli bir değişkendir. Büyüme açısından önemli iki kalem literatürde büyük bir yer edinmiştir. Bu çalışma Türkiye açısından bu iki değişkenin ele alındığı sınırlı çalışmalardan biridir.

Türkiye’de finansal gelişmenin ve enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. 1961–2014 dönemini kapsayan çalışmada yıllık veriler kullanıldığı çalışma [Pesaran vd. \(2001\)](#) geliştirmiş olduğu ARDL Sınır Testi Yaklaşımı kullanılmıştır. Finansal gelişme göstergesi olarak literatürde sık kullanılan geniş anlamda para arzı ($M2 = M1 + \text{Vadeli Mevduatlar (Yerli ve Yabancı Mevduat)}$) ve özel sektöre verilen kredi değişkenleri kullanılmıştır. Enerji tüketimi göstergesi olarak fosil yakıt enerji tüketimi kullanılmıştır. ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre değişkenlerden sadece enerji tüketimi (Energy) düzeyde durağan geri kalanlar (GDP, P,DC) birinci farkta durağan olduğu belirlenmiştir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan tahmin sonuçlarına göre hem uzun dönemde hem kısa dönemde enerji tüketimi ve Finansal gelişme değişkenlerinden özel sektöre verilen kredi değişkeni (DC) istatistiksel olarak anlamlı ve ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç literatürdeki bazı çalışmaların yanında 2013 yılında [Shahbaz, Saleheen ve Mohammad](#) tarafından Çin üzerinde yapılan çalışmayla aynı sonuçları içermektedir. Son olarak değişkenlerden geniş anlamda para arzı (P) kısa ve uzun dönemde büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.

Bu sonuçlardan yola çıkarak;

- Türkiye açısından finansal sisteminin geliştirilmesi ve enerji tüketiminin artırılması ekonomik büyümeyi hızlandıracaktır,
- Gelişmekte olan ülkelerde enerji tüketiminin büyük bir kısmı dışarıdan elde edilen kaynaklardan sağlanmaktadır. Bundan dolayı Türkiye’de de büyümenin hızlandırıcılarından biri olan enerjiyi ülke içerisinde üretmek için çalışmaların yapılması gerektiği,
- Ülkemizin yenilenebilir enerji açısından elverişli bir yapısı olduğu için bu alana yönelip gerekli yatırımların yapılması gerekmektedir. Kurulum maliyetleri yüksek olsa bile uzun süreli olarak dışarıya ödenecek tutarın ülkede kalması ve üretimin sürekliliğinin sağlanması açısından atılması gereken adımlardan biri olduğu,
- Finansal sistemin geliştirilmesi, sermaye birikimi artışının sağlanmasının yanında ülkeye gelecek yabancı yatırımları da arttırarak büyümenin sürekliliğini sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Bakirtas, T., and Akpolat, A. G. (2018). The relationship between energy consumption, urbanization, and economic growth in new emerging-market countries. *Energy*, 147, 110-121.
- Brown, R.L., Durbin, J. and Evans, J. M. (1975). Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships Over Time. *Journal of the Royal Statistical Society*, 37(2): 149-192.
- Burakov, D., and Freidin, M. (2017). Financial development, economic growth and renewable energy consumption in Russia: A vector error correction approach. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(6), 39-47.
- Doğan, B., ve Değer, O. (2016). Enerji Tüketimi, Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Hindistan Örnekleme. *Journal of Yaşar University*, 11(44), 326-338.
- Ghosh, S. .2002. Electricity Consumption and Economic Growth in India. *Energy Policy*, 30(2): 125-129.
- Gövdere, B., ve Muhlis, C. (2015). Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örnekleminde eşbütünleşme analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2), 101-114.
- Graff, M. (2001). Financial development and economic growth-new data and empirical analysis. *METU Studies in Development*, 28(1/2), 83-110.
- Gujarati, D. (2016). Örneklerle ekonometri. *N. Bolatoğlu. Çev.). Ankara: BB101 Yayınları.*
- Hatemi-j, A. (2012). Asymmetric Causality Tests With an Application. *Empirical Economics*, 43(1), 447-456.
- Komal, R., and Abbas, F. (2015). Linking Financial Development, Economic Growth and Energy Consumption in Pakistan. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 44, 211-220.
- Le, K. S., Hassan, K., Gasbarro, D., and Cullen, G. (2014, August). The relation Between Financial Development, Energy Consumption and Economic Growth: Empirical Evidence for the United States. In *27th Australasian Finance and Banking Conference*.
- McGowan Jr, C. B., and Ibrihim, I. (2009). “An Analysis of the day-of-the-week Effect in the Russian Stock Market”. *International Business & Economics Research Journal*, 8(9), 25-30.
- MacKinnon, J. G. (1996). Numerical Distribution Functions for Unit Root and Cointegration Tests. *Journal of applied econometrics*, 11(6), 601-618.

Magazzino, C. (2018). GDP, Energy Consumption and Financial Development in Italy. *International Journal of Energy Sector Management*, 12(1), 28-43.

Mahalik, M. K., and Mallick, H. (2014). Energy Consumption, Economic Growth and Financial Development: Exploring the Empirical Linkages for India. *The Journal of Developing Areas*, 139-159.

Matei, I. (2015). Energy Consumption, Financial Development and Economic Growth Nexus: an Empirical Evidence From Panel Data for EU Countries. IESEG School of Management.[Online]. Available: <http://afse2015.sciencesconf.org/61830/document> [Accessed on 8 October 2015].

Mucuk, M. ve D. Uysal, (2009). Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme. *Maliye Dergisi*, 157:105- 115.

Newbold, P., and Granger, C. W. (1974). Experience With Forecasting Univariate Time Series and the Combination of Forecasts. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (General)*, 137(2), 131-146.

Paul, S., and Bhattacharya, R. N. (2004). Causality Between Energy Consumption and Economic Growth in India: A Note on Conflicting Results. *Energy economics*, 26(6), 977-983.

Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1995). Long-run Structural Modelling. Cambridge, Department of Applied Economics, University of Cambridge (No. 9419). *DAE Working Paper*.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (1996). Testing for the 'Existence of a Long-run Relationship' (No. 9622). Faculty of Economics, University of Cambridge.

Pesaran, M. H., Shin, Y., and Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.

Sadorsky, P. 2010. The Impact of Financial Development on Energy Consumption in Emerging Economies. *Energy Policy*, 38: 2528–2535.

Sadorsky, P. 2011. Financial Development and Energy Consumption in Central and Eastern European Frontier Economies. *Energy Policy*, 39: 999–1006.

Sadorsky, P. 2012. Energy consumption, output and trade in South America. *Energy Economics*, 34(2): 476-488.

Salman, D. M., and Atya, E. M. (2014). What is the Role of Financial Development and Energy Consumption on Economic Growth? New Evidence From North African Countries. *International Journal of Finance & Banking Studies*, 3(1), 137.

Shahbaz, M., and Lean, H.H. 2012. Does Financial Development Increase Energy Consumption? The role of Industrialization and Urbanization in Tunisia. *Energy Policy*, 40:473–479.

Shahbaz, M.; Saleheen K. and Mohammad, I. T. (2013). Dynamic Link Between Energy Consumption, Economic Growth, Financial Development and Trade in China: Fresh Evidence from Multivariate Framework Analysis. *Energy Economics* 40, p. 8 - 21.

Tutgun, S. (2017) “Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği” Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı.

Utkulu, U. (1997). How To Estimate Long-Run Relationships In Economics: An Overview Of Recent Approaches. *DEÜ İİBF Dergisi*, 12(2): 39-48.

Yang, H. Y. 2000. A Note on the Causal Relationship Between Energy and GDP in Taiwan. *Energy Economics*, 22: 309-317.

Zeren, F., ve Koc, M. (2013). The Nexus Between Energy Consumption and Financial Development With Asymmetric Causality Test: New Evidence From Newly Industrialized Countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(1), 83-91.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 04. 03. 2019 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 12. 03. 2019

Süreklilikler ve Kopuşlar Çerçevesinde Devlet – Sivil Toplum İkiliği Konusundaki Kuramsal Yaklaşımlar ve Bob Jessop’ın Devlet Kuramının Bu Çerçevede İncelenmesi

Dilan MIZRAK

Ar.Gör. Dr.

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi- Genel Kamu Hukuk Anabilim Dalı - Ankara - Türkiye

ORCID Numarası: 0000-0003-3535-6691

dilanmizrak@yahoo.com

Öz

Devlet, iktidarın kurumsallaşmaya geçişini belirlemektedir. Sivil toplum ise, birey ve devlet arasında yer alan ara yapıları ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu iki kavramın farklılığı, tarihsel ve kuramsal süreç içinde birbirini takip eden ya da tamamen farklı bakış açılarıyla açıklanmıştır. Her iki kavram arasındaki ayrım özü itibarıyla ekonomik gelişmelere bağlıdır. Bu yaklaşımı esas alan ilk fikir adamları da klasik ekonomi politikçilerdir. Bu düşüncede ekonomi olumlanırken, siyaset ve devlet eleştirilmiştir. Klasik ekonomi politik düşüncesinden etkilenmekle birlikte tersi biçimde sivil toplum üzerine eleştirel bir değerlendirme sunan Hegel içinse devlet sivil toplum ikiliği devlet merkezli bir bakış açısı taşımaktadır. Marx’a kadar burjuva toplumu olarak algılanan sivil toplum Marx ile birlikte daha geniş kapsamlı algılanmaya başlamıştır. Marx sivil toplumu altyapıya, devleti üstyapıya yerleştirir. Gramsci’de de Marx’ı takip eder biçimde altyapı-üst yapı ayrımı söz konusudur, ancak Gramsci Marx’ın aksine sivil toplumu üst yapının bir parçası olarak algılamakta, bu da her iki düşünürün sivil toplum tanımlarını farklılaştırmaktadır. Gramsci’nin tarihsel blok tezinden etkilenen ve sivil toplum devlet ikiliği konusundaki düşünceleri bu çerçevede şekillenen Bob Jessop da, devleti hegemonik projelerin ve birikim stratejilerinin yarattığı bir form olarak açıklamış, bu şekilde oluşan devletin dışında bir sivil toplum ve sivil toplumun dışında bir devlet olmadığını ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Sivil Toplum, Hegemonya, Gramsci, Bob Jessop.

Theoretical Approaches On the Issue of State-Civil Society Dichotomy in Regard of Continuity and Disengagements and An Evaluation on Bob Jessop’s State Theory in This Framework

Abstract

The difference between the concepts of state State which determines the power to be institutionalised and civil society that expresses the entities between state and the individual has been explained by views that follow each other or fully differ in historical and theoretical process. The differentiation of two concepts inherently is bound to economic evolvments. The first intellectuals embarking on this approach are thus classical school of economics. In this theory, while economy is affirmed, politics and the state is criticised. For Hegel, who has despite being influenced by classical school of economics, presented a critical analysis on civil society in contrary, the dichotomy on state and civil society holds a state centric view. Civil society being perceived as bourgeoisie till Marx, has started to be evaluated in a comprehensive way. Marx settles civil society to substructure while settling the state to superstructure. There is a substructure – superstructure differentiation in Gramsci as well, but Gramsci perceives civil society as a part of superstructure differing from Marx and this makes the definition of civil society different for two philosophers. Bob Jessop, who has been influenced by Gramsci’s historical block thesis and shaped his ideas on civil society-state dichotomy in this framework explains state as a form created by hegemonic projects and accumulation strategies and expresses that there is neither a state without civil society nor a civil society without state.

Keywords: State, Civil Society, Gramsci, Hegemony, Bob Jessop.

GİRİŞ

En yaygın ifadesi ile devlet genel olarak, belli bir ülke üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı yetkiye sahip bir üstün iktidar tarafından yönetilen bir insan topluluğunun meydana getirdiği siyasal kuruluştur. Bu tanımdan da çıkarılabileceği gibi devlet fikrinin oluşturulması iktidarın kişisellikten-tarımsallıktan sıyrılıp kurumsallaşmaya geçişini belirler (Kapani, 2000:33,35). Sivil toplum ifadesi ise birey ile devlet arasında yer alan ara yapıları akla getirmektedir. Bu tanımlar dikkatli bir biçimde değerlendirildiğinde, sivil toplum-devlet ikiliğinin kaynağı da anlaşılabilir. Böyle bir ayırım politik düşünce tarihinde kapitalizmin doğuşu ile yer almaya başlamıştır. İktidarın dünyevileşmesi, iktidarın kaynağının, doğa veya tanrıda değil de, toplumda aranacak olması, ekonominin toplumsal ilişkilerde merkezi yer tutmaya başlaması, buna paralel olarak da kent kültürünün, laik otoritenin gelişmesi, modern devletin ortaya çıkması ile mümkün olmuştur. Çalışmada öncelikle iki kavram arasındaki ayırım ve konuya ilişkin kuramsal ve tarihsel süreç değerlendirilecek, ardından Bob Jessop’ın devlet kuramı ve sivil toplumu bu kuram içinde nereye oturtmuş olduğu incelenecektir.

TARİHSEL VE KURAMSAL ÇERÇEVEDE DEVLET – SİVİL TOPLUM İKİLİĞİNİN İNCELENMESİ

Sivil toplum kavramı hala pek çok kesim ya da akademisyen tarafından farklı algılanan, zaman içinde esnek bir ahlaki ve siyasi kimliğe ve değere sahip olan, muğlak bir kavram olarak kabul edilmektedir. Gönenç, 2001:10). Yine de genel olarak, “devletten özerk, çoğulcu bir yapıdaki gönüllü örgütlenmeler alanı” olarak tanımlanmaktadır (Aslan, 2010:357).

Sivil kelimesi, Batı dillerindeki “civic” ten gelmektedir. Şehir, yurttaş, uygar gibi pek çok kelimenin kökeni civic’e dayandığı içindir ki, sivil kelimesi “kırsal ya da köy yaşamına ilişkin olmayan, askeri ya da dini olmayan, medeni, uygar, görgülü” anlamlarında kullanılabilir (bkz. Tuncel, 2011:13-14). Ancak, toplum kavramı ile bir araya geldiğinde, bazı toplumsal ve siyasi hareketlere bağlı olarak geliştiği görülmektedir (Aslan, 2010:359).

Avrupa’da kentlerin oluşumu ve ekonomik canlanmayla burjuvazi gücünü artırmış ve kendi hareket alanını devletten özerk biçimde düzenleme ihtiyacı duymuştur (Aslan, 2010:361). Bu tarihsel süreç sivil toplumun doğuşunu sağlamıştır. Bu dönemde sivil toplum kavramının özünü özel mülkiyet oluşturduğu için sivil toplum “burjuva sınıfının oluşturduğu toplum” olarak algılanmıştır (Tuncel, 2011:16). Zamanla, sivil toplum kavramı daha çok “birey devlet ilişkilerinin bir despotun otoriter yönetiminden hukuk devleti ilkelerine göre belirlenmesi” ni ifade etmek üzere kullanılmıştır (Aslan, 2010: 361). Bu çerçevede de, “çoğulcu yapıya sahip, merkezi siyasi iktidara karşı ayrı bir alan aracı gören, birey ve grupların amaç ve değerlerin serbestçe ifade ettikleri alan” şeklinde tanımlanmıştır (Gönenç, 2001: 18, Tuncel, 2011: 16-17).

Sivil toplum kavramının siyasi bir kavram olarak literatüre girmesi sanayi devrimi ile olmuştur. Özellikle Hollanda ve İngiltere’de azınlıkların muhalefette öncü olmasıyla devletten özerk grupların – ki işçi sendikaları da bu alanda önemli rol oynamıştır - tanınmasını sağlayan yasalar kabul edilmiş ve bu, sivil toplum düşüncesinde büyük ilerlemeye neden olmuştur (Tuncel 2011:29).

Siyasal olan ile sivil olan arasındaki ayrım tarihsel süreç içinde gelişmiştir. Antik Yunan’da veya Ortaçağın feodal yapılanmasında böyle bir ayrım söz konusu değildir ve bu ikili yapı burjuvazinin gelişimiyle paralel bir durumdur. Bireye devlet dışında yaşam alanı tanımayan, tek hakları polislin siyasi yaşamına katılma hakkı olan bireylerin oluşturduğu, doğal olanın politik olduğu Antik Yunan’ın ve bireyin cemaat içinde eridiği feodal sistemin böyle bir ayrıma olanak vermesi düşünülemez.

Antik Yunan’da kabul edilen koinonia politike (politik toplum) yapısı itibariyle bireye politik toplumun dışına çıkararak bağımsız, kendine ait, özel bir alan yaratmasını imkânsız kılmaktadır (Halifeoğlu/Yetiş, 2013: 165). Sivil toplum kavramının bu politik toplum kavramının karşıtı olarak ortaya çıktığı görülmektedir

Roma hukukuyla Antik Yunan düşüncesine tüzel kişilik kavramı eklenmiş, bu kavram da sivil toplum alanının gelişmesini sağlamıştır (Tuncel, 2011: 28). Roma’daki devlet (res publica), bir yurttaşlar topluluğu olmakla birlikte, “politikanın birinci insani etkinlik biçimi olduğu” Antik Yunan’ın bu anlamda devamı niteliğindedir. Yine de, Roma’da kamusal ve özel alan ayrımının şekillenmeye başladığı görülmektedir (Halifeoğlu/Yetiş, 2013: 165). Roma’nın sivil toplum – devlet ikiliği bakımından çok önemli bir özelliği, özel mülkiyet ve özel hukuk alanı geliştikçe yurttaşın devletten özerk bir alana ihtiyaç duyduğunun görülmesi olmuştur. Bu da söz konusu ikiliğin ancak kapitalizmin gelişmesiyle mümkün olacağını göstermesi bakımından önemlidir (Halifeoğlu/Yetiş, 2013: 166).

Devlet – sivil toplum ayrımı konusunda ilk adımları doğal hukuk kuramcılarında görmek mümkündür. Doğa durumu, toplumsal sözleşmenin yapılma nedeni ve sözleşme sonrası kurulacak devletin nitelikleri konusunda taşıdıkları farklılıklara rağmen Thomas Hobbes’un kuramı, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinden, John Locke’un kuramı ise kapitalizmin yerleşmeye başladığı sürecin tarihsel ve toplumsal koşullarından etkilenmiştir (Ayrıntılı bilgi için Aksoy, 1994: 33). Sivil toplum kuramcısı sayılamasalar da, bu kuramcılar sivil toplum-devlet ikiliğine katkı sunan düşünürlerdir. Zira toplum sözleşmesi yapılmadan önceki doğal durum, devletin dışında kalan bir alandır (Savran, 2003:30-39). Ancak neticede, bu kuramcıların sivil toplumu devletten ayırmadıklarını vurgulamak gerekir. Yeni kavramlara ve anlayışa rağmen sivil toplum hâlâ devletten bağımsız bir alan olarak düşünülmez. Sivil olan politik olandan ayrı değildir. Doğal hukuk kuramı için mutlaka dikotomik bir bakış sergilenecekse, dikotominin sivil

toplum ile devlet arasında değil, fakat doğa durumu ile devlet (sivil toplumu da içeren) arasında olduğuna dikkat edilmelidir (Savran, 2003:26-33). Rousseau’nun doğal hal, siyasi toplum belirlemede ise farklı olan nokta, doğal halde bir arada yaşam, toplum şeklinde bir yapı olmayıp, bireylerin birbirlerinden kopuk, yalıtılmış halde yaşamalarıdır. Devlet ise tarafsızlığın ve evrenselliğin hâkim olduğu bir alandır. Sivil toplumun bencil bireyi kendini ve ailesini düşünürken, devlet kurulduktan sonra, genel irade içinde yer alan birey, siyasi hak ve yükümlülüklerin taşıyıcısı olarak karşımıza çıkar (Çaha, 2016: 34). Bu durumda Rousseau için sivil toplum, siyasal toplum ikiliğini görmek zordur, zira bir yanda toplumsallıktan uzak yalnız, bencil bir birey, diğer yanda ise siyasal alan, genel irade, devlet vardır (Savran, 2003: 42-45).

İşte bu noktada, doğal hukuk kuramcılarının, bireyin özerk bir yapı kazanması, yeni bir ekonomik yapının gelişmesi etrafında özetlenebilecek katkıları doğrultusunda süreklilik taşıyan, fakat dikotominin tarafları ve sivil toplum ile devletin yapay bir aşama olmayıp, somut durumun bir ürünü olması konusunda ciddi kopuş gerçekleştiren yeni bir kuramın doğuşundan bahsetmek gerekir. Daha önce de değinildiği gibi, sivil toplum-devlet şeklinde bir ayrımın gerçekleşmesi temelde ekonomik gelişmelere bağlıdır. Dolayısıyla denilebilir ki, iki kavram arasında ayrışmaya neden olan kapitalizmdir ve bu ikiliği siyasi düşünce tarihine kazandıran burjuva düşünürleridir (Tuncel, 2011: 29).

Böyle bir yaklaşımı temele alarak bu ayrımı yapan ilk fikir adamları da klasik ekonomi politikçilerdir. Adam Smith, Adam Ferguson, David Ricardo ve J.B. Say’ın başta geldiği bu teorinin kurucularında sivil toplum düşüncesi ilk kez bilimsel bir görünüm kazanmıştır (Halifeoğlu/Yetiş, 2013: 168). Klasik ekonomi politikçiler, devlet- sivil toplum ikiliğinin ortaya çıkması için, aileden ve devletten bağımsız üçüncü bir alan olarak piyasanın ortaya çıkması gerektiğini savunurlar. Toplumsal yaşamın yeniden gerçekleştirilmesinde ekonomiyi politikanın önüne alan düşünürlere göre, toplumsal yaşamı gösteren ekonomi ise ekonomik yapıya bakılmalıdır. Bu anlayış üzerinde düşünüldüğünde bazı sonuçlara gidilebilecektir (bkz. Keane, 1988: 54-66). Örneğin, klasik ekonomi politikçilerin, ekonomi siyaset ayrımı yaptığı ve politikayı ekonomi karşısında ikincilleştirdiği söylenebilir ki, varılan bu sonuç da klasik ekonomi politik kuramına kadar geçerli olan paradigmanın değiştiğine işaret eder. Şöyle ki, klasik ekonomi politik düşüncesinden önce doğal olan politiktir, klasik ekonomi politığın kopuş gerçekleştiren anlayışı ise doğal olanın ekonomik olduğu fikridir. Belirleyici olan, birincilliği olan artık politika değil, ekonomidir (Halifeoğlu/Yetiş, 2013: 169).

Kısacası, klasik ekonomi politik düşüncesinde, ekonomi momenti olumlanırken, siyaset momenti eleştirilir, özsel olarak olumsuz bir fenomen olarak görülür. Bunun sonucunda ise minimal devlet anlayışı gündeme gelir. Görüldüğü gibi, klasik ekonomi politikte devletin ve devlet toplum ilişkilerinin anlaşılma

biçimine ilişkin, daha önce ortaya konulan kuramlar ile temel bir kopuş söz konusudur.

Ekonomiyi ve sivil toplumu siyaset karşısında birincilleştiren klasik ekonomi politik düşüncesinde, kendi çıkarı peşinde koşan birey merkezli bakış açısının söz konusu olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. İşte bu noktada, kuramı, klasik ekonomi politik düşüncesi ile süreklilikler barındıran, fakat birey merkezli bakış açısının demokratik toplum yönünden oluşturabileceği tehlikeleri ortaya koyması nedeniyle aynı zamanda bu düşünceden bir kopuş içeren Tocqueville’den bahsetmek gerekir.

Tocqueville’e göre, bireyselcilik demokratik toplum açısından tehlike teşkil edebilir. Şöyle ki; bireycilik anlayışı nedeniyle, insanlar içsel sorunları ile uğraşırken, toplumsal sorunlar ile uğraşmayı bırakırsa, toplumdan yalıtık, apolitik, yönetimin ne yaptığı ile ilgilenmeyen, yabancılaşmış bireyler ve neticede de merkezîyetçilik söz konusu olur. Tocqueville, bu merkezîyetçiliği eleştirirken bir ayırım yapar. Toplumun bütününe ilgilendiren genel çıkarlar söz konusu olduğunda iktidar yoğunlaşması olması, yani siyasal merkezîyetçilik gereklidir ve eleştirilmez; ancak siyasal iktidarın yerel düzeyde yürütülmekte olan işlerin yürütümünü kendi üstüne alması şeklinde gerçekleşen yönetsel merkezîyetçilik, az önce de anlatılan, apolitik bireylerin izole olması, böylece demokratik despotizme yol açması nedeniyle eleştirilir. Tocqueville’e göre, yönetsel merkezîyetçiliğin neden olacağı tehlikeler sivil toplum ile aşılabılır. Tocqueville, sivil topluma tekil çıkarların bütün topluma verebileceği zararları ve çoğunluk yönetiminin demokratik rejim içerisindeki aşırılıklarını engelleyerek, özgürlüğü koruma ve despotizmi önleme işlevi tanır. Sivil toplumdaki örgütlenmeler birbirinden yalıtılmış durumdaki bireyleri tutunumsuz bir yığın olmaktan uzaklaştırarak, gerek sivil gerek siyasal süreçlerin gerektirdiği toplumsal birlikteliğin oluşturulmasına yönelik olarak etkinlik gösterecektir (Yetiş, 2005: 12- 20).

Bu noktada son olarak söylenebilecek şudur ki, klasik ekonomi politik kuramcılar ile birlikte, devlet ağırlıklı söylemden sivil toplum ağırlıklı aşamaya geçilmesi ciddi bir kopuşa neden olmuştur. Tocqueville’in düşüncesi ise, bu düşünceyi devam ettirmesi açısından erken dönem liberallerinin kuramı ile süreklilik taşısa da, devletin müdahale etmemesi gereken bir sivil toplum yerine, devleti sınırlandıracak, aktif ve etkin bir sivil toplum anlayışı, bu kopuşu gerçekleştirmiştir

Sivil toplumu modern toplumun bir ürünü olarak değerlendirmesi açısından klasik ekonomi politik düşüncesinden etkilenen bir düşünür de Hegel’dir; ancak Hegel sivil toplumu, olumsuz, ilerletici bir alan olarak görmektense sivil topluma yönelik eleştirel bir değerlendirme ortaya koymuştur. Klasik ekonomi politikte, gereksinmeler sistemi olarak ortaya konulan sivil toplum kavramını genişleten ve ekonomi ile özdeşleştirilmesinden koparan Hegel, sivil toplum-

devlet arasındaki ilişkiyi de tikel-evrensel kavramları üzerinden anlatmıştır (Halifeoğlu/Yetiş, 2013: 173-174).

Hegel’e göre, sivil toplum iki ilişki bağlamında düşünülmelidir: “Birey ve bireyin içinde yaşamını sürdürdüğü toplumsal ekonomik kurumlar arasındaki ilişki. Bu kurumlarla, eşsiz olarak nitelendirdiği devlet arasındaki ilişki” (Gönenç, 2001: 21).

Hegel düşüncesinde, sivil toplum tikelliğe, devlet ise evrenselliğe işaret eder. Tikellik ile evrensellik arasında diyalektik bir ilişki vardır, dolayısıyla bu alanlar birbirini dışlamaz. Tikelliği “kendi içinde ölçsüz aşırılık” olarak gören Hegel, bu belirlemesine rağmen, yaşadığı modern çağın nesnel gerçekliğinin farkında olan bir düşünür olması nedeniyle, tikelliğin yadsınamayacağını görmüştür. Ona göre birey tikellikten mahrum bırakılmaz, fakat tikellik kendi başına da bırakılmaz, çünkü böyle bir durum toplumun dağılması anlamına gelir; o halde tikellik evrensellik ile dolayım olacaktır (Savran, 2003:103-110). Hegel’in bu düşüncesinin Antik Yunan ile paralellik taşıdığı görülür. Antik Yunan’da da polis yurttaşlarına nasıl davranacaklarını göstermesi, polis toplumsal uyumu sağlaması söz konusudur. Hegel’in düşüncesinin Antik Yunan düşüncesi ile süreklilik taşıdığı görülmektedir. Zaten Hegel de Antik Yunan’a olan özlemini dile getirmektedir (Çaha, 2016: 31-36); fakat Hegel tikelliği ortaya çıkarmanın modernlik olduğunun ve dolayısıyla Antik Yunan’a dönülemeyeceğinin bilincindedir .

Az önce de anlatıldığı gibi tikelliği yadsımayan Hegel, ortaya, tikelliği aşmaya yönelik bir etik politik proje koyar. Hegel, etik politik projesi ile devleti ön plana çıkarmakta, bu projenin gerçekleşmesi, yani tikelliğin önlenmesi için ise bir dizi kurumun varlığını şart kılmaktadır (Bu kurumlara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Gönenç, 2001: 23-25). Tocqueville’deki aracı kurumlara benzeyen ve Hegel’in dolayım sistemi olarak nitelendirdiği bu kurumlar, birey ile devletin karşılaşması için gerekli olup, bu kurumlar aracılığıyla yalıtık bireyler toplum hayatına katılmakta, kimlik ve aidiyet duygusu kazanmaktadırlar. Hegel’in dolayım sistemi, kamu otoriteleri ve sınıflar/zümreler ile korporasyonlardan oluşur. Hegel, korporasyon üyeliğini son derece sınırlı tutmuş, korporasyon üyesi olmak için belirli mülke, otoriteye, kimliğe sahip olmak şart kılmıştır. İşte Hegel’in sistemindeki önemli aksaklıklardan biri bu durumdur. Toplum içinde, korporasyonlarda örgütlenemeyen bireyler mevcut olacaktır. Bu bireyler ne sivil toplumda ne devlette yer alabileceği için işçi sınıfı, emekçi kesim, yoksullar dışlanacaktır. Bu noktada Hegel’e getirilecek en ciddi eleştiri ise, evrensel olma iddiasındaki değerlerin dışında kalacak böyle büyük bir kesimin varlığı ile etik politik projenin gerçekleştirilebilmesinin imkânsızlığıdır. Böylece Hegel’in projesi bütüne yönelik iken, tikelci bir yaklaşıma dönüşmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Yetiş,2005).

Hegel’in felsefesinde eleştiriye açık diğer bir nokta da evrensel devletin uğraklarıdır . Etik kökenlerini aile, sivil toplum ve siyasal devlet uğraklarında bulan evrensel devletin kurumsallaşmış şekli olan siyasal devlet, hiyerarşik bir yapı oluşturmakta ve bu yapı içinde nihai birimi hükümdar (taç) oluşturmaktadır. Az sonra da anlatılacağı üzere, Hegel’in yaklaşımından ciddi bir kopuş taşıyan Marx’ın sivil toplum – devlet anlayışında Hegel’e getirdiği eleştirilerden biri de budur: Evrensel bir projenin tek kişiye indirgenmesi.

Kısaca özetlemek gerekirse, Hegel’in sistemi her ne kadar sivil toplumu dışlamasa, sadece devletten oluşmasa dahi, sivil toplumun unsurları nihai olarak kararlaştırıcı unsular olmayıp, devlet- sivil toplum ikiliği devlet merkezli bir bakış açısı taşımaktadır (Hegel’in sivil toplum- devlet ikiliği konusundaki görüşleri için bkz. Hegel, 2004). Hegel için devlet, sivil toplumdaki bireyleri ve tarafları koruyan, onların güvencesi olan bir yapıdır. Sivil toplumdaki özgürlüklerin sağlanmasının olmazsa olmaz koşulu güçlü ve donanımlı bir devlettir (Çaha, 2016: 33).

Sivil toplum-devlet çifti konusundaki fikirlerinin temelini Hegel’e yönelik eleştirilerin oluşturduğu ve kuramı, devletin sivil toplumu değil, sivil toplumun devleti kontrol etmesi anlamında Hegel’in anlayışından ciddi bir kopuşu taşıyan Marx da sivil toplum- devlet ikiliğini benimsemekte, fakat temelli biçimde eleştirmektedir. Marx’a göre; “sivil toplumu belirleyen ve koşullayan devlet değildir, devleti belirleyen ve koşullayan sivil toplumdur” (Bkz. Bobbio/Texier, 1982:7-8).

Hegel de sivil toplum-devlet ayrımının oluşturduğu çelişkilerin farkında olmakla beraber, Hegel’in çabası, bu çelişkileri sivil toplumu koruyarak devlette aşmak olmuştur. Marx ise, Hegel’in tersine, çelişkinin aşılmasını devlette değil, sivil toplumda aramıştır.

Yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere, sivil toplum-devlet ikiliğinde bakış açısı, devleti ya da sivil toplumu olumlayan biçimde olmaktadır. Marksist düşünce üçüncü bir çizgi olup, bu bakış anlatılmadan önce devleti ya da sivil toplumu olumlayan farklı görüşlerin nasıl sınıflandırıldığına ilişkin kısa bir bilgiden bahsetmek yerinde olacaktır. Çaha bu ayrımı, aşkın devlet anlayışı ve araçsal devlet anlayışı olarak ayırmaktadır. Buna göre; Machiavelli, Bodin, Hobbes, Rousseau ve Hegel’in yer aldığı aşkın devlet anlayışında bu dikotomi devlet eksenli algılanmaktadır. Locke, Montesquieu, Smith, Mill, Berlin, Hayek gibi düşünürlerde ise devlet araçsaldır ve sivil toplum önceliklidir (Çaha, 2016: 26).

Marx’a kadar sivil toplum burjuva toplumu olarak anlaşılmasına rağmen, Marx’ta bu yapı, burjuva toplumundan daha geniş kapsamlıdır; nitekim Marx sivil toplumdaki sınıfsal ilişkilerin ne denli önem taşıdığını inceleyerek, sivil toplumu da sınıfsal olarak belirlenen bir alan olarak görmektedir. Yine, Marx’ta görülen, sivil toplum-devlet dikotomisini, birini diğerine bağlı kılarak değil, her

ikisini de ortadan kaldırarak aşmak düşüncesidir. Yani Marx’ta bu ayırım, ne klasik ekonomi politikteki gibi sivil toplumu kendi haline bırakıp devleti ona bağımlı hale getirmekle, ne de Hegel’deki gibi sivil toplumun üzerine devleti koymakla aşılabılır. Marx’a göre bu ayırımın aşılması için radikal bir devrim gerekmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Bumin, 1982: 35-36).

Daha önce de ifade edildiği gibi Marx, tarihin temel öznesini devletten çıkarıp sivil topluma aktarmaktadır. Marx, sivil toplumu sadece bir burjuva toplumu ile özdeşleştirmenin yanlışlığını vurgulayarak, burjuvazi ile ortaya çıkmış olmasına rağmen, sivil toplumun bütün tarihsel aşamaları içeren bir kavram olduğunu belirtir. Nitekim Marx, proletaryadan bahsederken “sivil burjuva toplumunun bir sınıfı olmayan, sivil toplumun bir sınıfı” ifadesini kullanarak bu anlatımı doğrulamaktadır.

Marx, kuramında sivil toplumu yapıya yerleştirirken devleti üst yapıda yer alan bir kategori olarak belirler. Dolayısıyla Marx’ta altyapı üstyapıyı belirlediğine göre, sivil toplumun devlet ve devletle ilgili diğer hukuki ilişkileri belirlediği söylenebilir. Herhangi bir devlet analizi yapılacaksa, devlet bağımlı, sivil toplum belirleyici öge olduğuna göre, çıkış yolu sivil toplum olacaktır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Yetiş 2003: 35-72).

Tüm bu anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, Marx’ın sivil topluma ilişkin değerlendirmeleri önceki bütün aşamalardaki yaklaşımlardan kopuş niteliği taşımaktadır (Çaha, 2016:59).

Son olarak, Marksist teoriye pek çok katkı sunmuş Gramsci’nin fikirlerinden de, devlet sivil toplum ikiliği konusundaki süreklilik ve kopuşlar çerçevesinde kısaca söz etmek gerekmektedir, Gramsci’de de, Marx’ın altyapı-üstyapı ayırımını görmek mümkündür. Az önce de anlatıldığı gibi, Marx sivil toplumu altyapıya yerleştirir. Gramsci’nin “eksiksiz devlet”inde sivil toplum üstyapının bir parçası olmak durumundadır (Bobbio/Texier, 1982:72-73). Ancak hemen belirtmek gerekir ki Marx’ın sivil toplum kavramı ile Gramsci’nin tanımı birbirinden farklıdır. Gramsci’nin teorisinin özgüllüğü söz konusu olup, Gramsci, sivil toplumun yalnızca ekonomik aktivite ile sınırlandırılmayacağını söylemekte, onu genişletilmiş anlamda devletin bir parçası olarak görmektedir. Gramsci, sivil toplumu, devletin ideolojik, kültürel hegemonyasının yaşandığı alan olarak görmektedir (Bobbio/Texier,1982:80-81). Kısacası, Gramsci’nin sivil toplum kavramı Hegelci ve Marxçı modelleri aşarak, bir yandan kapitalist topluma, maddi yaşamın koşullarına gönderme yaparken, öte yandan hegemoninin ideolojik, kültürel aygıtlarını içine almaktadır. Bu noktada Althusser’in de, devletin farklı işlevsel alanları bir araya getirdiğini belirterek ve devleti baskı aygıtları (politik toplum) ile ideolojik aygıtların (sivil toplum) oluşturduğu bir birlik olarak görmesi nedeniyle Gramsci’nin kuramı bağlamında süreklilik taşıdığını söylemek yanlış olmaz.

Sonuç olarak, denilebilir ki, bugün pek çok konuda - örneğin devlet sistemleri, bir ülkedeki hakim rejim gibi - açıklayıcı işlev gören devlet-sivil toplum dikotomisi, içinde ciddi kopuş ve süreklilikleri barındıran uzun bir tarihsel sürecin ürünü olup, günümüzde de çeşitli tartışmalara konu olmaya devam etmek suretiyle önemini korumaktadır.

BOB JESSOP’IN DEVLET KURAMI

Marksist devlet kuramının önde gelen isimlerinden olan ve devleti ilişkisel bir perspektiften ele alan Bob Jessop, devleti reel-somut bir nesne olarak çözümleyen “eklemlenme” yöntemini önermektedir. Devleti reel- somut bir nesne olarak çözümlenmek ise, onu birçok farklı belirlenimlerin karmaşık bir sentezi olarak görerek, soyuttan somuta ve basitten karmaşıklığa giden bir yöntemle bu farklı belirlenimlerin somut olarak nasıl birleştiğini ortaya koymayı gerektirir (Özkazanç, 1998: 44). Jessop’a göre, devlet iktidarı biçim belirlenimli bir ilişkidir. Yani devletin doğru bir analizi için, sadece devletin özgül kuramsal biçimlerinin değil, siyasi güç dengesinin, devlet biçimi ötesinde konuşlanan güçler tarafından nasıl belirlendiğinin ele alınması gerekmektedir (Jessop, 2005:168).

Jessop, Poulantzas’ı izleyerek devlet iktidarını “siyasi güç dengelerinin biçimsel olarak belirlenmiş yoğunlaşması” olarak tanımlamaktadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Clarke, 2004: 89-132). Devletin toplumsal yönünü vurgulamak onun kendiliğinden bir güç sahibi olan bir özne ya da araç olmadığı anlamına gelir. Devlet her zaman toplumdaki farklı kesim ve sınıfların mücadele alanı olmuştur. Devletin içinde ve dışında yapılan mücadeleler, devletin biçimselliğini ve işlevlerini belirlemektedir. Öte yandan tüm bu mücadeleler, verili bir devletin biçimsel özelliklerinden soyutlanarak anlaşılabilir. Bu mücadeleleri belirli bir biçime sokan bir kurumsallık vardır. Devlet her zaman belirli çıkarlara daha açık olup, siyasi çıkarların ve stratejilerin oluşumunu belirleyen bir stratejik seçmeciliğe sahiptir. Dolayısıyla devletin biçimi hem toplumsal ilişkileri kuran hem de onlar tarafından kurulan bir nitelik taşır (Özkazanç, 1998: 16). Jessop’a göre devlet aygıtı, toplumca onaylanan, amacı genel çıkar adına toplum üyelerini bağlayan kararlar alıp uygulamak olan kurum ve örgütlenmelerden oluşur (Jessop, 1990: 341). Buradaki genel çıkar niteliği, devlet sistemini, doğrudan politik hükümlerle ya da şiddet iktidarından farklılaştırır.

Daha önceki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Jessop’ta devlet; sermaye kuramsal- sınıf kuramsal yaklaşımların sentezi ile türetilir. Jessop, sermaye kuramsal analizi Düzenleme Okulu’ndan, sınıf kuramsal çözümlenmeleri de Gramsci ve Poulantzas’ın ideolojik hegemonya yaklaşımlarından almıştır (Karahanoğulları, 2003: 254).

Jessop’un etkilendiği Düzenleme Okulu teorisyenleri “birikim rejimi” ve düzenleme tarzı gibi kilit kavramlarla siyaset ekonomi ilişkisini kavramsallaştırmaya çalışmış, ekonominin toplumsal olarak belirlendiğini,

kapitalizmin krizinin de sınıf mücadelesini gündemine alan bir yönetsel çerçeve temelinde anlaşılması gerektiğini vurgulamışlardır (Boyer, Saillard, 2002: 38). Jessop da, “birikim”i kuramının bir parçası olarak ortaya koymaktadır. Gramsci’nin hegemonya yaklaşımı ise Jessop’un kuramında diğer önemli parçadır.

Jessop’un devlet kuramı anlatılırken devlet- iktisadi alan ilişkisinden bahsetmek gerekir. Marksist devlet kuramcılarının 1960’lardan bu yana tartıştıkları devlet ile iktisadi alan arasındaki ilişkinin niteliğinin Jessop’un da bütün çalışmalarının örtük veya açık temel sorunsalı olduğu söylenebilir. Jessop’un siyasal alan ile iktisadi alan arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeleri yapısalcı bir perspektiften hareketle gelişmiştir. Jessop, modern kapitalist devleti biçimsel olarak belirlenmiş bir toplumsal ilişki alanı olarak tanımlamakta ve bu ilişkileri analiz ederken birikim stratejileri ve hegemonya stratejileri kavramlarını referans alır (Güney, 2003: 360,361).

Devlet ile toplum arasındaki kurucu ilişkiye dikkat çekmek isteyen Jessop, devleti “biçimsel olarak belirlenmiş bir stratejik toplumsal ilişkiler alanı” olarak değerlendirir (Jessop, 1990: 149). Bu tanım devletin hem kurumsal - biçimsel hem de toplumsal - stratejik boyutlarına eşit olarak ağırlık tanır. Devlet, stratejik bir toplumsal ilişkiler alanıdır.. Devlet üç anlamda stratejik bir alandır. İlk olarak devlet, yapısı ve işleyiş tarzı nedeniyle bazı stratejilere daha açık olan bir stratejik alandır. İkinci olarak devlet, devletin birliğini sağlayan ve siyasi egemenliği yeniden üreten stratejileri geliştirdiği bir zemin olarak iş görür. Son olarak, devletin yapısı ve işleyişi de geçmiş siyasi mücadele ve stratejilerin yeniden üretimi çerçevesinde anlaşılmalıdır. (Özkazanç, 1998: 44).

Jessop’a göre iktisadi alan ile siyasal alan kurumsal olarak ayrılmış ve farklı işleyiş mantıklarına göre kurulmuş oldukları için, ikisi arasındaki uyumlu ilişkinin sağlanması kendiliğinden ve zorunlu değil, stratejik mücadeleler yoluyla oluşsal olarak gerçekleşir (Jessop, 1990:206).

Jessop, Marksist kuram içerisinde kapitalist devlet bağlamında yürütülen tartışmalardaki “sermaye mi/ sınıf mı?” ikilemini aşmak amacıyla stratejik – kuramsal yaklaşımı önerir. Sermaye kuramsal ve sınıf kuramsal yaklaşımlar arasındaki aslı olmayan ikilemi aşmak için strateji kavramını kullanmamız gerekir, çünkü bu kavram soyut yapısal belirlenim ile sınıf mücadelesinin somut biçimleri arasındaki dolayımı sağlar. Strateji burada verili bir yapı içinde geçerli olabilecek alternatiflerin oluşturulması anlamında kullanılmaktadır (Jessop, 1990: 91).

Devlet ile ekonominin eklemlenmesini yapısal eşleşme veya stratejik koordinasyon kavramlarıyla ele alan Jessop’a göre, yapısal eşleşme aynı toplumsal uzamı paylaşan iki farklı mantığa sahip özerk yapının – devlet ile iktisadi alan – birbiri tarafından koşullanarak evrilmesi demektir. Stratejik koordinasyon ise farklı kurum ve mantıklar arasındaki ilişkinin, birikim

stratejileri ve hegemonya projeleri yoluyla kurulması şeklinde gerçekleşir (Jessop, 1990: 358). Alternatif stratejiler, hesap yapabilen toplumsal güçlerin yapıyla ilişkilerinde farklı konumlanışlara sahip olmalarına, farklı stratejik hesaplar yapmalarına, geniş bir toplumsal alanda (iktisadi, siyasal, hukuki, ahlaki..vs değişik ve çoğul eylem alanları) farklı stratejik tavırlara angaje olmalarına ve diğer toplumsal güçlerle farklı ittifaklara girmelerine bağlıdır. Dolayısıyla n sayıdaki stratejinin başarısı, yapısal bütünlüğün içindeki diğer stratejilerle olan tamamlayıcılığa bağlıdır. Bütün bu açıklamaların ötesinde devlet, hem bütün stratejilerin hedefi olmak hem de bu stratejileri hayata geçirmek gibi bir işlev ve niteliğe sahiptir (Güney, 2003: 365).

Jessop’un devlet sisteminin, birikim stratejileri ile hegemonya projelerinin oluşturulmaya çalışıldığı stratejik bir alan olduğu, bir başka deyişle, devletin, sınıflar arası mücadelenin değil, kuramsal olarak kurgulanmış strateji ve projelerin – ki bunlar da birer yapıdır- mücadele alanı olduğu (Güney, 2003: 361) yukarıda belirtilmişti. Bu kavramları daha ayrıntılı olarak açıklanması, Jessop’un kuramının iyi anlaşılması için önemlidir.

Birikim Stratejisi

Jessop’un birikim stratejisi, sermayenin çeşitli fraksiyonlarının çıkarlarını farklı şekilde etkileyen ve bir tercih olması itibariyle alternatifleri de olan, ekonomik bir büyüme modelidir. Birikim stratejisi de hegemonyaya benzer biçimde, hegemonik sermaye kesiminin uzun dönemli çıkarları ile bağımlı sermayelerin kısa dönemli çıkarlarını ortak bir strateji etrafında birleştiren ve böylece sermaye birikiminin sağlıklı işlemini sağlayan bir eklemleyici strateji olarak tanımlanabilir. Hegemonik sermaye dilimi farklı olabileceği halde, bir birikim stratejisinin başarılı olması için mutlaka artı değer artmasını sağlayan sanayi sermayesinin sürekli gelişmesini sağlaması gerekir. Sermayenin kolektif çıkarları önceden verili değildir ve kolektif çıkar denen şey ancak tekil sermayeler arasında oluşsal bir çıkar birliği oluşturan birikim stratejileri yoluyla kurulabilir (Jessop, 1990: 200). Veri konjonktür için birden çok strateji ve her bir strateji için de çeşitli taktikler mevcut olabilir. Bu stratejiler, sermaye kesimlerinden çeşitli düzeylerde destek aldıkları için baskın birikim stratejisi, ikincil birikim stratejisi olarak farklılaşırlar (Jessop, 1990:160).

Modelin başarısı, tercih doğrultusunda, çeşitli fraksiyonların bir tek fraksiyonun hegemonyasında birleşmesine bağlıdır (Gülalp,1993: 88) Yani, birikim stratejisinin başarısı/pratiğe geçebilme şansı, diğer sermaye kesimlerini stratejiye dahil edebilme yetisine bağlıdır. Bu noktada Jessop’un kuramının ikinci ayağı olan hegemonik proje kavramı devreye girer (Karahanoğulları, 2003: 254)

Her bir döneme özgü sermaye birikim sürecinin oluşumunu belirleyen nesnel koşullardan söz edilebilirse, söz konusu birikim süreçlerini niteleyen stratejilerin belirlenmesinde taraf olan ve uygulanmasını yürüten devletin konumunun da aynı nesnel koşulların ürünü olduğu söylenebilir. Genel bir tanımlama ile,

devletin işlevi ve konumunun, içteki sınıf yapısı ile dünya sistemine katılım biçimi tarafından belirlenen sermaye birikim sürecinin gereklerini yerine getirmek olduğu ileri sürülebilir. Bu genellemeyi, iki tür gözlem olanaklı kılmaktadır. Birincisi, siyasal iktidarlar, farklı kimlikte de olsalar, sermaye birikim sürecinin gereklerine bağlı olarak aynı stratejiyi izleyebilmekte; ikincisi, belli bir siyasal iktidar, yine sermaye birikim sürecinin gereklerine göre farklı stratejilerin izleyicisi olabilmektedir. Dönemler arasında siyasal iktidarın kimliğinde ya da siyasal rejimlerde bir farklılık olsa da, devletin sermaye birikimine ilişkin konumunda bir süreklilik görülmektedir (Gülalp, 1983:73).

Hegemonik proje

Bu proje, hegemonyanın; tekil çıkar ile genel çıkar çelişmesini toplum lehine çözmeyi vaat ettiği somut bir tasarımdır (Jessop, 1990:208) ve hegemonik sınıfın ahlaki ve entelektüel öncülüğünü sürdürebilmesi için önkoşuldur.” Hegemonya, sınıf bağlantılı (ama mutlaka sınıf bilinçli olmayan) farklı güçlerin, belli bir sınıfın veya fraksiyonun politik, entelektüel ve ahlaki önderliği altında toplanması ve örgütlenmesini gerektirir. Hegemonya, kısa vadeli çıkarları feda edebilir, bazı çıkarlar genel çıkar adı altında birbirine eklenirken, projeye aykırı düşünceleri ahlak dışı, akıldışı ve kanun dışı ilan edebilir ve dışlayabilir (Jessop, 1990: 162). Jessop’a göre, hegemonik proje halk gruplarını, çelişkileri çözen ve sonuçta esas olarak hegemonun çıkarına olan tanımlı bir sona yönlendirme yetkisine sahip askeri müdahaleleri, sosyal reformu, siyasi istikrarı ya da ahlaki yeniden üretimi kapsayabilir.

Jessop, birikim stratejileri kavramının sermayenin alternatif mantıklarını, hegemonya stratejilerinin ise sınıf mücadelelerinin alanını çözümlenmede yararlı oldukları için birbirini tamamladıklarını savunur. Ancak yine de, ekonomik bir yorumdan kaçınmak için kavramlar ayrı tutulmalıdır. Birikim stratejisi ile hegemonik proje arasında zaruri bir ilişki yoktur; geçerli bir birikim stratejisi ile hegemonik proje çelişebilir. Proje ile strateji ilişkisi olumsuzdur. Bir başka ifadeyle, sermaye birikimi, yapı ve strateji diyalektiğinin olumsuz bir sonucudur. (Jessop, 1990: 162, 205, 346)

Az önce de anlatıldığı gibi Jessop, devleti ve siyaseti açıklayabilmek için, Antonio Gramsci’nin “tarihsel blok” tezinden hareket etmiştir. Gramsci’ye göre tarihsel blok, yapı ile üstyapının oluşturduğu organik (geçici olmayan, yapısal süreklilikler içeren) birlikteliktir. Bu birliktelik tesadüfi değildir. Yine, Gramsci, üstyapıda sivil toplum ile devleti ayırır. Sivil toplumda hegemonya, rıza; devlette ise egemenlik, zor söz konusudur. Jessop da Gramsci’nin “tesadüfi, akılcı ve istenilen” ile “organik” ayrımını birikim stratejileri için uygulanmasını önerir.

Jessop’da ekonomik egemenlik, sermayenin çeşitli fraksiyonları tarafından kurulabilir ve diğer fraksiyonların çıkarlarını gözetmeksizin ve /veya çıkarları aleyhine olarak bu fraksiyonların, diğerleri üzerinde kendi özel çıkarlarını

dayatmaya muktedir olduğu zaman gerçekleşir. Buna zıt olarak ekonomik hegemonya, belirli bir birikim stratejisinin genel olarak benimsenmesi ile elde edilen ekonomik önderlikten kaynaklanır. Böylesi bir strateji, bir yandan sermaye çevrimini bütünleştirmek yoluyla diğer fraksiyonların acil çıkarlarını geliştirirken, bir yandan da hegemonik kesimin uzun vadeli çıkarlarını güvenceye almalıdır. Ekonomik egemenlik bütünleşme süreci ile uyumsuzluk gösterebilmesine rağmen, ekonomik hegemonya çevrimin bütünleşmesi yoluyla kazanılır (Jessop, 2005: 157,158)

Hegemonik projeler, sadece ekonomik ilişkilerle değil, sivil toplum ve devlet alanlarınca temellendirilen noktalarla yönlendirilir. O halde şu açıklamalar da Jessop’un sivil toplum-devlet çifti konusundaki düşünceleri noktasında yol gösterici olabilir: Kapitalist bir toplumsal formasyonda, devletin sermaye birikimi sürecinden durumsal olarak ayrılması ve sermaye birikimi için gerekli koşulları yaratmak gibi dışsal bir işlev yüklemiş olmasıyla belirlenen devletin biçimi (hukuk devleti, vergi devleti...), onun sermaye birikimi için işlevselliğini garanti etmediği gibi tam tersine zorlaştırmıştır. Ekonomi ile siyasal alan kurumsal olarak ayrılmış ve farklı işleyiş mantıklarına göre kurulmuş oldukları için, ikisi arasındaki uyumlu ilişkinin sağlanması kendiliğinden ve zorunlu değil, stratejik mücadeleler yoluyla oluşsal olarak gerçekleşir (Jessop, 1990: 206). Devlet ile ekonomi arasındaki tamamlayıcılık ilişkisini kuran birikim stratejileri ile hegemonik projelerin başarılı olmadığı durumlarda, iki mantık ve kurumsal alan birbiriyle çelişebilir. Öte yandan piyasa ilişkileri ve sermaye birikimi kendini düzenleyen sistemler olmayıp, ekonomi dışı varoluş koşullarına ve dolayısıyla devlet müdahalesine ihtiyaç gösterirler. Dolayısıyla devletin biçimi, iç örgütlenişi ve hegemonik projeler sermayenin çıkarlarının tanımlanmasında ve birikim stratejilerinin oluşmasında etkili olurlar. Sermaye birikimi için özsel olarak avantajlı olan bir devlet biçimi yoktur. Örneğin, hukuk devleti ve parlamentarizm sermaye egemenliği için özsel olarak “en iyi siyasi kabuk” değildir. Popüler demokratik mücadelelere ve hegemonik siyasete yol veren bu çoğulcu yapı, ancak sermayenin ekonomik ve siyasi egemenliği hegemonik olmayı başarır ise işe yarar (Jessop, 1990: 120,165,357). Her biçim devletin somut içeriğine ve güçler dengesine bağlı olarak avantaj veya dezavantaj sağlayabilir (Özkazanç, 1998:18). Devletin içsel birliğinin kurulmasında ve tutarlı, etkin bir aygıt olarak işlemesinde başarılı hegemonik projelerin gerçekleştirilmesi hayati önem taşır. Çünkü hegemonik projeler, sınıfsal ve diğer ilgili güçlerin belirli bir sınıfın siyasi liderliği altında toplanması, tikel çıkarların birbirine eklenmesi yoluyla, ortak çıkarın ve ulusal-popüler kolektifliğin oluşturulmasını sağlayarak, devletin biçimsel birliğini içeriksel olarak da tamamlarlar. Hegemonik bir proje üzerinde konsensus sağlanması devlet aygıtını birleştirir ve siyasi tahakkümü daha etkin hale getirir (Jessop, 1990: 210). Biçimsel ve içeriksel birliğini sağlayamayan devlet, hem sermaye birikimi için gerekli olan görece özerklikten uzaklaşır hem de ulusal-popüler olmayı ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamada başarısız olur (Özkazanç, 1998:29).

Birikim stratejisi, ulusal ve uluslararası düzeyde ekonomik gelişmeyle ilgilidir. Hegemonik proje ise ekonomik olmayan kaygılarla (örneğin; askeri başarı, toplumsal reform, siyasi iktidar, vs) ilgilidir. Keyfi, iradi bir hegemonik proje, birikimin koşullarını zedeleyebilir ya da birikimin gerekleri hegemonyanın gereklerini aşabilir (Jessop, 1990: 209).

Özetlenecek olursa, birikim stratejileri ve hegemonik projelerin ortak yanı, tekil çıkarlar ile genel arasındaki çatışmayı kısmen de olsa çözerek devletin ortak çıkarın temsilcisi olma iddiasını desteklemeleridir. Birikim stratejisi, ekonomi dışı varlık koşullarıyla birlikte bütünsel bir ekonomik büyüme modelini ve bunun nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin araçları belirleyen bir stratejidir (Jessop, 1990: 198). Hegemonya ise, bir sınıfın ya da sınıfsal kesimin uzun vadeli çıkarları ile bağımlı sınıf ve kesimlerin kısa vadeli çıkarlarını birleştirerek, tekil çıkarlar ile ortak çıkar arasındaki soyut gerilimi çözmeye çalışan bir bütünleşme projesidir. Hegemonya aynı zamanda toplumun belirli bir gücün siyasi, ahlaki, kültürel ve entelektüel liderliği altında toplanması yoluyla kolektif bir iradenin oluşmasını sağlayan ulusal, popüler bir nitelik taşır. Hegemonya, maddi ödünlere yanı sıra eğitsel, ideolojik süreçlerle de siyasi toplumsal güçleri hegemonik proje etrafında konumlandırmak ve karşı hegemonik güçleri en azından nötralize etmek ve hatta zor kullanımı yoluyla bastırmak gibi ikili bir stratejiye dayanır (Jessop, 1990: 182).

Jessop’un kuramında, birikim stratejilerini, düzenleyici mekanizmaları veya hegemonya projelerini planlayan başarıyla uygulanmasını garanti altına alan global bir özne yoktur. Bunun yerine eylemleri az veya çok eşgüdümlü olan ve diğer toplumsal güçler tarafından az veya çok direnişle karşılaşan, öteki toplumsal güçlerin stratejilerini kendileri için hem engelleyici hem teşvik edici olacak bir yapısal bağlamda takip eden farklı özneler buluruz (Güney, 2003: 367,368).

Son olarak, Jessop’un strateji kavramı üzerine yapılan bazı eleştirilerde, söz konusu stratejileri ve projeleri kimin hangi şekilde uygulamaya koyduğunun belirsizliği vurgulanır (Güney, 2003:370). Böyle bir durumda, ya bir birikim stratejisini bilinçli olarak tasarlayan fraksiyon aynı zamanda ona uygun bir hegemonik proje de tasarlar, ya da bu iki alan arasında eş zamanlı ve karşılıklı uyuşan birer çözümün, bir şekilde belki rastlantı eseri olarak belireceği varsayılmalıdır (Gülalp, 1993: 89) Jessop’un son dönem yazılarında ikinci olasılığı tercih ettiği görülür (Güney, 2003: 370).

Jessop, devlet kuramını ortaya koyarken, klasik ekonomi politikçilerden başlayarak, Tocqueville, Hegel, Marx ve Gramsci’nin sivil toplum tanımlarını incelemiş, devlet-sivil toplum ikiliğine ilişkin düşüncelerini ayrıntılı bir biçimde yazmıştır (Bkz, Jessop, 1990). Kendisinin, sivil toplum-devlet ikiliği konusundaki görüşleri de yukarıda detaylı olarak verilen devlet kuramında açıkça kendine yer bulmaktadır. Jessop, Gramsci’nin sadık bir öğrencisidir.

Yine post-fordist paradigmaya bağlı olarak devlet, düşünür için, rekabetçi, çalıştırmacı bir niteliğe bürünmüş, toplumun her alanında etkisi daha hissedilir olmuş, sivil toplumla örtüşmüştür (Oğuz 2018:32). Daha önce de belirtildiği üzere Jessop, devleti ve siyaseti açıklayabilmek için, Antonio Gramsci’nin “tarihsel blok” tezinden hareket etmiştir. Gramsci’ye göre tarihsel blok, yapı ile üstyapının oluşturduğu organik (geçici olmayan, yapısal süreklilikler içeren) birlikteliktir. Bu birliktelik tesadüfi değildir. Yine, Gramsci, üstyapıda sivil toplum ile devleti ayırır. Sivil toplumda hegemonya, rıza; devlette ise egemenlik, zor söz konusudur. Jessop da Gramsci’nin “tesadüfi, akılcı ve istenilen” ile “organik” ayrımını birikim stratejileri için uygulanmasını önerir.

Jessop’ın tüm çalışmalarının temel sorunsalı devlet ile iktisadi alan arasındaki ilişkinin niteliğidir. Bu çerçevede, Jessop, modern kapitalist devleti biçimsel olarak belirlenmiş bir toplumsal ilişki alanı olarak tanımlayarak, daimi olarak yeniden inşa edilen ilişkiler bütünü olarak görmektedir. “Jessop, diğer devlet kuramcılarına göre oldukça farklı bir konuma yerleşmiştir. Onun için soyut, deney öncesi bir devlet formu yoktur, devlet hegemonik projelerin ve birikim stratejilerinin yarattığı bir formdur ve bu form post-fordist üretim tarzı ile çok daha belirgin bir hal almıştır. Bir diğer deyişle sivil toplumun dışında bir devlet ve devletin dışında bir sivil toplum yoktur” (Oğuz, 2018: 31).

SONUÇ

Bu çalışmada devlet ile sivil toplum kavramlarının farklı konumlandırılmalarıyla ilgili tarihsel ve daha çok kuramsal bir çerçeve çizilmiş, varılan temel nokta, bu ikiliğin başlıca sebebinin ekonomi olarak görülmesi olmuştur. Bu ikiliğe bakış açısı aşkın devlet ve araçsal devlet ideolojileri çerçevesinde farklı yöne ağırlık verecek biçimde şekillenmiştir. Bazı düşünürler devleti sivil toplumun önüne koyarak devlete neredeyse ilahi bir kimlik verirken, diğer bazı düşünürler sivil toplumu olumlamıştır. Marx ile birlikte bu tartışma farklı bir boyut kazanmıştır. Marx’a kadar sivil toplum burjuva toplumu olarak anlaşılmasına rağmen, Marx’ta bu yapı, burjuva toplumundan daha geniş kapsamlıdır; nitekim Marx sivil toplumdaki sınıfsal ilişkilerin ne denli önem taşıdığını inceleyerek, sivil toplumu da sınıfsal olarak belirlenen bir alan olarak görmektedir. Marx’ın altyapı üstyapı belirlemesinde sivil toplum altyapı, devlet üstyapı olarak ifade edilirken, kendisinden sonraki Marksist bakış Gramsci ile birlikte bu durumu farklı yorumlamıştır. Gramsci, sivil toplumun yalnızca ekonomik aktivite ile sınırlandırılmayacağını söylemekte, onu genişletilmiş anlamda devletin bir parçası olarak görmektedir ve böylece sivil toplumu üst yapıya yerleştirmektedir. Gramsci’nin yolundan giden Bob Jessop da, kuramında altyapı üstyapı belirlemesi yapmakta ve devleti ilişkisel bir perspektiften ele almaktadır. Jessop, pek çok konuyu kendine sorunsal olarak belirlemiş ve çalışmaları geniş bir yelpazeden beslenmiştir. Aslına bakılırsa, Jessop’un araştırdığı sözü edilen konular birbirinden bağımsız araştırma nesnelere olmayıp tümü; ekonomik, siyasi, sosyal yansımaları olan iç içe geçmiş konulardır.

Jessop’ın kuramında temel olarak, devlet sisteminin stratejik bir zemin olduğu, bu sistemin geçmişten gelen siyasi stratejiler ve mücadeleler içinde, ki birikim stratejisi ve hegemonik proje bunlara dâhildir ve onlar yoluyla üretilmeleri temelinde anlaşılabilirliği görülmüştür. Sivil toplum- devlet ikiliği meselesinde de, devleti halihazırda toplumsal ilişkiler alanı olarak görmekte ve sivil toplumdaki ayrı bir devlet, devletten ayrı bir sivil toplum ileri sürüleceğini ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, H. (1994). Devlet ve Demokrasi. İstanbul: Yön Yayıncılık.
- Althusser, L. (2000). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aslan, S. (2010). “Sivil Toplum ve Demokrasi”. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.15, S.2, s.357-374.
- Barry, N. (2005). “Klasik Liberalizm ve Sivil Toplum”. Sivil Toplum ve Demokrasi, Lütfi Sunar (Ed.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Bobbio, N. / Texier, J. (1982). Gramsci ve Sivil Toplum. Çevirenler: Arda İpek/ Kenan Somer. Ankara: Savaş Yayınları.
- Boyer, R and Saillard, Y. (2002). “A Summary of Regulation Theory” in Boyer, R. and Saillard, Y. (ed.), *Regulation Theory: The State of the Art*. London: Routledge.
- Bumin, K. (1982). Sivil Toplum ve Devlet- Kuramlar, Deneyler, Arayışlar. İstanbul: Yazko.
- Clarke, S. (2004). Devlet Tartışmaları. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Çaha, Ö. (2016). Sivil Toplum ve Devlet. İstanbul: Orion Yayınevi.
- Gönenç, A.A. (2001). Sivil Toplum, Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi. Ankara: Alt Kitap.
- Gülalp, H. (1983). Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri. Ankara: Yurt Yayınları.
- Gülalp, H. (1993). Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet. İstanbul: Belge Yayınları.
- Güney, A. (2003). “Kapitalizmin Krizi ve Devlet Kuramı: Bob Jessop Üzerine Bir Değerlendirme” *Praksis* 9: 357-377.
- Halifeoğlu, M. /Yetiş, M. (2013). “Gramsci, Sivil Toplum-Devlet İkiliği ve Kuramsal Kökenler”. *Mülkiye Dergisi*, 37/1. s.163-188.
- Hegel, G.W.F. 2004. Hukuk Felsefesinin Prensipleri. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Jessop, B. (1990) *State Theory, Putting Capitalist State in its Place*. Cambridge: Polity Press.

Jessop, B. (2005) Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet. Derleyenler: Betül Yazar, Alev Özkazanç. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kapani, M. (2000). Politika Bilimine Giriş. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Karahanogulları, Y. (2003). “Türkiye’de Devletin Mali Krizleri” *Praksis* 9: 247-277.

Keane, J. (1993). Sivil Toplum ve Devlet, Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Oğuz, M.C. (2018). “Bob Jessop, Post-Fordizm ve Devlet”, *Politik Ekonomik Kuram* cilt 2/1: s.19-35.

Özkazanç, A. (1998). “Türkiye’de Siyasi İktidar Tarzının Dönüşümü” *Mürekkap* 10/11: s. 14-48.

Savran, G. A. (2003). Sivil Toplum ve Ötesi. İstanbul: Belge Yayınları.

Tuncel, G. (2011). Sivil Toplum ve Devlet. İstanbul: Bilsam Yayınları.

Yetiş, M. (2003). “Marx ve Sivil Toplum”. *Praksis*. 10: 35-72

Yetiş, M. (2005). “Tocqueville, Demokratik Devrim ve Sivil Toplum”, *Tartışma Metinleri*. 87: 1-28.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 27. 01. 2019 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 18. 03. 2019

Vadeli ve Spot Piyasalar Arasında Nedensellik İlişkisi: Borsa İstanbul Örneği

Müslüm POLAT

Dr. Öğr. Üyesi

Bingöl Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi-İşletme Bölümü-Bingöl-Türkiye
0000-0003-1198-4693
mpolat@bingol.edu.tr

Dilan KANMAZ

Bingöl Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi-İşletme Bölümü-Bingöl-Türkiye
0000-0002-5958-4368
dilankanmaz12.dk@gmail.com

Hilal VERGİ

Bingöl Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi-İşletme Bölümü-Bingöl-Türkiye
0000-0002-7013-5061
hilalvergi.12@hotmail.com

Öz

Bu çalışmanın amacı vadeli işlem piyasaları ile spot piyasa arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu amaçla BIST 30 Endeksi vadeli işlem sözleşmeleri ile spot pay piyasasından seçilen endekslerin, 29.06.2012-08.03.2018 dönemine ait günlük kapanış verileri ile vadeli ve spot piyasalar arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Sonuç olarak vadeli piyasalardan spot piyasalara doğru Granger nedensellik bulunmadığı ancak spot piyasalardan olan BIST100, BIST 30 ve BIST Banka endekslerinden vadeli piyasalara doğru Granger nedensellik ilişkisi bulunduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vadeli piyasalar, Spot piyasalar, BIST100, BIST30, Granger nedensellik

Causality Relationship Between Futures and Spot Markets: The Case of Borsa İstanbul

Abstract

The aim of this study is to determine the relationship between futures markets and spot markets. For this purpose, the causal relationship between the futures and the spot markets was investigated with the daily closing data of the futures contracts on BIST 30 Index and indexes selected from the spot market for the period of 29.06.2012-08.03.2018. As a result, it was determined that there was no Granger causality from futures markets to spot markets but there was Granger causality from spot markets that is BIST100, BIST 30 and BIST Bank indexes to futures markets.

Keywords: Futures markets, Spot markets, BIST100, BIST30, Granger causality

GİRİŞ

Dünyada artan rekabet ve finansal işlem hacminin etkisiyle hem ödeme sistemleri hem de tasarruf güdüsü değişmiştir. Finansal ilişkilerde spot işlemlerli piyasalar vadeli işlem piyasaları kadar önem kazanmıştır. Küreselleşme kavramının etkisiyle dövizde dayalı olan ödeme şekilleri vadeli işlem piyasalarına dayandırılmakta ve vadeli işlem piyasalarında ticari ilişkilerin devamlılığı sağlanmaktadır. Bu nedenle finansal piyasalarda belirsizlik ve risk düzeyi her geçen gün daha çok artmaktadır.

Vadeli işlem piyasaları, gelecekte belli bir tarihte belirli bir malı ve standartlaştırılmış miktarda bugünden belirlenen fiyat üzerinden satma veya satın alma üzerine yapılan sözleşmelerdir.¹ Vadeli işlem piyasalarında söz konusu varlığın toplam bedelinin bir kısmına karşılık gelen teminat ile yatırım yapılırken, spot piyasada ise işlemler peşin olarak yapılmaktadır.

Vadeli işlem ve spot piyasa arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla hazırlanan çalışmalarda vadeli işlemin spot piyasayı etkilediğini yani diğer bir ifadeyle vadeli işlemin spot piyasaya yol gösterdiğine dair öncü bulgular söz konusudur. Bu saptamaları destekleyen bazı temel unsurlar, vadeli işlem piyasalarının maliyetlerin daha düşük olması, endeksleri oluşturan unsurların fiyat dalgalanmalarından korunma olanağı ve kaldıraç etkisinin varlığı şeklinde sıralama yapılabilmektedir.

Piyasada oluşan fiyatlar piyasa ile ilgili bilgileri daha hızlı yansıttığı dikkate alınır, bilginin vadeli piyasada mı yoksa spot piyasada mı hızlı fiyatla yansıdığı araştırmacıların ve tüm piyasa paydaşlarının dikkatini çekmiştir. Buna göre piyasada yeni bir bilginin duyulması ve gelecekte olan fiyat hareket beklentileri öncelikli olarak vadeli işlem piyasalarını harekete geçirecek ve vadeli piyasa spot piyasaya bir öncü olma niteliği taşıyacaktır.

Bu çalışmanın amacı vadeli işlem piyasaları ile spot piyasa arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Bu ilişkiyi belirlemek için BIST bünyesinde vadeli piyasayı temsilen, BIST 30 Endeks Vadeli İşlem Sözleşmeleri, spot piyasayı temsilen ise BIST 30, BIST100, BIST Turizm, BIST Hizmet, BIST Banka, BIST Sanayi endeksleri kullanılmıştır. Çalışmada giriş bölümünün ardından literatür kısmında konuyla ilgili yapılan çeşitli çalışmalara yer verilmiş, devamında veri seti, yöntem ve bulgular kısmına yer verilmiştir. Son olarak sonuç kısmı ile çalışma sonlandırılmıştır.

¹ Abdulkadir Kaya “Pay Piyasasına Dayalı Vadeli İşlem ve Spot Piyasalarının Öncü Gösterge Olma Özelliği: Borsa İstanbul Örneği”, **21. Finans Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 2017, s.595-616.

LİTERATÜR TARAMASI

Vadeli sözleşme fiyatları ile spot piyasa arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla birçok çalışma yapılmıştır. Cheung ve Fung (1997), Brooks vd. (2001), Zou ve Pinfold (2001), Antoniou vd. (2001), Thenmozhi (2002), Kavussanos ve Nomikos (2003), Crowder ve Phengpis (2003) gibi çalışmalar yurt dışında yapılan çalışmalar örnek olarak verilebilir. Bu çalışmalara benzer bir şekilde bu konuda Türkiye’de yapılan çalışmalara ise Çevik ve Pekkaya (2007), Demireli vd. (2010), Kayalidere vd. (2012), Hazar (2013), (2013), Özer ve Çömlekçi (2015), İşeri ve Kaçmaz (2016) ve Kaya (2017) gibi çalışmaları saymak mümkündür. Bu çalışmalar ve elde ettikleri bulgular özetle şöyledir:

Ocak 1983 - Temmuz 1997 dönemlerini kapsayan üç aylık verileri kullanan Cheung ve Fung (1997) spot fiyatların vadeli işlem piyasasının fiyatları üzerindeki etkisi araştırmışlardır. Çalışmada kullanılan vadeli işlem değerleri Chicago uluslararası para piyasasına aitken spot değerler ise Londra Euro-Dolar piyasasına aittir. Çalışmada elde edilen verilere göre spot değerlerin vadeli işlem fiyatlarıyla nedensellik ilişkisi saptanmış olup, vadeli işlem ve spot piyasalarındaki bilgi hareketinin yalnızca fiyat bazlı değil de aynı zamanda piyasadaki değişen hareketleri de etkilediği sonucuna varmışlardır.² Avusturya borsa endeksi ile Sidney vadeli işlem borsası arasındaki ilişkiyi 30 Ocak 1995 – 21 Aralık 1995 dönemine ait 5’er dakikalık verilerle araştıran Turkington ve Walsh (1999) yöntem olarak VEC (Vektör Hata Düzeltme) modelini kullanmışlardır. Sonuç olarak değişkenler arasında çift yönlü nedensellik bulgusuna varmışlardır. Buna bağlı olarak ise spot verilerde gerçekleşen şok fiyat dalgalanmalarının vadeli işlem piyasasında tepkisinin daha fazla olduğunu ifade etmişlerdir.³ Benzer çalışmayı Yeni Zelanda Borsa Endeksi (NZSE) spot ve vadeli işlem piyasalarına ait fiyat fonksiyonlarını belirlemek için yapan Zou ve Pinfold (2001) Haziran 1996 - Aralık 1999 dönemleri arasında günlük verilerden faydalanmışlardır. Sonuç olarak, NZSE vadeli işlem fiyat değerinin, NZSE spot fiyat değerinden daha yüksek hareketliliğe sahip olduğu saptanmıştır. Spot piyasa ile vadeli işlem piyasası karşılıklı olarak etkileşim içinde olduğu kanısına varılmıştır.⁴

Brooks vd., tarafından yapılan çalışmada Londra Menkul Kıymetler Borsası 100 endeksi (FTSE100) için vadeli işlem fiyatları ve spot fiyatları arasında var olan kur ve gecikme ilişkisi araştırılmıştır. Kullanılan Engle-Granger yönteminde elde

² Yin-Wong Cheung ve Hung-Gay Fung. “Information Flows Between Eurodollar Spot and Futures Markets”, *Multinational Finance Journal*, 1(4), 1997, s. 255–271.

³ Joshua Turkington ve David Walsh. “Price Discovery And Causality In Australian Share Price Index Futures Market”, *Australian Journal Of Management*, 24(2), 1999, s.97-113.

⁴ Liping Zou ve John Pinfold F. “Price Functions Between NZSE10 Index, Index Futures and Tenz: A Co- İntegration Approach and Error Correction Model”, Massey University at Albany, Department Of Commerce, *Auckland, Working Paper Series*, 1(10) , 2001.

edilen verilere göre vadeli fiyat ile spot fiyat arasında güçlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Spot endekste meydana gelen değişikliklerin vadeli işlem fiyatlarında gecikmeli değişikliklere bağlı olduğu ve vadeli işlem ve spot piyasalarındaki kur gecikme ilişkisinin yarım saatten fazla sürmediği saptanmıştır.⁵ Daha kapsamlı bir çalışma Antoniou vd. (2003) tarafından yapılmıştır. İşlem hacmi bakımından Avrupa'nın en büyük hisse senetleri endekslerinden yola çıkarak CAC 40 (Fransa), FTSE100 (İngiltere) ve DAX 100 (Almanya) borsalarının birbirleriyle ve kendi içlerinde vadeli işlem spot piyasaları arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Bu çalışmada VAR –EGARCH yöntemi kullanılmış olup Aralık 1990 – Aralık 1998 dönemleri kapsamında günlük verileri kullanmışlardır. Saptanan bulgulara göre vadeli işlem piyasaları ve spot piyasalar ülke dışında ve içinde geri besleme kanısına varılmıştır. Ayrıca vadeli işlem piyasalarının kendi spot piyasalarını yönlendirdiği ve ek olarak diğer ülkelerin piyasalarında da etkisi söz konusudur.⁶ ABD'de spot ve vadeli işlem fiyatları arasındaki ilişkiyi saptamak amacıyla Crowder ve Phengpis (2003) tarafından yapılan çalışmada Nisan 1982 - Haziran 2003 yılları arasında günlük Standart & Poor's (S&P) 500 endeksi kullanılmış olup vadeli işlem ve spot fiyatları arasında uzun süreli bir ilişki olduğu tespitine varılmışlardır.⁷

Thenmozhi (2002) tarafından Hint piyasalarında spot endeksin vadeli işlemlerle ilişkisini incelenmiş olup, En Küçük Kareler Yöntemi, Çoklu Regrasyon Tekniği ve Varyans Oran testi kullanılarak vadeli işlem piyasalarının spot piyasalardaki hareketliliği azalttığı bulgusuna varılmıştır.⁸ Baltık Kargo Endeksinin Ağustos 1988 - 30 Nisan 1998 dönemleri arasındaki vadeli işlem ve günlük spot fiyatlarını kullanan Kavussanos ve Nomikos (2003) vadeli işlem ve spot fiyatları arasında uzun dönem ilişkisi olduğu kanısına varılmıştır.⁹

Çevik ve Pekkaya (2007) vadeli işlem ve opsiyon borsasında (VOB) işlem gören ABD DOLARI, İMKB 100 ENDEKSİ ve EURO vadeli işlem fiyatlarının spot fiyatlarla nedenselliğini araştırmak amacıyla dinamik nedensellik testini kullanmışlardır. Sonuç olarak İMKB 100 ENDEKSİ spot vadeli işlemi etkilemekte döviz modelinde ise vadeli işlem fiyatların spot fiyatları etkilediğini saptamışlardır. EURO modelinde varyansta ve ortalamada vadeli işlem spot

⁵Chris Brooks ve diğerleri. "A Trading Strategy Based On The Lead – Lag Relationship Between the Spot Index and Futures Contract For The FTSE 100", **International Journal Of Forecasting**, 17, 2001, s. 31-44.

⁶Antonios Antoniou ve diğerleri. "Modelling International Price Relationships and Interdependencies Between Eu Stock Index and Stock Index Futures Markets: A Multivariate Analysis", **Journal Of Business Finance & Accounting**, 2003, s.645-667.

⁷J. William Crowder ve Chanwit Phengpis. "Testing Futures Market Efficiency using Adaptive Estimation" University of Texas, **Economics Department Working Paper**, 2003, 7.

⁸Mohankumar Thenmozhi. "Futures Trading, Information and Spot Price Volatility of NSE-50 Index Futures Contract", **NSE Research Paper**, NSE India, 2002, s.18.

⁹Manolis G. Kavussanos ve Nikos K. Nomikos. "Price Discovery, Causality and Forecasting In The Freight Futures Market", **Review Of Derivatives Research**, 6 (3),2003, s.203-230.

piyasasını etkilemektedir. Son olarakta DOLAR modelinde ise varyans ve ortalamaya göre vadeli işlem spot işlemi etkilemektedir.¹⁰ Demireli vd. (2010) spot kurların vadeli kurlara etkisini saptamak amacıyla yaptıkları çalışmada, Granger analizinden yola çıkılarak vadeli kurlar ile spot kurlar arasında nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Vadeli Euro ve spot Euro, vadeli USD ve spot USD kurları analiz edilmiş ve vadeli kurlar ve spot kurları arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.¹¹ Kayalidere vd. (2012) çalışmalarında spot ve türev piyasalar arasındaki ilişkinin analiz edilmesi amaçlanarak 02.01.2006 – 30.12.2011 dönemi VOB-İMKB 30, VOB-TL / Dolar Vadeli İşlem Sözleşmeleri verileri kullanılarak VAR modeli uygulanmıştır. Elde ettikleri sonuca göre ABD Dolar endeksinde çift yönlü nedensellik ve spot piyasaların vadeli piyasalarla etkileşim içerisinde olduğu, İMKB 30 endeksinde ise tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.¹²

Ersoy ve Bayrakdaroğlu (2013) vadeli ve spot işlem piyasaları arasında öncül-ardıl ilişkisinin varlığını araştırmak amacıyla çalışmalarında İMKB 30 endeksiyle VOB – İMKB 30 endeksin vadeli işlem sözleşmelerinin Şubat 2005 – Aralık 2010 yıllarına ait günlük kapanış fiyat verileri kullanmışlardır. Yöntem olarak nedensellik testi, Vektör Hata Düzeltme Modeli ve Johansen Eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuca göre iki piyasanın Eşbütünleşik olduğu fakat vadeli ve spot işlem piyasaları arasında bir öncül-ardıl ilişkisi değil de iki yönlü nedensellik söz konusu olduğunu belirlemişlerdir.¹³ Hazar (2013) İMKB 30 endeksi ve VOB’ da işlem gören İMKB 30 endeksine ait vadeli işlem sözleşmelerinin 2011 yılı ikinci dönemine ait gün içi fiyat ve endeks verileri kullanılarak taşıma maliyet modeli kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen sonuca göre iki piyasa arasında etkileşimin önemli ölçüde var olduğu ve arbitraj olanaklarının sayıca az olduğu tespit edilmiştir.¹⁴ Gök ve Kalaycı (2014) 2 Ocak 2010- 18 Mayıs 2012 dönemi gün içi birer dakika frekanslı veriler kullanılarak, BIST 30 Endeksi spot ve vadeli işlem piyasalarında Granger nedensellik testi ile piyasalarda fiyat keşfi ve volatilité yayılımı incelenmiştir. Yapılan çalışmanın sonucuna göre, vadeli endeks ve spot piyasalar arasında uzun dönem bir ilişki olduğuna değişkenler arasında iki yönlü nedensellik olduğu ve vadeli endeksin

¹⁰Emrah İ. Çevik ve Mehmet Pekkaya. “Spot ve Vadeli İşlem Fiyatlarının Varyansları Arasındaki Nedensellik Testi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt(22), Sayı.2, 2007, s.4966.

¹¹Erhan Demireli ve diğerleri. “Vadeli ve Spot Kurlar Arasındaki Nedensellik İlişkisi: İzmir Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası Üzerine Bir Uygulama”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 27, 2010, s. 325-333.

¹²Koray Kayalidere ve diğerleri. “Türev ve Spot Piyasalar Arasındaki Etkileşim: VOB Üzerine Bir İnceleme”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı.56, 2012, s.137-154.

¹³Ersan Ersoy ve Ali Bayrakdaroğlu. “İMKB 30 Endeksi ile VOB-İMKB 30 Endeks Vadeli İşlem Sözleşmeleri Arasındaki Öncül- Ardıl İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt(42), Sayı.1, 2013, s.26-40.

¹⁴Adalet Hazar. “İMKB-30 Endeksi ve VOB İMKB-30 Endeks Sözleşmeleri Arasındaki Arbitraj Olanaklarının Taşıma Maliyeti Yöntemiyle Değerlendirilmesi”, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt(6), Sayı.2, 2013, s.138-149.

spot piyasaya doğru olan nedenselliğin çok olduğu saptanmıştır.¹⁵ Özer ve Çömlekçi (2015) tarafından VOB 'un faaliyete başladığı Şubat 2005 ten sonra spot piyasadaki volatilitiyi nasıl etkilediği araştırılmıştır. 1997 – 2015 yıllarını kapsayan BIST 100 bileşik endeksinin getirilerinden faydalanılarak günlük veriler kullanılıp ARCH ve GARCH analizleri yapılmıştır. Elde edilen sonuca göre spot piyasa volatilitesi ile vadeli piyasalar arasında negatif bir ilişkinin olduğu ortaya konmuştur.¹⁶

İşeri ve Kaçmaz (2016) 2005 - 2015 dönemini kapsayan çalışmalarında BIST 30 Endeksi spot ve vadeli işlem piyasaları arasındaki nedensellik ilişkisini tespit etmeye çalışmışlardır. Sonuç olarak nedensellik ilişkisinin spot piyasadan vadeli piyasaya doğru olduğunu saptamışlardır.¹⁷ Kaya (2017) çalışmasında pay piyasasına dayalı vadeli işlem piyasalarının spot piyasalar için öncü gösterge olarak kullanılıp kullanılmayacağını tespit etmeye çalışmıştır. BIST 30 Endeksi ile pay piyasasına seçilmiş endekslerin 02.07.2012- 28.04.2017 dönemine ait günlük kapanış verileri ile yapılan vadeli piyasanın spot piyasasını etkilediği, vadeli piyasa ve spot piyasanın uzun dönem beraber hareket ettiği, nedensellik ilişkisinin bulunduğu belirtilmiştir.¹⁸

VERİ, YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmada, Borsa İstanbul bünyesinde faaliyet gösteren Vadeli İşlem Piyasalarının, pay piyasaları için bir öncü gösterge olarak kullanılıp kullanılmayacağını araştırmaktır. Bu amaçla, vadeli işlem piyasalarının öncü özelliği, finansal piyasalar ve pay piyasaları için ayrı ayrı incelenecektir. Analizlerde BIST bünyesinde vadeli piyasayı temsilen, BIST 30 Endeksi Vadeli İşlem Sözleşmeleri, spot piyasayı temsilen ise pay piyasası endekslerinden BIST 30, BIST100, BIST Turizm, BIST Hizmet, BIST Banka ve BIST Sanayi endeksleri kullanılmıştır.

Çalışmada, 29.06.2012-08.03.2018 dönemine ait günlük kapanış verilerinin büyüme oranları hesaplanarak analizlerde kullanılmıştır. Kullanılan veriler <https://tr.investing.com/> web sitesinden elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişken isimleri ve kısaltmalarına Tablo 1 de yer verilmiştir.

¹⁵ İbrahim Y. Gök ve Şeref Kalaycı. “BIST 30 Spot ve Futures Piyasalarda Güncü Fiyat Keşfi ve Volatilité Yayılımı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt(19), Sayı.3, 2014, s.109-133.

¹⁶ Ali Özer ve İstemi Çömlekçi. “Vadeli ve Spot Piyasalar Arasındaki Etkileşim: VOB Üzerine Bir Uygulama”, *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt(6), Sayı.12, 2015, s.385-401.

¹⁷ Müge İşeri ve Murat Kaçmaz. “2005-2015 Yılları Arasında BIST 30 Endeksi ve BIST 30 Endeks Vadeli İşlem Sözleşmeleri Arasındaki Nedensellik (Öncül- Ardıl) İlişkisinin İncelenmesi”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi* Cilt(53), Sayı 615, 2016, s.9-22.

¹⁸ Kaya, s.595.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişken Kısaltma ve Endeks İsimleri

KISALTMA	LOGARİTMİK KISALTMA	ENDEKS İSMİ
VAD30	LNVAD	BIST30 VADELİ İŞLEM ENDEKSİ
BIST100	LN100	BIST100 PAY PİYASASI ENDEKSİ
BIST30	LN30	BIST30 PAY PİYASASI ENDEKSİ
BANKA	LNBAN	BIST BANKA ENDEKSİ
HİZMET	LNHIZ	BIST HİZMET ENDEKSİ
SANAYİ	LNSAN	BIST SANAYİ ENDEKSİ
TURİZM	LNTUR	BIST TURİZM ENDEKSİ

Zaman serileri ile analizlerle yapılacağı zaman öncelikle serilerin durağanlık derecelerini bilmek gerekir. Çünkü bazı testler serilerin seviye değerleri ile durağan olduklarını varsayarken bazı testler farkta durağan oldukları varsayımına dayanmaktadır. Bu sebeple literatürde en fazla kullanılan birim kök testlerinden Augmented Dickey–Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) testleri ile serilerdeki birim kök sınamıştır. Serilerin durağanlığı belirlendikten sonra nedensellik analizi için yine literatürde sıkça kullanılan Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Granger nedensellik testi serilerin seviye değerleri ile durağan olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu test değişkenler arasında bir ilişki bulunup bulunmadığını ve eğer bir ilişki varsa bu ilişkinin yönünü belirlemek için kullanılır. Ayrıca hipotez çift taraflı kurulduğundan ilişkinin tek taraflı mı yoksa çift taraflı mı olduğu belirlenebilmektedir. Granger testi, değişkenler arasındaki ilişkiyi 1 ve 2 nolu eşitlikler yardımı ile test etmektedir.

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \lambda_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \Theta_i Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

Burada α_i , β_i , λ_i ve Θ_i gecikme katsayılarını, ε_{1t} ve ε_{2t} hata terimlerini ve m ise gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Burada belirli bir anlamlılık düzeyinde, β_i değerinin sıfırdan farklı olduğu kabul edilirse X 'ten Y 'ye doğru, Θ_i sıfırdan farklı olması ise Y 'den X 'e doğru nedensellik olduğu anlamına gelmektedir.

Çalışmanın analiz kısmında değişkenler hakkındaki tanımlayıcı istatistikler verilerek başlanmıştır. Bu bağlamda hesaplanan tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	VAD30	BIST100	BIST30	Banka	Hizmet	Sanayi	Turizm
Ortalama	101	82.048	100.723	145.656	56.452	80.344	6.221
Ortanca	97	78.803	96.828	143.305	54.856	76.803	5.837
Maksimum	150	120.845	147.936	199.254	86.687	133.726	9.836
Minimum	74	60.737	73.783	104.961	40.865	52.517	4.305
Stn. Sapma	16	12.674	15.691	19.165	8.571	19.033	1.240
Çarpıklık	1.11	1.14	1.09	0.38	1.36	1.21	1.23
Basıklık	3.84	3.88	3.79	2.43	5.27	3.80	3.41
Jar-Bera	336.47	356.01	319.82	54.05	747.94	389.08	369.99
Olasılık	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Gözlem	1431	1431	1431	1431	1431	1431	1431

Not: Tanımlayıcı istatistiklerde değişim oranları yerine endeks değeri olduğu gibi kullanılmıştır.

Seriler incelendiğinde Tablo 2' ye göre çarpıklık değeri VAD30, BIST100, BIST30, BANKA, HİZMET, SANAYİ ve TURİZM için pozitif değere sahip olup sağa doğru çarpık olduğu görülmektedir. Jarque-Bera test istatistiğinden serilerin normal dağılıma sahip olmadıkları söylenebilir. Standart sapma değerlerinden ise ilgili dönemde en fazla oynaklığın BIST Sanayi endeksinde, en az oynaklığın ise BIST Banka endeksinde olduğu görülmektedir.

Tanımlayıcı istatistiklerden sonra değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmış ve Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Korelasyon Katsayıları

	LNVAD	LN100	LN30	LNBAN	LNHIZ	LNSAN	LNTUR
LNVAD	1						
LN100	0.9727	1					
LN30	0.9765	0.9968	1				
LNBAN	0.9385	0.9505	0.9582	1			
LNHIZ	0.8295	0.8653	0.8563	0.7351	1		
LNSAN	0.8596	0.9073	0.8838	0.7755	0.7920	1	
LNTUR	0.5331	0.5607	0.5410	0.4949	0.5448	0.5686	1

Korelasyon katsayısı 1 ile -1 arasında değer alan bir katsayı olup değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü ifade etmektedir. Mutlak olarak 1'e yakın olması ilişkinin güçlü olduğu, sıfıra yaklaştıkça ilişkinin zayıfladığı anlamına gelmektedir. Tablo 3 incelendiğinde ilgili dönemde BIST vadeli işlemler ile bütün endeksler arasındaki ilişkinin pozitif olduğu belirlenmekle birlikte BIST turizm endeksi arasında ilişkinin diğer endekslerle olan ilişkiden daha zayıf olduğu belirlenmiştir. Spot piyasa endekslerinin kendi aralarında da BIST Turizm endeksi hariç çok güçlü pozitif ilişki içinde buldukları görülmektedir.

Analizlerde doğru yöntemi kullanabilmek için verilerin durağanlık derecesini belirlemek icap eder. Bu nedenle öncelikli olarak çalışmada kullanılacak değişkenlerin durağan olup olmadıkları ve durağanlık düzeyleri Augmented

Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Perron (PP) birim kök testi ile sınanmıştır. Değişkenlere ait ADF ve PP birim kök testi sonuçları Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. Değişkenlere Ait ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	PP		ADF	
	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli
LNVD	-39.5212*	-39.5093*	-39.5176*	-39.5052*
LN100	-39.3248*	-39.3143*	-39.3339*	-39.3229*
LN30	-39.3794*	-39.3680*	-39.3794*	-39.3676*
LNBAN	-40.1503*	-40.1372*	-40.0748*	-40.0615*
LNHIZ	-37.8440*	-37.8339*	-37.8433*	-37.8333*
LNSAN	-38.9590*	-38.9559*	-38.9474*	-38.9423*
LNTUR	-38.9624*	-38.9646*	-38.9761*	-38.9751*
Kritik Değerler				
%1	-3.434714	-3.96448	-3.43471	-3.96448
%5	-2.86336	-3.41296	-2.86336	-3.41296
%10	-2.56779	-3.1284	-2.56779	-3.12847

Not: * %1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde de her iki testinde benzer sonuçlar verdiği görülmektedir. İki teste göre de hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerde bütün değişkenlerin % 1 önem düzeyinde seviye değerleri durağın oldukları belirlenmiştir. Dolayısıyla değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi için Granger nedensellik testini kullanmak mümkündür. Bu test ile yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	F İstatistiği	Prob.
LN100→LNVD	4.56259**	0.0328
LNVD→LN100	0.01453	0.9041
LN30→LNVD	7.58265*	0.006
LNVD→LN30	0.14996	0.6986
LNBAN→LNVD	4.17253**	0.0413
LNVD→LNBAN	0.63225	0.4267
LNHIZ →LNVD	1.90216	0.1681
LNVD→LNHIZ	2.30258	0.1294
LNSAN→LNVD	0.03884	0.8438
LNVD→LNSAN	1.35808	0.2441
LNTUR→LNVD	0.28264	0.5951
LNVD→LNTUR	0.03413	0.8535

Notlar: 1. Maksimum gecikme uzunluğu 23 alınarak Akaike, Hannan-Quinn ve FPE bilgi kriterlerine göre uygun gecikme uzunluğu 1 olarak bulunmuştur. 2. * %1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Granger nedensellik testi sonucuna göre Vadeli piyasalardan spot piyasalara doğru Granger nedensellik olmadığı, ancak spot piyasaların bazılarında vadeli piyasalara doğru Granger nedenselliğinin bulunduğu belirlenmiştir. BIST100 ve BISTBANKA endekslerinden BISTVADELİ30 endeksine doğru nedensellik %5, BIST30 endeksinden ise %1 önem seviyesinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer spot endekslerden vadeli piyasalara doğru Granger nedensellik ilişkisi anlamlı bulunmamıştır.

SONUÇ

Finansal piyasalar için önemli olan yüksek işlem hacmi ve miktarına sahip vadeli işlem piyasası 1980' li yıllardan beri bilimsel çalışmalar açısından önemli bir odak haline gelmiştir. Bu sebeple vadeli işlemler yatırımcılar tarafından çokça tercih edilen bir yatırım aracı haline gelmiş hatta tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde vadeli işlem sözleşmelerinin de çeşitlenmesine yönelik yeni arayışlar ortaya çıktığı görülmüştür. Günümüzde birçok varlık üzerine vadeli işlem sözleşmeleri hazırlanabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı vadeli işlem piyasaları ile spot piyasa arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Bu nedenle çalışmada vadeli işlem ve spot piyasaları arasındaki ilişkiyi belirlemek için BIST bünyesinde vadeli piyasayı temsilen, BIST 30 Endeks Vadeli İşlem Sözleşmeleri, spot piyasayı temsilen ise BIST 30, BIST 100, BIST Turizm, BIST Hizmet, BIST Banka, BIST Sanayi endeksleri kullanılmıştır.

Çalışmada vadeli işlem piyasalarının spot piyasalar üzerinde etkisinin olup olmadığı Granger nedensellik testiyle araştırılmıştır. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre Vadeli piyasaların spot piyasaların nedeni olmadığı ancak bazı spot piyasaların vadeli piyasaların nedeni olduğu belirlenmiştir. Spot piyasalardan BIST 30 endeksinin %1, BIST 100 ve BIST Banka endekslerinin ise %5 önem seviyesinde vadeli piyasaların Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Vadeli işlemler BIST 30 üzerinden yapıldığı için BIST 30 endeksinin vadeli işlemler piyasasını etkilemesi beklenen bir durumdur. Aynı şekilde BIST 100 endeksi de borsanın göstergesi olarak kabul edildiği için bu endekste bir değişimin de vadeli işlem piyasalarının nedeni olması beklenir.

Netice olarak vadeli piyasaların spot piyasalar için öncü olma özelliği taşımadığı ancak spot piyasalardan önde gelen piyasaların vadeli işlem piyasaları için öncü olma özelliği taşıdığı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

Antonios, Antonios, Pescetto, Gioia ve Violaris, Antonis. “Modelling International Price Relationships and Interdependencies Between Eu Stock Index and Stock Index Futures Markets: A Multivariate Analysis”, **Journal Of Business Finance & Accounting**, 2003, s.645-667.

Brooks, Chris, Rew, Alistair G. ve Ritson, Stuart. “A Trading Strategy Based On The Lead – Lag Relationship Between the Spot Index and Futures Contract For The FTSE 100”, **International Journal Of Forecasting**, 17, 2001, s. 31-44.

Cheung, Yin-Wong ve Fung Hung-Gay. “Information Flows Between Eurodollar Spot And Futures Markets”, **Multinational Finance Journal**, 1(4), 1997, s. 255–271.

Crowder, J. William ve Phengpis, Chanwit. “Testing Futures Market Efficiency using Adaptive Estimation” University of Texas, **Economics Department Working Paper**, 2003, 7.

Çevik, Emrah İ. ve Pekkaya, Mehmet. “Spot ve Vadeli İşlem Fiyatlarının Varyansları Arasındaki Nedensellik Testi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt(22), Sayı.2, 2007, s.4966.

Demireli, Erhan, Gülmez Göktu, Emre ve Akkaya, Cenk. “Vadeli ve Spot Kurlar Arasındaki Nedensellik İlişkisi: İzmir Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası Üzerine Bir Uygulama”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 27, 2010, s. 325-333.

Ersoy, Ersan ve Bayrakdaroğlu, Ali, “İMKB 30 Endeksi ile VOB-İMKB 30 Endeks Vadeli İşlem Sözleşmeleri Arasındaki Öncül- Ardıl İlişkisi”, **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt(42), Sayı.1, 2013, s.26-40.

Gök, İbrahim Y. ve Kalaycı, Şeref, “BIST 30 Spot Ve Futures Piyasalarda Günlük Fiyat Keşfi ve Volatilite Yayılımı”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt(19), Sayı.3, 2014, s.109-133.

Hazar, Adalet. “İMKB-30 Endeksi ve VOB İMKB-30 Endeks Sözleşmeleri Arasındaki Arbitraj Olanaklarının Taşıma Maliyeti Yöntemiyle Değerlendirilmesi”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt(6), Sayı.2, 2013, s.138-149.

İşeri, Müge ve Kaçmaz, Murat. “2005-2015 Yılları Arasında BIST 30 Endeksi ve BIST 30 Endeks Vadeli İşlem Sözleşmeleri Arasındaki Nedensellik (Öncül-Ardıl) İlişkisinin İncelenmesi”, **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi** Cilt(53), Sayı 615, 2016, s.9-22.

Kavussanos, Manolis G. ve Nomikos, Nikos K. “Price Discovery, Causality and Forecasting In The Freight Futures Market”, **Review Of Derivatives Research**, 6 (3),2003, s.203-230.

Kaya, Abdulkadir. “Pay Piyasasına Dayalı Vadeli İşlem ve Spot Piyasalarının Öncü Gösterge Olma Özelliği: Borsa İstanbul Örneği”, **21. Finans Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Balıkesir Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, 2017, s.595-616.

Kayalidere, Koray, Aracı, Hakan ve Aktaş, Hüseyin. “Türev ve Spot Piyasalar Arasındaki Etkileşim: VOB Üzerine Bir İnceleme”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı.56, 2012, s.137-154.

Özer, Ali ve Çömlekçi, İstemi. “Vadeli ve Spot Piyasalar Arasındaki Etkileşim: VOB Üzerine Bir Uygulama”, **Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt(6), Sayı.12, 2015, s.385-401.

Thenmozhi, Mohankumar. “Futures Trading, Information and Spot Price Volatility of NSE-50 Index Futures Contract”, **NSE Research Paper**, NSE India, 2002, s.18.

Turkington, Joshua ve Walsh, David. “Price Discovery And Causality İn Australian Share Price Index Futures Market”, **Australian Journal Of Management**, 24(2), 1999, s.97-113.

Zou, Liping ve Pinfold, John F. “Price Functions Between NZSE10 Index, Index Futuresand Tenz: A Co- İntegration Approach and Error Correction Model”, Massey University at Albany, Department Of Commerce, **Auckland, Working Paper Series**, 1(10) , 2001.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 07. 02. 2019 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 10. 03. 2019

Beş Duyunun Pazarlama Algısındaki Gücü

Erman AKILLIBAŞ

Doktora Öğrencisi

İstanbul Gelişim Üniversitesi-İşletme Bölümü-İstanbul-Türkiye

ORCID. 0000-0001-8869-8746

e-posta sinopeerman@gmail.com

Öz

İnsan duyuları yaşamımızda çok önemli olmasına rağmen, uzun yıllardır fark edilmemiştir. Küreselleşen dünyada rekabetin artması ile birlikte firmalar, binlerce mesaj bombardımanının etkisinden kurtulmak ve tüketicilerin zihninde daha fazla yer edebilmek için duyular aracılığı ile ürün ve hizmetlerine çeşitli karakterler katmalıdır.Yapılan araştırmalar göstermiştir ki tüketicilerin kalbine giden yol duyular ve duygulardan geçmektedir. Unutulmamalıdır ki her bir duyu insan yaşamında belirli bir duyguya karşılık gelmektedir. Bu çeşitli duygular satın alma kararlarında tüketicileri pozitif yönde etkilemektedir. Duyusal pazarlamanın en önemli olgusu beş duyunun yardımıyla tüketicilerin zihninde güçlü duygular ve hisler yaratmaktır. Algılar dünyayı,duyuların yardımı ile anlamlandırmamıza yardımcı olmaktadır. Duyular olmadan olayları ve olguları algılama şansımız bulunmamaktadır. Duyularımız, duygularımızı, duygularımızda davranışlarımızı yönlendirmektedir. Duyusal pazarlamanın etkileri beyaz eşyadan tutun gıdaya kadar hatta hizmet sektöründe bile görülmektedir. Duyusal pazarlama görme, koklama, tat alma,işitme ve dokunma duyularının, hepsinin veya birkaçının tüketicilerin satın alma kararlarında etkili bir şekilde kullanılmalıdır. Bu çalışmada duyusal uyarıcıların tüketici davranışları algısı üzerindeki etkisi ve duyusal pazarlamanın önemi açıklanmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Duyu, Duyum, His, Algılama, Duyusal Pazarlama

The Power of Five Senses in the Perception of Marketing

Abstract

Although the human senses are very important in our lives, they have not been noticed for many years. With the increasing competition in the globalizing world, companies should add various characters to their products and services through the senses in order to get rid of the impact of thousands of message bombardment and to get more place in the minds of the consumers. The road leading through the senses and emotions. It should not be forgotten that each sense corresponds to a certain emotion in human life. These various feelings affect consumers positively in purchasing decisions. The most important phenomenon of consumer marketing is to create strong emotions and feelings in the minds of consumers with the help of five senses. Perceptions help us to make sense of the world with the help of the senses. Without senses, we do not have the chance to perceive events and cases. Our habits direct our feelings and our behaviors in our feelings. The effects of sensory marketing can be seen from white goods to food and even in the service sector. Sensory marketing is the effective use of all of the senses of vision, sniffing, taste, hearing and touch, in the purchasing decisions of consumers. In this study, the effects of sensory stimulants on consumer behavior perception and the importance of sensory marketing are tried to be explained.

Keywords: Sense, Sensation, Feeling, Perception, Sensory Marketing

GİRİŞ

Duyular, bedenin içinde veya dışında olan bitenlerden bizi haberdar etmeye yarayan alıcı sistemlerdir¹. Beş duyumuz aracılığı ile toplanan bilgiler, duygu dünyamızı etkilemektedir. İşletmeler ne kadar çok sayıda duyuya hitap edip duyular arasındaki sinerjiyi ne kadar iyi kullanırsa insanlarla kurdukları bağ da o derece güçlenmektedir². Duyu organlarımız, yardımıyla çevremizdeki fiziksel dünyayı zihnimizdeki psikolojik dünyaya çevirmektediriz. Sadece duylara sahip olsaydık tepki vermemiz, hayatta kalmamız ve uyum sağlamamız mümkün olmazdı³. Pek çok işletmenin veya markanın kıyasıya rekabet ettiği günümüz pazar koşullarında işletmelerin veya markaların başarılı olabilmeleri, yaşattıkları duyguları farklılaştırabilme yeteneklerine bağlıdır. Pazarda birbirine çok benzer olarak algılanan firmaların tüketiciler tarafından tercih edilme ihtimalleri düşüktür. Çünkü tüketiciler gerçeklere göre değil, duyuların yardımı ile algılamalarına göre tepki vermekte ve hareket etmektedir⁴. Yapılan araştırmalar tüketicilerin çevreyi algılama sürecinde, beş duyuyu birden kullandığı zaman daha yüksek düzeyde algılama seviyesine ulaştığını göstermiştir. İşletmeler uzun yıllar boyunca beş duyuyu bir arada kullanmayı, sadece görme ve işitsel uyaranlar yoluyla tüketicilerin dikkatini çekmeye çalışmışlardır. Artık günümüzde değişen tüketici istek ve beklentilerine ayak uydurmak tüketicilerin zihinlerinde yer edebilmek için sadece görme ve işitme duyular ile sınırlı kalmayıp, koku, tat ve dokunma unsurlarını da işin içine katarak markanın algılanışına farklılık ve çekicilik katmak gereklidir⁵.

Duyusal pazarlama bireyin olumlu duygularını ele alarak satın alma isteğini arttırmaya yönelik bir yöntemdir. Beş duyumuzun uyaranlar aracılığı ile topladığı bilgiler, duygu dünyamızı etkilemektedir. Biz farkında olmasak da kararlarımızın çoğunu ruh halimizin etkisi altında alınmaktadır⁶. Kalabalık hal almış olan dünyada işletmeler kendi markalarını diğer markalardan ayırt edilebilmesini sağlaması için farklı, yaratıcı ve yeni şeyler denemesi gerekmektedir⁷. Değişen teknoloji, değişen piyasa koşulları ve tüketici ihtiyaç,

¹ Sinan Canan, **Değişen Beynim**, Tutukitap, İstanbul, 2018, s. 197

² Ceyda Onar, **Duyusal Pazarlamanın Tüketici Satın Alma Sürecine Etkisi**, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Working Paper Series, Tartışma Metinleri, 2018, s. 3

³http://docs.neu.edu.tr/staff/fatmagul.cirhinlioglu/PS%C4%B0KOLOJ%C4%B0YE%20G%C4%B0R%C4%B0C5%9E%20B%C3%96L%C3%9CM%205-ALGI_4.pdf

⁴ Hasan Hüseyin Ceylan, Algı Haritaları ve Marka Konumlandırma: Dizüstü Bilgisayar Markaları Üzerine Bir Çalışma, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2013, s.133

⁵ Eda Pekar, Duyusal Markalama Ve Tüketicilerin Marka Algısında Duyusal Markalamanın Beş Duyunun Rolü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Bursa, 2017, s. 1

⁶ Ceyda Onar, **Duyusal Pazarlamanın Tüketici Satın Alma Sürecine Etkisi**, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, Working Paper Series, Tartışma Metinleri, 2018, s. 3

⁷ Tosun, N. B., Elmasoğlu, K. Duyusal Markalamanın Marka Sadakati Üzerindeki Rolü, **Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 2.(1), 2015, s. 92

beklentileri doğrultusunda işletmelerin müşteri memnuniyeti sağlama konusunda duygu/his odaklı deneyimlerin yaratılması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Bu doğrultuda işletmeler, ürünlerini üretirken hedef kitlesi olan tüketicilerin psikolojilerini göz önüne alarak duygusal karar verici olan tüketicilerin psikolojik olarak etkilenmeleri ve olumlu bir tutum sergilemeleri için duyulara hitap edebilmenin yollarını keşfetmeye çalışmaktadır⁸.

ALGI, DUYUM VE ALGILAMA

Duyu; duysal organların etkiye karşı verdiği anlık tepkilerdir. Gözlerimiz, kulaklarımız gibi çeşitli duysal alıcılarımız sayesinde duysal verilerin alınması işlemidir⁹. Duyular insan beyninin orta kısmında yer alan talamusda gerçekleşir. Koku duyusu dışında tüm duyu organlarının bağlantı yeri olarak tanımlanır. Belirli bir işi gerçekleştirmek için yapılan davranışlar talamusda şekillenir. Brainstemden ve optik sinirlerden duyu bilgilerini alır ve daha yüksek beyin bölgelerine iletmektedir. Duyular temel ve bileşik duyar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Temel duyarlar da ikiye ayrılır. Birinci duyu olarak protopatik duyu; bir temel duyunun alınması ve tanınmasıdır. Bunun sağlam olması için merkeze kadar tüm organların ve yolların sağlam olması gerekir. Bunlardan birinde bozukluk olursa duyu alınmaz. İkinci olarak epikritik duyu; temel duyarların kendi içlerinde yoğunluk ve yaygınlık bakımından ayırt edilebilmesini gösterir. Epikritik duyunun alınabilmesi için protopatik duyunun sağlam olması gereklidir¹⁰. Birleşik duyu, duyarların birlikte aynı kombinasyonda algılanması olarak tanımlanır. Diğer bir tanıma göre herhangi bir duyunun otomatik olarak başka bir duyu algısını tetiklemesi işlemine, birleşik duyu denir. Sinestezi (Birleşik duyu) 19 yüzyılda Francis Galton tarafından bulunmuştur. Latince kökenli bir kelime olan "Syn" (beraber, birlikte) ve "Esthesia" (algılamak, hissetmek) köklerinden türemiştir Birleşik duyarlar ile, renkleri duyu, şekilleri tadıp, sesleri koklayabiliriz. Genel olarak temel duyarlar tek bir duyu ile algılanan olayları ifade etmede kullanılırken, birleşik duyarlar da birden fazla duyunun birlikte hareket ederek algılamaya yardımcı olduğu olayları ifade etmede kullanılmaktadır¹¹.

Her duyu organı aldığı enerjiyi önce elektrik sinyaline çevirir ve sonra beyine ulaştırır. Bu süreç alıcılar adı verilen duyu organlarındaki sinir hücreleri

⁸ Eda Pekar, Duyusal Markalama Ve Tüketicilerin Marka Algısında Duyusal Markalamanın Beş Duyunun Rolü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Bursa, 2017, s. 54-55

⁹ Cem Güzeloğlu, "Ambalaj Tasarımında Görsel Bir Unsur Olarak Rengin Tüketici Algısı Üzerindeki Rolü", Tüketici Yazıları II. Ed. Müberra Babaoğlu ve Arzu Şener. Ankara: H.Ü. TÜPADEV Yayınları, 2010, s. 277

¹⁰ <https://www.slideshare.net/mbolmez/duyum-ve-almi>

¹¹ Erhan Hirik, **Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam Ve Kelime Sıklığı İlişkisi**, SUTAD, 2017, s. 59

tarafından gerçekleştirilir¹². Algı, bireylerin içinde buldukları çevreyi organize etme ve duysal bilgileri düzenlemesine dayalı anlama ve farkına varma sürecidir¹³. Diğer bir ifadeye göre algı, duyu organlarımızca bize ulaşan görsel, sözel, işitsel, tatsal ve dokunsal bilgilerin çerçevesinin oluşturularak yapılandırılması ve anlamlandırılması işlemine verilen addır¹⁴. Türk Dil Kurumu sözlüğünde algı, “bir şeye dikkati yönelterek o şeyin bilincine varma, idrak etme” olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre algı, “nesne ve olaylara karşı organizmanın yaptığı, anlamlı, sistemli ve toptan bir tepkidir.” Algılar duyuların işlevleri neticesinde ortaya çıkar¹⁵.

Duyular algılamanın başlangıç noktasıdır¹⁶. Algılama, insanların anlamlı bir dünya görüntüsü yaratmak için bilgi girdilerini seçme, organize etme ve yorumlama sürecidir¹⁷. İnsanların nasıl davrandığı onların çevrelerindeki dünyayı nasıl algıladığına bağlıdır¹⁸. Algılama, beyinin en üst seviyede gelişmiş olan serabral korteks alanında gerçekleşmektedir. Serebral korteks, insan beyinin dış katmanında oluşan yaklaşık 2,5mm kalınlığında, milyonlarca sinir hücrelerinin taşındığı bölgeye verilen addır¹⁹. Algılama sadece fizyolojik bir olay değil, aynı zamanda, bireyin inançlarından, tutumlarından, kişilik özelliklerinden etkilenen sübjektif bir yorumdur. Bir birey, algılamayı, kendi dünya görüşüne, inançlarına, değer yargılarına göre belirlemektedir²⁰. Algılama; kişilerin uyarıcıları seçtiği, organize ettiği ve anlamlı ve uyumlu bir resim halinde yorumladığı süreçtir. Bu sebeple algılama kişilerin davranışlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Algılama kişisel bir süreç olduğu için kişilerin istekleri, ilgileri, kültürleri, beklentileri ve geçmiş tecrübeleri algılamada çok etkili olmaktadır²¹.

¹² Sibel Ayşen Arkonaç, **Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s. 69

¹³ Suzan Duygu Erişti, Betül Uluuysal ve Muhterem Dindar, Designing an Interactive Learning Environment based on Theories of Visual Perception and Students' Views About the Software, **Anadolu Journal of Educational Sciences International**, 2013, s. 48

¹⁴ Yener Girişken, **Gerçeği Algıla**, Beta, İstanbul, 2017, s. 38

¹⁵ Cengiz Akyol, **Algı Yönetimi**, 2015

(<http://www.cengizakyol.com/wpcontent/uploads/2015/03/10-Alg%C4%B1Y%C3%B6netimi.pdf>)

¹⁶ Hüseyin Güven, Süpermarket-Hipermarketlerde Kullanılan Duyusal Pazarlama Öğelerinin Analizi, **Kesit Akademi Dergisi**, Yıl: 4, Sayı:13, 2018, s. 323

¹⁷ Birsen Çeken ve Elif Yıldız, Renklerin Reklam Algısı Üzerindeki Etkisi: 2012 Kırmızı Reklam Ödülleri, **Sanatta Eğitim Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2015, s.135

¹⁸ Kenneth E. Runyon ve David W. Stewart, **Consumer Behavior and the Practice of Marketing**, Third Edition, Merrill: Columbus, 1987, s. 422

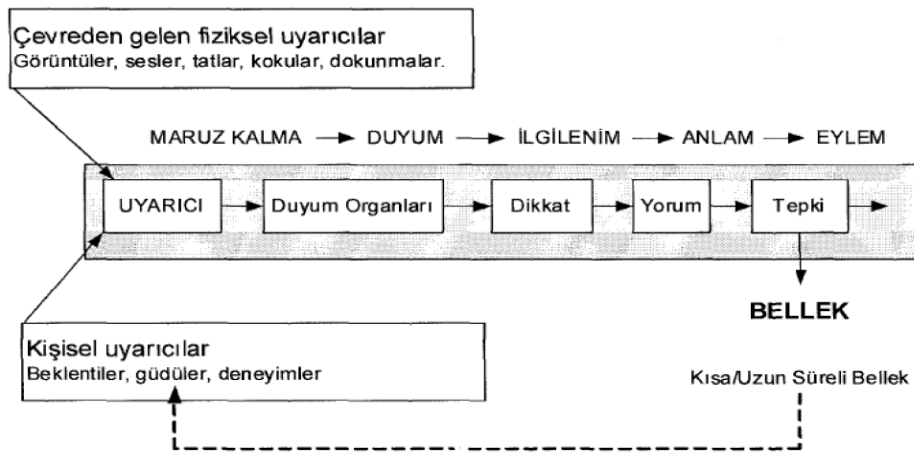
¹⁹ George Mather, **Duyu ve Algının Temelleri**, Çev. Editörü, Sinan Canan ve Recep Dokuyucu, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 3-5

²⁰ Nur Özer, Algılama ve Pazarlama Uygulamaları, **PARADOKS, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**, (e-dergi), Yıl:5 Sayı:1 2009, s. 3

²¹ Cem Güzeloğlu, "Ambalaj Tasarımında Görsel Bir Unsur Olarak Rengin Tüketici Algısı Üzerindeki Rolü", Tüketici Yazıları II. Ed. Müberra Babaoğlu ve Arzu Şener. Ankara: H.Ü. TÜPADEV Yayınları, 2010, s. 288

Algılama tüketici davranışları açısından ele alındığında alım öncesindeki, alım esnasındaki ve alım sonrasındaki yorum ve unsur olarak göze çarpar. Algılama süreci insanların beş duyu organlarıyla çevrelerini kişilik, tutum, inanç ve deneyimlerinin süzgecinden geçirerek anlamaya çalıştıkları bir süreçtir. Yapılan araştırmalarda ürünlerin üzerlerinde sadece “diyet ürünüdür” ya da “yağ oranı azaltılmıştır” gibi ibarelerin yazılması ürünün tüketici tarafından daha az lezzetli olarak algılanmasına yol açtığı görülmüştür. Bu olaya Placebo etkisi de denmektedir. Plasebo etkisi inandığımız bir şey hakkında bilinçli olmayarak da olsa zihnimizi ve fizyolojik yapıımızı kandırmamızı ve buna göre tüm algılarımızı baştan yaratmamızı ifade etmektedir²².

Şekil 1. Algılama Süreci Oluşum Aşamaları²³

Algılama süreci; çevresel ve kişisel uyarıcıların duyu organları aracılığıyla fark edilmesiyle başlar, daha sonra tüketicinin beklenti ve ihtiyaçlarına yönelik ilgilenim sağlanır, anlam süreçlerinden geçerek, davranış ve tutum oluşmasıyla birlikte eylemin oluşmasıyla son bulur. Algılama süreci sonunda tüketicinin hafızasında yer edinen onun zihninde deneyim edinmesini sağlayan bir süreç gerçekleşir²⁴. İnsanların sahip olduğu bellek kısa ve uzun süreli bellek olarak ikiye ayrılmaktadır. Duyular, algı süreçleri aracılığıyla kısa süreli belleğe aktarılır. Depolama alanı sınırlı olan kısa süreli bellek sürekli uyarıcılara maruz kaldığından bir süre sonra kısa süreli bellekte işlenen bilgiler uzun süreli belleğe taşınmaktadır. Uzun süreli belleğe geçen bilgiler kişiler tarafından daha uzun

²²http://personel.klu.edu.tr/dosyalar/kullanicilar/zaferunal/dosyalar/dosya_ve_belgeler/duyurular/T%C3%9CKET%C4%B0C%C4%B0%20DAVRANI%C5%9ELARI%20V%C4%B0ZE.ppt

²³ Odabaşı Yavuz ve Barış Gülfidan, **Tüketici Davranışı**, MediaCat Akademi, İstanbul, 2013, s. 129

²⁴ Eda Pekar, Duyusal Markalama Ve Tüketicilerin Marka Algısında Duyusal Markalamanın (beş duyunun) Rolü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Bursa, 2017, s. 20

sürelili hatırlanmaktadır²⁵. Algılama sürecinde bireyler, birbirinden farklı enerji türlerinin mevcut olduğu yaşadığımız çevrede, bireylerin fark edebileceği mutlak eşik düzeyinde olan uyarıcıları algılayabilmektedir. Duyusal alıcılara tepki vermek için bir duyu organının en düşük seviyede uyarılması gerekmektedir. Duyusal alıcıları harekete geçirmek için gerekli olan en düşük uyarıcı şiddetine mutlak eşik adı verilmektedir.²⁶

Tablo 1. Duyu Organlarının Mutlak Eşik Değeri²⁷

Organ	Duyu	Mutlak Eşik Değerleri
Göz	Görme	Karanlık bir gecede 50 m'den bir mum ışığı
Kulak	İşitme	Sessiz bir ortamda 5 metreden bir kol saatinin işleyişi
Ağız	Tat alma	Sekiz litrelik bir suda bir çay kaşığı şeker
Burun	Koku alma	Altı odalı büyük bir evde bir damla esans
Deri	Dokunma	Bir santimetre yükseklikten yüzüne düşen bir sineğin kanadı

Algılama kişilerin geçmiş tecrübeleriyle ilgilidir. Böylece, kişisel algılar anlamlandırılır. Algılamalar, düşünsel aktivitelerle ilgilidir. Algılama, eylemlerle ilgilidir. Algılama hafızayla ilgilidir. Kalabalıkta bir arkadaşını gören biri bu sayede o kişiyi tanır. Algılama duygularla ilgilidir. Böylece, kişiler çocuklarının tehlikede olup olmadığını anlayabilir. Algılama, düşünmeyle ilgilidir. Bir kişi bir problemi okuduğunda çözümüne başlar çünkü kelimelerin anlatmak istediği anlamı algılamıştır. Algılama motivasyonla ilgilidir. Bir kadın bir şapka istiyorsa ve onu bir mağazanın vitrininde görürse, o mağazaya girer ve şapkayı satın alır. Yani, algılama eylemi başlatır. Algılama tamamen tüketicinin zihninde oluşan bir kavramdır. Bu sebeple, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır²⁸. Gestalt

²⁵ Güzin Subaşı, "Bilişsel Öğrenme Yaklaşımı Bilgiyi İşleme Kuramı", **Mesleki Eğitim Dergisi**, Ankara, 1999, s. 29

²⁶ Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 98-99

²⁷ Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 100

²⁸ Cem Güzeloğlu, "Ambalaj Tasarımında Görsel Bir Unsur Olarak Rengin Tüketici Algısı Üzerindeki Rolü", Tüketici Yazıları II. Ed. Müberra Babaoğlu ve Arzu Şener. Ankara: H.Ü. TÜPADEV Yayınları, 2010, s. 276

psikologları, algılamayı anlık, bütünsel bir süreç olarak görmektedirler. Algılamının eski deneyimlerden kopuk olmadığını savunan sosyal psikologlara göre, algıyı, yapısal ve işlevsel faktörler belirlemektedir. Yapısal faktörler fizik, çevre ve bireyin sinir sisteminde uyandırdığı tepkilerdir. Krech ve Chutchfield algının fonksiyonel olarak seçici olduğunu ve zihnimizin duyu organlarımıza çarpan bütün uyarıcıları eşit surette almaya hazır tarafsız bir organizasyon makinesi olmadığını ifade eder²⁹. Duyum, alıcı organlarının çevredeki enerjinin etkisi altında uyarılmasıyla ortaya çıkan nörofizyolojik süreçlere verilen addır. Duyumu inceleyen psikologlar alıcı organın yapısını, sinirsel enerjinin akış yollarını, çevrenin özelliği ile ortaya çıkan sinirsel enerjinin türü arasındaki ilişkiyi incelemektedir³⁰. Duyum; duyu organlarının (gözler, kulaklar, burun, ağız ve parmaklar) maruz kaldığı ışık, renk, ses, koku ve dokunma ile ilgili temel uyarıcılara verilen anlık tepkilerdir³¹. Duyum dediğimizde devreye duyu organları ile fark ettiğimiz, bir ışığın parlaklığı, bir ses tonunun perdesi, kahvenin sıcaklığı veya iğne battığında duyduğumuz acı gibi birçok ilkel yaşantıyı devreye girmektedir. Duyumlar yaşantıların hammaddesi olarak değerlendirilir; ancak yaşantı sadece bir dizi duyumdan ibaret görülemez. Günlük yaşantı içinde duyumlar sürekli olarak bir yorumlama (tointerpret) işlemi içinde devam etmektedir³². Her bir duyunun olumlu ve olumsuz durumlarda belirli duygular karşılık gelmektedir. Örneğin görme duyusunun olumlu görünümü çekicilik ve cazibe anlamına gelirken, olumsuz görünümün iticilik hislerini oluşturmaktadır. Dokunma duyusu olumlu durumlarda onur, gurur, güven ve kontrol edebilme iken, olumsuz durumlarda çekingenliğe neden olmaktadır. Tat alma duyusu olumlu olduğu durumlarda tatmin ve mutluluk yaratırken, olumsuz durumlarda tatminsizlik ve karamsarlığa neden olmaktadır. İşitme duyusu olumlu durumlarda neşe ve hareket hisleri oluştururken, olumsuz ses duyusu uzaklaşma ve terk etme anlamına gelmektedir. Koku duyusu olumlu durumlarda arzu ve keyif yaratırken, olumsuz durumda kızgınlık ve agresiflik oluşturmaktadır³³. Colorado Üniversitesi'nden Lawrence E. Williams'ın yaptığı araştırmalar göstermiştir ki bilinçli farkındalığın devrede olmadığı durumlarda verilen kararlar duyu yardımıyla gerçekleşmektedir. Örneğin, sıcak bir içeceği kısa süre tutan insanlar, yabancı birini, soğuk içeceği tutanlara kıyasla daha dostane davrandıkları görülmüştür³⁴.

²⁹ Beşir Seven, Gökay Yücel ve Mehmet Fırat Kürklü, **Algı ve Nöropazarlamının Tüketici Davranışına Etkisi**, s.4 (<http://www.academia.edu>)

³⁰ Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 98

³¹ Michael Solomon, **Consumer Behaviour -Buying**, Having and Being, 2004, s.49

³² Nurdan Öncal Taşkiran ve Nursel Bolat, Reklam Ve Algı İlişkisi: Reklam Metinlerinin Alınlanmasında Duyu Organlarının İşlevleri Hakkında Bir İnceleme, **Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2013, s. 54

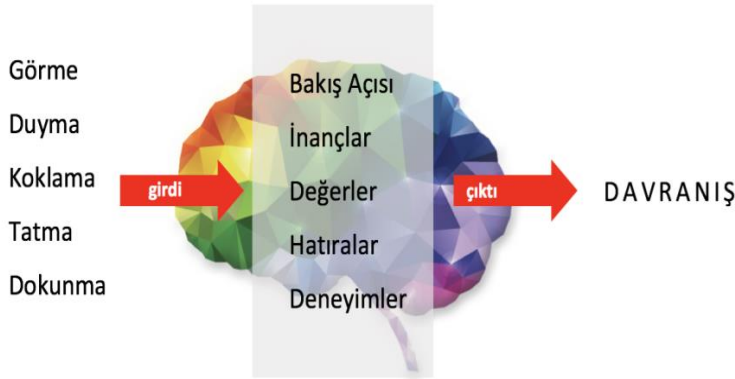
³³ Uğur Batı, **Marketing ya da Farkething**, Destek Yayınları, İstanbul, 2018, s.198

³⁴ http://www.aradhnakrishna.com/uploads/4/7/8/8/4788965/the_science_of_sensory_marketing_-_hbr.pdf

Duyusal Pazarlama

Duyusal pazarlama, tüketici algılarına odaklanır, tüketici duyularını etkileyen uyarılardan başlar, tüketicilerin bu uyarıları nasıl anladıkları, yorumladıkları ve tepki gösterdikleri üzerinde çalışır³⁵. Duyusal pazarlama, tüketicilerin duyularını birleştiren ve davranışlarını etkileyen pazarlamadır³⁶. Duyusal pazarlama işletmelere, tüketicilerin zihninde ayırt edici bir imaj yaratma ve kendilerini daha iyi bir biçimde ifade etme fırsatı sağlamaktadır³⁷. Duyusal pazarlama beş duyuya (görme,koklama,duyma,tatma,dokunma) hitap eden ve bu sayede tüketicilerin algılarını, değerlendirmelerini ve davranışlarını etkileyen bir pazarlama türüdür³⁸.

Şekil 2.Beş Duyu Yardımıyla Karar Alma Süreci³⁹

Tüketicilerin kararları duyular yardımıyla gelen bilgileri zihinde yorumlanmasına göre şekillenir. Gelen bilgiler göz, burun, kulak, ağız ve deride yer alan reseptörler aracılığıyla beyne iletilir. Bu veriler beynimizde karakterimiz, kültürümüz, inançlarımız, hatıralarımız ve geçmiş deneyimlerimiz ile yorumlanarak davranışa dönüşmektedir.⁴⁰

Görme Duyusu

M. Ö. 5. yüzyılda Grekler göz ile görülen nesnelere arasında ilişkiyi ilk defa fark etmişlerdir. Görme işlemi retinanın ilk katmanlarında ışığı emen kimyasallar

³⁵ Nisan Yozukmaz ve Cafer Topaloğlu, Senses in Hospitality: How Do Hotels Appeal to Them, *Journal of Tourism and Hospitality Management* December, Vol. 4, No. 2, 2016, s.53

³⁶ Melda Tomuş ve Süleyman Barutçu, "Duyusal Pazarlama Ve Duyusal Etkileşimin Ürün Algılamalarına Etkisi: Yumuşatıcı Üründe Bir Araştırma", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Pazarlama Kongresi Özel Sayısı*, 2017, s. 151

³⁷ Hakan Aslan, Cafer Topaloğlu, Burhan Kılı ve Nisan Yozukmaz, Yiyecek İçecek İşletmelerinde Duyusal Pazarlama Uygulamaları, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2017, s.288

³⁸ <https://www.coursehero.com/file/14493635/Duyusal-Pazarlama>

³⁹ Seda Genç, *Nördijital*, E-Kitap, 2018, s.57

⁴⁰ Seda Genç, *Nördijital*, E-Kitap, 2018, s.56

içeren fotoroseptörlerde (ışık algılayıcıları) bulunur⁴¹. Görme Duyusu, gözdeki alıcı hücrelerin dış çevredeki fiziksel enerjilerini yakalayıp sinirsel enerjiye çevirmesiyle oluşmaktadır. Söz konusu zihinsel enerjinin beyin görsel bölümlerinde işlenmesi sonucunda algısal bir ürün ortaya çıkmaktadır. Bu işleme görsel algılama ve ortaya çıkan ürüne ise görsel algı adı verilmektedir⁴². Görme işlemi gözde değil beyinde gerçekleşmektedir. Görmenin uyarıcı ışıktır Işık: 380 -760 nanometre arasında değişen dalga boyu ile temsil edilen bir radyan enerjisidir. Görme, ışık dalgası enerjisini sinir enerji sistemine çevirmesi olayıdır. Optik sinir; sinir akımları gözün arkasından çıkarak optik sinirden geçer. Talamus akımları sağ ve sol yarımkürelerde bulunan oksipital lobun arka kısmına aktarılır. Aktarılan herbiroksipital lobun arka kısmında sinir akımlarını doku, çizgi ve renk gibi sadece basit görsel duylara çeviren (anlamsız uyarıcı) birincil görsel korteks bulunur. Gördüklerimizden bir anlam çıkarabilmeniz için sinir akımlarının birincil görsel korteksten bitişikteki görsel çağrışım alanlarına gönderilmesi gerekir. Görsel çağrışım alanı; birincil görsel korteks gördüklerinize anlam katan veya çağrışım gerçekleştiren alanlara basit görsel duylar gönderir. Nesnelerin aslında renkleri bulunmamaktadır. Nesnelere ışık dalgalarını yansıtır ve bu dalgaların farklı dalga boyları görsel sistemimizde renk görme deneyimi olarak değiştirilir. Görsel sistemimiz, farklı boyutlardaki ışık dalgalarını milyonlarca farklı renge dönüştürür. Daha kısa ışık dalgalarını mor, mavi ve yeşilin farklı tonları olarak gözükürken, daha uzun ışık dalgalarını sarı, kırmızı ve turuncunun tonları olarak görünmektedir⁴³. İnsanların görme duyusunun etkisi oldukça güçlü bir duydur. Gözden beyne giden sinir yolları kulaktan beyne giden sinir yollarından 25 kat daha uzundur. Göz beyin hücrelerini içeren tek duyu organıdır. Hafıza geliştirme uzmanları sürekli olarak görsel imajların daha kolay hatırlanması bilgisi ile bağlantılı tekniklere vurgu yapmaktadırlar. Görsel duyu tüm duylara egemen olan bir duydur⁴⁴.

Martin Lindstrom ve Millward Brown'un gerçekleştirmiş olduğu çalışmada görme duyusunun %58 ile ilk sırada yer aldığı diğer duyların ise koklama %45, işitme %41, tatma %31 ve dokunma %25 olduğunu açıklamıştır⁴⁵. Birçok firma ürün isimlerini renklere özdeşleştirmeyi amaçlar. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde gazetelerde görülebilecek yeşil bir sigara paketi, KOOLS sigara markasını çağrıştırır. Jonnie Walker Red içki firmasının yıllardır üzerinde

⁴¹ Martin Lindstrom, **Buy.ology**. (Çev. Ümit Şensoy). İstanbul: Optimist Yayınları, 2014, s.30-31

⁴² Gülgün Bangir Alpan, **Görsel İletişim**, Ya-Pa Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.24-25

⁴³ Fatma Gül Cirhinlioğlu, Psikolojiye giriş, Duyusal Süreçler, (http://docs.neu.edu.tr/staff/fatmagul.cirhinlioglu/PS%C4%B0KOLOJ%C4%B0YE%20G%C4%B0R%C4%B0C5%9E%20B%C3%96L%C3%9CM%204%20DUYUSAL%20%20S%C3%9CRE%C3%87LER_3.pdf)

⁴⁴ Karen Post, **Brain Tattoos: Creating Unique Brands That Stick in Your Customers**, Minds New York, USA: AMACOM, 2004, s.106

⁴⁵ Uğur Batı, **Marketing ya da Farkething**, Destek Yayınları, İstanbul, 2018, s.216

çalıştığı en önemli reklam stratejisi ise marka ile kırmızı rengin özdeşleştirilmesidir. Yine ABD’de Budget Rent A Car firması kendi rengi olan portakal rengiyle adını öyle bir birleştirmiştir ki Chicago’da verdiği afiş reklamında dahi Budget, firma adı yerine “Chicago’nun Büyük Portakalı (The Big Orange of Chicago)” yazısını kullanmıştır⁴⁶. Kodak sarısı, Fuji yeşili, Coca Cola’nın kırmızısı, Hershey’in koyu kahverengisi, Bayer aspirinin yeşili bütün dünyada ürünü, ambalajını ve markasını renklerle güçlendirmenin önemli örneklerindedir⁴⁷. Araştırmalar ürün seçimi, tüketim esnasındaki ürün değerlendirmesi ve satın alma kararlarında görsel uyarıcıların tüketici davranışlarını etkilediğini belirtmektedir. Ayrıca, görme duyusu tüketicilerin yeni bir tasarımı, farklı bir ambalajı veya yeni bir mağaza dekorunu gördüğünde değişimleri ve farklılıkları keşfetmelerini sağlar. Örneğin, tüketiciler markette farklı alternatifler arasından bir meyveli yoğurt seçerken ambalajın rengine ve ambalajın üzerindeki resme bakarak ürünün tadı hakkında ipucu elde ederler ve bu görsel uyarıcılar tüketicilerin kararlarına yardımcı olmaktadır⁴⁸.

ABD nüfusunda yaşlılarını oranı azımsanmayacak sayıda bulunmaktadır. Bu durumu Casio firması yaşlılar için büyük saatler üretmesine ve kitap yayıncısı olan Harper Collins büyük puntolar ile yazılmış kitaplar piyasaya sürerek yüksek oranda satış oranına ulaşmasını sağlamıştır⁴⁹. Theodore Tobler şirketi çikolatasına üçgen bir şekil tasarladığında, şekil tadın önüne geçmişti. Eğlence dünyası olarak ün yapmış olan Hershey Parkında Hersey çikolatasının, ve brownilerin servis edildiği yiyecek salonları bulunmaktadır. Otel Hersey’de dinlenebilir, çikolata eriğinde spa yapabilirsiniz sonuç olarak firma çikolata ile kendini özleştirmiştir. Diğer örnekler olarak Klasik Roma sütünü şeklindeki Galliano şişesi, Finlandiya votkası, Kahlua, Johny Walker, Absolut Vodka ve Hennessy XO konyacı gibi ürünler kendini özel şekilleri ile tanımlamaktadır. Likör endüstrisi parfüm şişelerinin yansıttığı vaatleri taklit etmektedir. Jean Paul Gaultier kadınlar için çıkardığı Fragile adlı parfümünde Fragile yazısı damgalanmış kahverengi karton kutularda satılıyor. Bu özel ambalajın içinden kar topu şeklinde şişe çıkıyor salladığımız anda üzerinize binlerce altın renk pul uçuşuyor bu sayede ürün iki milyondan fazla satış rakamlarına ulaşmıştır⁵⁰.

⁴⁶ Birsen Çeken ve Elif Yıldız, Renklerin Reklam Algısı Üzerindeki Etkisi: 2012 Kırmızı Reklam Ödülleri, *Sanatta Eğitim Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2015, s.137

⁴⁷ Gülnur Eti İçli ve Mehmet Erol Çopur, Pazarlama İletişiminde Renklerin Rolü, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008 Cilt 10, 2008, s.27

⁴⁸ 21.Pazarlama Kongresi, Bildiri Cilt 2 Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Derneği, Süleyman Barutçu & Melda Tomuş, *Duyusal Pazarlama ve Duyusal Etkileşimin Ürün Algılamalarına Etkisi: Yumuşatıcı Ürününde Bir Araştırma*, 2017, s.608

⁴⁹ Erdoğan Koç, *Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejisi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016, s.114

⁵⁰ Martin Lindstrom, *Duyular ve Marka*, Optimist Yayınları, Çev. Ümit Şensoy, İstanbul, 2007, s.97-98

İşitme Duyusu

İşitme işlemi nesnelere hareketinden ya da titreşmesinden çıkan sesin hava aracılığıyla titreşim ya da ses dalgalarına dönüşmesidir. Dış kulaktan içeri kulak kanalına yönlendirilen bu titreşimler kulak zarına ulaşmaya kadar ilerler. Bu olay titreşim zincirini başlatır. Kulak zarı vücudun en küçük üç kemiğiyle karşılıklı titreşerek sesi oval bir pencereden geçirir ve dolambaçlı oluşan bir labirente gönderir. Bu labirentin önünde salyangoz kabuğunu andıran sarmal bir tüp bulunur. Buradaki 25.000 reseptör gelen sinyalleri seçerek beyne ulaştırır ve bu şekilde işitme olayı gerçekleşmiş olur⁵¹. Kulağımız ses dalgalarının hepsini duymaya yeteneğine sahip değildir. İnsan kulağı yaklaşık 20 ila 20.000 Hz arasındaki sesleri duyabilir⁵². İnsan zihni konuşulan bir sözü 140 milisaniyede anlayabilirken, basılı bir sözcüğü ise 180 milisaniyede anlayabilmektedir. Aradaki bu 40 milisaniyelik fark, zihnin bu bilgiyi anlayabilmesi için beynin bu görsel veriyi işitsel unsura dönüştürmesinden kaynaklanmaktadır⁵³. İşitsel etkiler herhangi bir yer hakkında kişiye fikir verebilir. Bir yer ya da herhangi bir şeyin nasıl olduğu hakkında beyinde bir görsel fikrin oluşması ve bir algılamının meydana gelmesinde işitsel duyuya seslenen çeşitli unsurların (efektler, müzik vb.) etkisi bulunmaktadır⁵⁴. Ford Motor Tauros modeli için özel kilit sistemi geliştirmiştir. Bu sistem sayesinde arabanın kapılarının kilitlenirken bir kasanın kilitlenmesi andıran bir ses sayesinde satışlar iki katına çıkmıştır. Diğer taraftan dondurulmuş kurutulmuş kahve kavanozunu ya da bir pringles patates çipsi kutusunu açarken çıkan sesin dudak yalatan bir tazelik hissini uyandırmak amacıyla özel olarak tasarlanmıştır⁵⁵. İsveç hamburger zinciri Max müşterileri için hoş bir ses deneyimi yaratmak için oluşturduğu konseptte şirket restoranların da İsveç şarkılarının çalınması ile satışlarında artışlar gözlemlenmiştir⁵⁶. Glasgow havaalanında bilgisayarda hazırlanan kuş sesi ve dalga seslerinin hafta boyunca yayınlanması ile birbirini takip eden belli periyotlarda da herhangi bir ses unsurunun yayınlanmaması sonucunda elde edilen etkinin ölçülmesine yönelik olmuştur. Söz konusu seslerin yayınlandığı zamanlarda yolcuların

⁵¹ Martin Lindstrom, **Duyular ve Marka**, Optimist Yayınları, Çev. Ümit Şensoy, İstanbul, 2007, s.32

⁵² Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s.109

⁵³ Eda Pekar, Duyusal Markalama Ve Tüketicilerin Marka Algısında Duyusal Markalamanın (beş duyunun) Rolü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Bursa, 2017, s. 40

⁵⁴ Karen Post, **Brain Tattoos: Creating Unique Brands That Stick in Your Customers, Minds**. New York, USA: AMACOM, 2004, s. 105

⁵⁵ Martin Lindstrom, **Buy.ology**. (Çev. Ümit Şensoy). İstanbul: Optimist Yayınları, 2014, s.152

⁵⁶ Bertil Hultén, Niklas Broweus ve Marcus van Dijk, **Sensory Marketing**, Palgrave Macmillan, 2009, s.78

havaalanındaki mağazalarda %10 daha fazla oranda zaman geçirdikleri gözlemlenmiştir⁵⁷.

Müziğin tüketicilerin ruh hallerini etkilediği yapılan çalışmalarla gözlemlenmiştir. Müzikten duyulan haz vücuttaki dopamin salgısını artırarak müşterilerin satın alma davranışlarını etkilemektedir. Örneğin bir restoranda çalan Alman birahane müzikleri, restorana gelen müşterilerin Fransız şarabı yerine alman bira siparişi vermelerini önemli düzeyde etkilediği gözlemlenmiştir⁵⁸. Kellogg's mısır gevreği markası çıtırtı ile tadın sinerjisini geliştirmek için yıllarca deney yapmış, bu araştırma kapsamında Danimarkalı bir müzik laboratuvarıyla anlaşarak onun kahvaltılık gevreğine özgü tam bir çıtırtı hissi üzerinde uzmanlaşmasını sağlamıştı. Firma, tıpkı ürünün reçetesi ve logosunda olduğu gibi, özgül çıtırtısının da patentini almak ve tescil ettirmek istemiş, bunun üzerine müzik laboratuvarı yalnızca Kellogg's için tasarlanmış oldukça belirgin ve ayırt edilen bir çıtırtı sesi yaratmıştır⁵⁹. Mağazalarda, ofislerde, arka planda çalınan müzik tüketicileri yatıştırmakta ya da hızlandırmaktadır. Araştırmalara göre, günün farklı saatlerinde farklı müzik çalınması çalışanların verimini arttırmaktadır. Reklamlarda kullanılan müzik ise, markayla özdeşleşmektedir. Bir zamanlar Absolute Votkaları, reklamlarında Rus müzikleri kullanılarak Votka-Rusya üzerine algılama mekaniği kurmaya çalışmıştır: İşlenen tema; heyecan, ve değişimdir. Sonrasında ise, Absolute Votka, aksiyon filmlerinin tempolu müziğini kullanarak heyecan ve hayal kurma temasını işlemiştir. Garanti Bankası'nın sponsorluğunu yaptığı "12 Dev Adam" reklam müziğinin hafızalarımızda edindiği yer, onu kitleleri ateşleyerek, her maçı karnaval havasına dönüştürme yeteneği ile açıklanabilir. Ford'un televizyon reklamlarında "Ford kamyonları Ford gücüyle üretilmiştir" diyen birdiş sesin Ford logosunu sabitleyen dört civatayı sıkarak elektrikli matkabın sesi Ford araçlarını güçlü kılmak için yapılmış rasyonel bir reklam stratejisi olduğu söylenebilir⁶⁰. Nokia cep telefonlarının reklam cıngılına da yansıyan zil sesi, 12 mühendisin ürünün bir parçası gibi özel geliştirdikleri Mercedes Benz arabalarının özel tasarlanmış kapı sesi ve Intel'in tüm dünyada bilinen 5 notadan oluşan açılış müziği sesi işitme duyusunun pazarlamada kurumsal marka kimliğinin somut unsuru olarak kullanımına örnek olarak verilebilir. Las Vegas'taki kumarhanelerdeki kumar makinelerinden kazanmanın sesi olarak tanımlanan dökülen bozuk para sesi, ya da birçok dijital fotoğraf makinesi ve

⁵⁷ Sinem Yeygel Çakır, Markaların Duyular Yoluyla Şekillenmesi Duyusal Markalama, Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Araştırma Dergisi, Cilt:1 Sayı:4, 2010, s.60

⁵⁸ Erdoğan Koç, Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejisi, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016, s.133

⁵⁹ Yıldız Polat, Duyularla Marka Parçalama, McDonald's, s.47

(www.academia.edu/16158140/Duyularla_Marka_Parçalama_McDonalds)

⁶⁰ Meltem Yener Tanrıverdi, Marka İletişimi Açısından Duyuların Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkisi: Duyusal Markalama, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim ve Tasarım Anabilim Dalı, İstanbul, 2014, s.91-93

kamerada müşterinin deklanşör sesini duyabilmesinin sağlanması da sesin pazarlamadaki duysal gücü ve algılamada yarattığı güçlü etkiye örnektir⁶¹. İşitsel uyarıcılarda, görüntülerle beraber gösterildiğinde daha etkili bir rol oynamaktadır. Sesler genellikle görsel uyarıcıları tamamlama niteliğindedir. Ürünün çıkardığı sesler, sloganlar, reklam müzikleri, tüketicinin ürün hakkında bilgi sahibi olmasında ve diğer ürünlerden ayırmasında kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca tüketiciler, ürünün kalitesi hakkında bilgi sahibi olmak için ürünün çıkardığı seslerden yararlanmaktadır. Örneğin, Türk kültüründe karpuzun olgunlaşmış olgunlaşmadığı, karpuzla vurarak çıkardığı sesteki anlaşılmasıdır. Bu güven ortamı da satın alma eylemini beraberinde getirmektedir. İşitsel uyarıcılar tüketici ruhunda güçlü çağrışımlar yaparak, tüketicinin beyninde markanın yeniden hatırlanmasında yardımcı olmaktadır. Kısacası, tüketici hayatı boyunca edindiği geçmiş bütün deneyimleri kullanarak markayı tanımaya yönelmektedir⁶². Yapılan çeşitli çalışmalarda, yavaş müziğin pozitif duysal etki yarattığı, satışları artırdığı rahatlatıcı müziklerin yavaş yemek yeme sağladığı ve mekân içinde daha fazla zaman ve para harcama miktarını artırdığı görülmüştür⁶³. Avustralya'da Mornington yarımadasındaki köyde yaşayan halk, sokak suçlarındaki artışı önlemek için klasik müzik çalmayı tercih edildi. Her bloğa Mozart, Bach, Beethoven veya Brahms ezgileri yayıldı. Bir hafta içinde suçlarda yarı yarıya düşüş gerçekleşti. Ayrıca günümüzde işletmeler, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, blender, kahve makinesi, tost makinesi gibi araçların ses seviyelerini oldukça düşük seviyeye düşürmeyi hedef aldılar fakat bir şeyi hesaba katamadılar ürünlerin sesleri ortadan kalkınca kişiliklerinde bir şeyler eksilmekteydi. 1970'li yıllarda IBM yeni geliştirdikleri sesiz çalışan daktiloyu piyasaya sürdüler fakat hiç beğenilmedi sonuç olarak firma fonksiyonların seslerini ortaya çıkarmak için elektronik parça eklemek zorunda kalmıştır⁶⁴.

Koku Duyusu

Koku duyusu, kişinin çevreyi tanınmasında, algılamasında yönlendirici olmasından dolayı önemli bir duydur. Gözlerinizi kapayabilirsiniz, kulaklarınızı örtebilirsiniz, dokunmayabilir, ya da tatmak istemeyebilirsiniz, ama soluduğunuz havaya karışan kokuyu almamanız mümkün değildir⁶⁵. Koklama

⁶¹ Sinem Yeygel Çakır, Markaların Duyular Yoluyla Şekillenmesi Duyusal Markalama, **Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt:1 Sayı:4, 2010, s.59

⁶² Nurcan Yücel ve Fatma Çubuk, Nöropazarlama Penceresinden Marka Değeri, **International Journal of Social Science**, Cilt 1, 2014, s.226

⁶³ F. Özlem Güzel, Duyu Tabanlı Pozitif Yüklü Duygu ve Hislerin Satın Alma Sonrası Eğilimlere Etkisi: Alman Turistler Üzerinde Bir Araştırma, **Anaolia Turizm Araştırmaları Dergisi**, Cilt:24 Sayı:2, 2013, s.228

⁶⁴ Martin Lindstrom, **Duyular ve Marka**, Optimist Yayınları, Çev. Ümit Şensoy, İstanbul, 2007, s.84-90

⁶⁵ Dilek İlter, Yaratıcı Stratejide Duyularla Marka Parçalama, (Yüksek Lisans Tezi) Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, İstanbul, 2010, s.108

duyusuna yönelik bilimsel çalışmaların geçmişi çok eski tarihlere dayanmamaktadır. 1991 yılında memelilerin koku alma reseptörleri Buck ve Axel tarafından keşfedilmiştir. Dünyada 100.000 dolayında kokunun olduğu bilinmektedir. Duyular ile ilgili incelemeler yapan kimyagerler ve nörologlar pazarlamada ürünlere yönelik etkili tasarımlar, hoş koku ve tatların yaratılması konusunda yeni yollar ortaya koymaktadır⁶⁶. Burnun üst kısımlarında koku eptali (olfactory epithelium) adı verilen alıcı hücreler vardır. Buruna giren gazlar, burun içinden geçerken koku eptali hücrelerini uyarır, bu uyarılma sinirsel enerji olarak beyine gider ve orada algılanır. Koku alma hücreleri, herhangi bir sinaptik bağlantıdan geçmeden beyin ile doğrudan ilişki kurmaktadır⁶⁷. Koku duyusu, en ilkel ve en önemli duylardan biridir. Koku alma duyusu, diğer duylardan daha hızlı bir şekilde beyne aktarılır. Koku alma duyusu, tat alma duyusundan 10.000 kat daha hassastır. Çünkü dilde 10.000 tane tat tomurcuğunun bulunmasına rağmen, burunda 6 milyon alıcı bulunmaktadır. Bu rakam koku alma duyusunun ne kadar güçlü ve etkili olduğunu göstermektedir. Koku alma duyusu, beynin duygu ve hafıza kısmında yer alır⁶⁸. Modern psikolojide koku duyusu en güçlü bellek unsuru olarak tanımlanmıştır. Koku duyusu diğer duyların gelişmesinden önce ortaya çıkmış özel bir niteliktedir⁶⁹. Buzdolabından çıkardığımız sütü içmeden ilk önce koklarız, meyveleri almadan önce koklarız, bir duman kokusu aldığımız an koku almaya başlarız özetle koku duyumuz bizim taze olanı seçmemize ve tehlikelerden korur bu nedenle koku alma duylarımız yaşamımızda büyük bir paya sahiptir. Örneğin bulaşık deterjanındaki, ışıltılı bahar tazeliğinin özel kokusu, sabun, parfüm ve şampuan gibi ürünlerde yer alan özel kokular, işletmeler tarafından kullanılan duysal bağlantı hartalarından başka bir şey değildir⁷⁰.

Koku alma duyusu bazı durumlarda "uzaktan tat alma" olarak da değerlendirilmektedir. Bunun nedeni tat ve koku merkezlerinin birbirleri ile yakın bağlantı içinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Burun, insanlarda kimyasal uyarıların algılanması besin kaynaklarının bulunması, eş seçimi ve toplu yaşam sürecinde bireyler arasında iletişim kurulmasında önemli role sahiptir. İnsanlar eriyik halindeki kimyasalları tat alma, gaz halinde bulunanları

⁶⁶ Gilbert, AN ve Firestein, S. , **Dollars and Scents: Commercial Opportunities in Olfaction and Taste**, Nature Neuroscience, 2002, s. 1043-1044

⁶⁷ Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s.105

⁶⁸ Eda Pekar, Duyusal Markalama Ve Tüketicilerin Marka Algısında Duyusal Markalamanın (beş duyunun) Rolü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Bursa, 2017, s.10

⁶⁹ Uğur Batı, **Marketing ya da Farkething**, Destek Yayınları, İstanbul, 2018, s. 234-235

⁷⁰ Martin Lindstrom, **Duyular ve Marka**, Optimist Yayınları, Çev. Ümit Şensoy, İstanbul, 2007, s.20-21

ise koku alma duyusu ile gerçekleştirir⁷¹. Koku duyusu bireylerin sosyal davranışlarını biçimlendirdiği gözlemlenmiştir. Örnek olarak Hollanda'da yer alan alışveriş merkezlerinin tuvaletlerine konan limon kokusunun çöp atma davranışlarını pozitif yönlü etkilediği görülmüştür. Amerika'da bazı süpermarketlerde akşam saatlerinde sıcak ve yeni pişmiş ekmek kokusu süpermarketin içine yayarak hem gıda ürünlerin satışını artırmış hem de süpermarket ile ilgili olumlu bir algı yaratmıştır. Diğer yandan süpermarkette bulunan ekmek kokusunu hisseden müşteriler çocukluk yıllarında annelerinin onlara yaptıkları kek, börekleri çağrıştırarak anne sıcaklığını hatırlatmaktadır⁷².

Farklı cinsiyetteki tüketicilerin kokulardan nasıl etkilendikleri üzerine giyim mağazalarında bir araştırma yapan Dr. Eric Spangenberg, bayan kıyafetlerinin satıldığı bölüme çok hafif bir vanilya kokusu ve gül kokusu yaymıştır. Erkekler üzerine daha önce yapılan araştırmalarda baharat ve bala benzer kokular üzerine testler yapılmıştır. Spangenberg'in araştırmadan elde ettiği bulgular şaşırtıcıdır. Mağazalardaki yazar kasa bantlarında yaptığı araştırmada, kokuların kullanıldığı dönemlerde gün içinde faturalar ikiye katlanmaktadır. Bununla birlikte araştırma kapsamında yayılan kokular, çapraz olarak değiştirildiğinde yani erkek reyonuna vanilya, bayan reyonuna gül kokusu yayıldığında ise, müşteriler ortalamanın altında daha az harcama yapmışlardır⁷³. Westin Hotels & Resort'un Dünya genelinde 8 şehirde bulunan otellerinde bir kimliklendirme unsuru olarak Beyaz Çay kokusunun kullanıldığı bu uygulamaya başlarken, kokunun müşteri deneyimini olumlu yönde etkileyecek, heyecanlandırarak bir yanı olması esas alınmıştır. Koku geliştirilirken, Westin Hotels&Resort çiçek kokusunu çok geleneksel, turunçgil meyve kokusunu ise çok sert ve şiddetli olduğu için kullanamamayı tercih etmiştir. Kokunun aynı zamanda uluslararası bir çekicilik ve kabule sahip olmasına da dikkat edilmiştir. Şirketin tasarımcısı DB Kim sade ve hem rahatlatıcı hem de enerji verici olduğu için Beyaz Çay kokusunu seçmiştir⁷⁴. Ayrıca, yapılan araştırmalarda koku duyusu, anıların hatırlanmasında ve stresi dindirmekte etkin olduğu söylenmektedir. 1932 yılında yapılan araştırmada ortaya çıkan sonuçlara göre, ipek bir kadın çorabı doğal (yani kokusuz), lavanta kokulu, meyve kokulu ve nergis kokulu olarak 250 ev hanımına gösterilmiş ve hangisinin daha kaliteli olduğu üzerine bir sorgulama yapılmıştır. Araştırma sonunda, ev hanımlarının %8'i doğal çorabın, %18'i lavanta kokulu çorabın, %24'ü meyve kokulu çorabın ve %50'si nergis kokulu çorabın daha kaliteli olduğunu belirtmiştir. Yani; çorap yapım özellikleri

⁷¹ Nurdan Öncal Taşkiran ve Nursel Bolat, Reklam Ve Algı İlişkisi: Reklam Metinlerinin Anlaşılmasında Duyu Organlarının İşlevleri Hakkında Bir İnceleme, **Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (6),1, 2013, s. 60

⁷² Erdoğan Koç, **Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejisi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 125-126

⁷³ Linda Tischler, **Smells Like Brand Spirit.**, FastCompany, August, 2005, s. 55

⁷⁴ Sinem Yeygel Çakır, Markaların Duyular Yoluyla Şekillenmesi Duyusal Markalama, **Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt:1 Sayı:4, 2010, s.57

bakımından aynı özelliklerde olmasına rağmen sadece kokularının farklı olması nedeniyle, bu çorapların farklı kalitelerde olduğu yönünde algı oluştuğu görülmüştür⁷⁵. Koku alma, koku ampulünde glomerüllere elektrik sinyalleri göndererek beyinde algılanmaktadır .Limbik sistemde yer alan koku duyusu hafızada en çok yer eden duyu olmakla beraber uzun süreli veriler topladığı için tüketici üzerinde büyük bir etkisi bulunmaktadır⁷⁶. McCain Foods, yeni ürünü olan “Ready Baked Jackets”in (hazır dondurulmuş patates) tanıtımı için İngiltere’nin, Manchester, Londra, York, Nottingham ve Glasgow şehirlerindeki otobüs duraklarına, fırında patates aroma kokusu yayan kocaman 3D fırınlanmış patatesler yerleştirildi. Sonuç inanılmaz sayıda dondurulmuş patates satılmıştır⁷⁷.

Koku duyusu “sessiz duyu” olarak adlandırılır. Açıklamanın zorluğuna rağmen koku, insanlar tarafından kendilerini tarif etmede kullanılır. Kokular tüketicilerin ruh hallerin yüksek düzeyde etkilemektedir. Örneğin İsveçin başkenti olan Stokholm de bir marketin meyve ve sebze reyonuna yapay portakal kokusu sıkılmış. Sonuç gözle görülür bir oranda satışlarda artışa sebep olmuştur. Diğer bir örneğe göre Citroen firması araçların içlerine fabrikadan çıkış esnasında 9 farklı koku sıkılmıştır. Sonuç olarak çeşitli kokuların müşterilerde farklı atmosferler oluşturduğu ve bu sayede farklı koku paketleri olan araçlara talepler artmıştır. Ayrıca gazeteler gibi geleneksel medyada ve dergilerde bile, mikroskobik koku dolu toplardan yapılmış koku şeritleri kullanılmaktadır. Seçkin İtalyan markası Giorgio Armani gazete ve dergi reklamlarında uzun zamandır koku şeritleri kullanılmaktadır. Fransız lüksünün sahibi İngiliz gömlek üreticisi Thomas Pink LVMH, yeni yıkanmış giysi kokusunu ürünlerinde kullanmış ve bu sayede satışlarını 2 katına çıkarmıştır⁷⁸. Biz farkında olmadan duyularımız yaşantımızı ve deneyimlerimizi yönlendirmektedir. Örneğin ilk sıfır arabanızı aldığınız günü anımsayın arabanın üzerinde kendine özgü bir yeni araba kokusu bulunmaktadır. Bize en çarpıcı gelen yanının arabadaki kokunun bizde yenilik ve temizlik ifade etmesidir. Aslına bakarsanız, yeni araba kokusu diye bir şey yoktur. Bu yapay bir kurgudan, doğrudan fantezi yaratan başarılı bir pazarlama oyunundan başka bir şey değildir. Bu yeni araba kokusu fabrikada görebileceğiniz aerosol içeren bir maddeden ibarettir. Üretim hattından çıkmadan önce arabanın içine bu koku sıkılır. Ve bu kokunun ömrü topu topu altı haftadır⁷⁹. Cadillac firması müşteri sadakati yaratmak için yeni araba

⁷⁵ Cem Güzelöğlü, "Ambalaj Tasarımında Görsel Bir Unsur Olarak Rengin Tüketici Algısı Üzerindeki Rolü", Tüketici Yazıları II. Ed. Müberra Babaoğul ve Arzu Şener. Ankara: H.Ü. TÜPADEV Yayınları, 2010, s.278

⁷⁶ Eda Pekar, Duyusal Markalama Ve Tüketicilerin Marka Algısında Duyusal Markalamanın (beş duyunun) Rolü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Bursa, 2017, s.42-43

⁷⁷ <https://bigumigu.com/haber/mccain-foods-firinda-patates-kokulu-otobus-duraklari>

⁷⁸ Bertil Hultén, Niklas Broweus ve Marcus van Dijk, **Sensory Marketing**, Palgrave Macmillan, 2009, s.42-48

⁷⁹ <https://docplayer.biz.tr/4477089-5-duyuyla-guclu-markalar-yaratmak.html>

kokusunu özel olarak mühendisler tarafından oluşturuldu koku, deri koltuklarının içine sıkılmaktaydı. Bu koku yer yer tatlı geliyor bazen de zor anlaşılıyordu. Disney Worlda patlamış mısır satıcısının kokunun satışları nasıl etkilediğinin iyi bir göstergesidir. Satışlar azaldığında yapay patlamış mısır kokusu yayarak satışları 2 katına çıkartmak mümkündür. İngiliz gömlek mağazası olan Thomas Pink mağazalarında taze yıkanmış pamuk kokusu yayan sensörler kullanmaktadır⁸⁰. Mekân ve koku ilişkisi tüketicide olumlu bir marka algısı yaratmada önemli bir yer tutmaktadır. Yapılan araştırmaya göre lavanta özlü kokular, mağazada kalma süresini ve harcanan para miktarını arttırmaktadır. Bunun yanı sıra lavanta sakinleştirici özelliğe sahipken, limon kokusu ise canlandırma ve enerji verme gibi bir etkiye sahiptir⁸¹. Dr. Alan R. Hirsch'in 989 denek üzerinde yaptığı bir araştırmaya göre, insanların favori çocukluk dönemine ait kokuları doğdukları ve büyüdüğü dönemden itibaren çeşitlenmektedir. Araştırmanın yapıldığı deneklerden 1900 ve 1930 yılları arasında doğanlar, doğa ile ilgili kokular (çimen, ağaç, atlar ve turta gibi) nostaljik kokuları daha çok hatırlarken, 1930'dan sonra doğanlar daha çok gençliklerinden kalmış yapay ve belli markalarla ilişkilendirilmiş kokuları hatırlamaktadır. Dolayısıyla günümüzde insanlar için nostaljik olan şeyler geçmişten farklı olarak, daha yapay ve markalarla ilişkili olan kokulardır. Farklı cinsiyetteki tüketicilerin kokulardan nasıl etkilendikleri üzerine giyim mağazalarında bir araştırma yapan Dr. Eric Spangenberg, bayan kıyafetlerinin satıldığı bölüme çok hafif bir vanilya kokusu ve gül kokusu yaymıştır. Erkekler üzerine daha önce yapılan araştırmalarda baharat ve bala benzer kokular üzerine testler yapılmıştır. Spangenberg'in araştırmadan elde ettiği bulgular şaşırtıcıdır. Mağazalardaki yazar kasa bantlarında yaptığı araştırmada, kokuların kullanıldığı dönemlerde gün içinde faturalar ikiye katlanmaktadır⁸². Kokular, farklı kültürlerde farklı duygular uyandırmaktadır. Örneğin; kavun kokusu mutluluk ve gençlikle ilişkilendirilirken, vanilya kokusu Amerika'da rahatlık ve sıcaklık, içtenlikken, Fransa'da kadınsı ve zarif bir koku olarak değerlendirilmektedir. Sandal ağacı kokusu Amerikalı kadınlar için şehvetli bir koku ve deri ile ilişkilendirilirken zambak kokusu ise Fransızlar için etkileme, şefkat, aşk ve romantizmi sembolize etmektedir. Biçilmiş çimen kokusu ya da salatalık kokusu Fransa ve Almanya'da tazelik ve uyarıcı bir koku olarak anlamlandırılırken, Meksika ve Çin'de ise tazelik ya da ferahlıkla ilişkili olmayan bir doğallık olarak tanımlanmaktadır. Lavanta kokusu ise genelde erkeksi ve uyarıcı bir koku olarak düşünülürken, Amerika'da şehvetin kokusu olarak algılanmaktadır⁸³.

⁸⁰ Martin Lindstrom, **Duyular ve Marka**, Optimist Yayınları, Çev. Ümit Şensoy, İstanbul, 2007, s.106-111

⁸¹ Özdemir Erkan ve Tokol Tuncer, **Kadın Tüketicilere Yönelik Pazarlama Stratejileri**, Bursa, Dora Yayınları, 2009, s.21

⁸² Linda Tischler, **Smells Like Brand Spirit**, Fast Company, August, 2005, s.54-55

⁸³ Sinem Yeygel Çakır, Markaların Duyular Yoluyla Şekillenmesi Duyusal Markalama, **Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt:1 Sayı:4, 2010, s. 56

Koku, geçmiş anı ve hatıralara dönük çağrışımlar yapmakta, böylece marka ile sürekli ilişkilendirilerek, tüketici ile marka arasında duygusal bir bağ kurulmasına etkiye bulunmaktadır. İngitere’de bebek mağazalarının havalandırmalarından verilen bebek pudrası kokusunun, müşteriler üzerinde olumlu etkiler yarattığı gözlemlenmiştir⁸⁴. Sony firması "yeşil saplar" olarak adlandırdığı bir koku aroması yaratmıştır. Bu koku keskin, iç açıcı ve ferahlık hissi yaratmaktadır. Sadece Sony paketlerini açtığımızda o kokuya ulaşırsınız⁸⁵. Günümüzde, pazarlamacılar kokunun etkisini çeşitli biçimlerde kullanmaktadır. Kokulu giysiler, kokulu mağazalar, kokulu arabalar ve uçaklar, kokulu ev ürünleri, kokulu açık hava mekânları bu uygulamalara örnek olarak gösterilebilir. Kokuların duyguları canlandırdığı ve gerilimi azalttığı kanıtlanmıştır⁸⁶.

Dokunma Duyusu

Dokunma duyusu, deride bulunan mekanik reseptörler aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve beyinde parietal lob korteksi ile ilişkilendirilmektedir⁸⁷. Deri vücudun en geniş organıdır. Ayrıca, deriyi meydana getiren elementler beyin korteksinde geniş ölçüde temsil edilirler. Soğuğa sığağa, acıya ya da baskıya anında tepki veririz⁸⁸. Yapılan araştırmalarda göre dokunma duyusu kapsamında, vücutta 3-4 milyon ağrı duyma noktası, 500 000 basınç duyma noktası, 150 000 soğukluk duyma noktası, 16 000 sıcaklık duyma noktası bulunmaktadır⁸⁹.

Dokunma duyusu tüketici algısında çok önemli olsa da tüketici davranışı ve dokunma ile ilgili yapılan araştırmalar oldukça sınırlı sayıda kaldığı görülmektedir. Fakat tüketici satın alma sürecinde öncelikle ürüne dokunma ihtiyacı duymaktadır. Tüketici açısından elbisenin, ayakkabının, mücevherin tenle teması önemli bir satın alma ölçütüdür. Tüketici bir ayakkabı, bir araba ya da bir kumaş üzerinde elini gezdirerek hissetmek ve dokunduğu ürün ile bir iletişim kurabilmektedir. Dokunmak alma sürecinde tüketiciye güven vermekte, çünkü tüketici dokunduğu ürünün varlığını teninde hissetmesi ürünü

⁸⁴ Mine Yeniçeri Alemdar, “Atmosferinin Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi”, (Yayımlanmış Doktora Tezi) Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010, s.158-159

⁸⁵ Uğur Batı, **Marketing ya da Farkething**, Destek Yayınları, İstanbul, 2018, s.240

⁸⁶ Rıdvan Karalar, **Çağdaş Tüketici Davranışı**, İzmir, Meta Basım Matbaacılık, 2009, s.52

⁸⁷ Hakan Demirtürk, Nöropazarlama Açısından Bilgilenmiş Kullanıcıların Karar Süreci Üzerinde Koku Etkisinin Ölçülmesi, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul, 2016, s.82

⁸⁸ Dilek İlter, Yaratıcı Stratejide Duyularla Marka Parçalama, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, İstanbul, 2010, s.110

⁸⁹ <http://ansiklopedi.yenimakale.com/dokunma-duyusu-deri.html#more-1843>

algılamasıyla eş değerdedir⁹⁰. Dokunma duyusuna verilebilecek en güzel örneklerden biri Coca-Cola firmasının 1996 yılında üretilen ürünlerinin yüksek bir oranın şişeden kutuya geçilmesi sonucunda kan kaybı yaşamıştır. Sebep olarak şişedeki dokunma hissini teneke kutulara orana daha fazla oranda his yaratmasından kaynaklandığı gösterilmiştir. Yaptığı hatadan çabuk dönen firma uluslararası pazarda çam şişe cola ile hala meşrubat pazarının dokunma lideri olarak yere sağlam basmaktadır⁹¹. Cep telefonu endüstrisinde yapılan araştırmada, tüketicilerin %35'inin telefonu elindeyken hissettiği duyguyu, görünüşünden daha önemli bulduğu tespit edilmiştir. Süpermarket zincirlerinin ya da kurumsal mağazaların dokunsal faktörleri ekonomik bir avantaja çevirdiği görülmektedir. Markaların numune ürünlerini rafların önünde tüketiciye dokunsal bir deneyim yaşamaları için sergilemeleri bu duruma iyi bir örnektir⁹². İstanbul'da mevsimlere bağlı olmayan ve 365 gün kutupları yaşama deneyimi sunan Magic Ice (Sihirli Buz Müzesi) müzesi ilk defa Türkiye gibi ılıman bir iklimde açılmıştır. Magic Ice tüketiciler için -5 derecede soğutulmuş büyük bir alanda müthiş bir kutup atmosferi yaşama imkânı sunmaktadır. Bu müze kar ve buzdan oluşmuş bir ortamda İskandinav doğası ve hayvanları, tarihi ve İstanbul tarihi bağları hakkında bilgiler vermektedir. Müzede 170 ton buz kullanılmakla birlikte aynı zamanda mavi renkli buzlar İsveç'in Jukkasjarvi bölgesindeki Torne Nehrinden getirilmiştir. Müzede kutupları gezerken üşümemeniz için özel Eskimo kıyafetleri bile hazırlanmış durumdadır. Magic Ice müzesinin ziyaretçilerine müthiş bir dokunsal duyu deneyimi sunmaktadır⁹³. İskandinav üretimi olan Volvo XC60 aracında, sürücü ile araç arasında dokunma hissini yaratabilmek için araç içi malzemelerin birinci sınıf malzemedan üretimi gerçekleştirildi. Bu sayede dokunma duyusu müşteriler üzerinde pozitif bir etki bıraktığı anlaşıldı⁹⁴.

Dokunma, pürüzsüzlük, pürüzlülük, sıcaklık ve ağırlık gibi gözlem yoluyla elde edilemeyen bilgileri sunar ve bu bilgiler algı üzerinde etkili olur. Dokunma, kalitenin algılanışı ile de ilişkilidir⁹⁵. Dokunma duyusu, müşterilerin kendilerini daha iyi hissetmelerini sağlamaktadır. Örneğin Volvo 1800 markasının sırtı

⁹⁰ Cesim Behremen, Yiyecek Ve İçecek İşletmelerinin Nöropazarlama Faaliyetlerinde Duyusal Algıların Etkisi: Psikonörobijokimya Perspektifi, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, Balıkesir, 2015, s. 27-28

⁹¹ Martin Lindstrom, **Duyular ve Marka**, Optimist Yayınları, Çev. Ümit Şensoy, İstanbul, 2007, s.101-103

⁹² Eda Pekar, Duyusal Markalama Ve Tüketicilerin Marka Algısında Duyusal Markalamanın (beş duyunun) Rolü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Bursa, 2017, s.45-46

⁹³ Uğur Batı, **Marketing ya da Farkething**, Destek Yayınları, İstanbul, 2018, s.243

⁹⁴ Bertil Hultén, Niklas Broweus ve Marcus van Dijk, **Sensory Marketing**, Palgrave Macmillan, 2009, s.152

⁹⁵ Hüseyin Güven, Süpermarket-Hipermarketlerde Kullanılan Duyusal Pazarlama Ögelerinin Analizi, **Kesit Akademi Dergisi**, Yıl: 4, Sayı:13, 2018, s.325

saran deri koltukları müşterilerin kendilerini daha güvende ve güçlü hissetmelerini sağlamak için özel olarak dizayn edilmiştir. Ayrıca dokunma duyusu taklit edilmesi veya rekabet edilmesi çok zor bir duygusal ve fiziksel bağ yaratmaktadır⁹⁶. Dokunma duyusunda şirketler tarafından yapılan yanlışlardan biri de şarap şişelerinin artık mantarsız üretilmesi, mantarlı bir şişeden dökülen şarabın daha kaliteli ve üstün olduğu algısı bulunmaktadır. Tüketicilerin ürünlere dokunmaları, onların satın alma tutumlarını ve davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir. İkea mağazası üzerinde yapılan araştırmada, tüketicilerin ürünlere dokunmalarının satışların artışında etkili olduğu gözlemlenmiştir⁹⁷. Dokunma duyumuz algılarımızda son derece önemli olsa da tüketici davranışları ve dokunma ile ilgili sınırlı sayıda araştırma yapılmıştır. Dokunma ile ilgili olarak algılamalarımıza yardımcı olmak üzere uygulanan en yaygın pazarlama stratejileri; örnek ürün dağıtımı, kumaş parçalarının basılı reklamlara iliştilmesi, süpermarket raflarında ürünlere dokunmayı kolaylaştırıcı raf düzenlemeleri, ambalaj tasarımlarının el yapısına uygun olarak tasarlanmasıdır. Ürünlerin bir kısmı dokunma hissini tatmin için alınır, örneğin kremler cildi yumuşatmak ve çatlaklardan arındırmak için alınır. Bu nedenle kremin cildinizde yarattığı yumuşak dokunuş son derece önemlidir. Dokunma ile ilgili olarak, ipek kumaşların lüks hissi verdiği bilinmektedir. Kot kumaşın yarattığı algı ise dayanıklı ve pratik oluşudur. Hafif kumaşlar kadınsı, sert kumaşlar erkeksi olarak nitelendirilir. Bu nedenle de, hedef pazarı kadınlar olan bir sigara “Silk Cut” olarak markalandırılmış ve sigaranın reklamlarında mor ipekten kumaş zemin olarak kullanılmıştır⁹⁸.

Tatma Duyusu

Tat alma duyusu işletmelerin yaratıcı stratejilerinde kullanacakları en zor duyulardan biridir. Bu duyuyu tüketicilere ulaşabilmek zordur ama kalıcıdır. Tat alma kabarcıkları denilen özel yapılar vasıtasıyla tat alırız. Çoğu dilimizin üzerinde yoğunlaşmış bir kısmı boğazımızın gerisinde ve damakta yer alan on bin kadar tat aşma kabarcığı vardır. Herkesin tat alma duyusu farklıdır. Sırasıyla tatlı, tuzlu, ekşi ve acı kimyasallara duyarlı olan dört çeşit tat alma kabarcığı bulunmaktadır⁹⁹. Tat alma duyusu çevremizi, olayları ve insanları anımsayışımızda önemli bir etkidir. Tat alma duyusu bellek üzerinde etkileri

⁹⁶ Mike Moser, **Marka Yaratmanın Beş Adımı**, Çev; İnci Berna Kalınyazgan, MediaCat Kitapları, 2017, s.130-131

⁹⁷ Hakan Aslan, Cafer Topaloğlu, Burhan Kılı ve Nisan Yozukmaz, Yiyecek İçecek İşletmelerinde Duyusal Pazarlama Uygulamaları, **Journal of Tourism and Gastronomy Studies** 5, Vol:5, Issue:2, 2017, s.290

⁹⁸ Meltem Yener Tanrıverdi, **Marka İletişimi Açısından Duyuların Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkisi: Duyusal Markalama**, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim ve Tasarım Anabilim Dalı, İstanbul, 2014, s. 88-89

⁹⁹ Dilek İlter, **Yaratıcı Stratejide Duyularla Marka Parçalama**, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 111

bulunmaktadır. Tat duyusu vücut kimyasallarını etkileyerek, özel salgı bezlerini tetikler ve bu salgılanan maddeler bellek merkezini uyarak anımsama işlemini gerçekleştirmektedir¹⁰⁰. Tat reseptörleri sadece tek bir tadı tanımlamakla sınırlı olmayıp, birden fazla tattan sorumlu tat birleşimlerine sahiptir. Dil üzerindeki tat reseptörleri tarafından algılanan dört ana tat vardır. Bunlar; tatlı, tuzlu, ekşi ve acı tatlar olarak sınıflanır. Tatlı dilin ön ucunda, tuzlu yan yüzeyinde (daha ziyade öne doğru), ekşi iki yan kısımda, acı ise dip kısımda algılanmaktadır. Tat alma (gustation), ağzın çeşitli bölümlerinde ve dil üstünde bulunan tat tomurcukları (reseptörleri) aracılığıyla elde edilen bir duyudur. Tat reseptörleri tat tomurcuklarında yer alır; her tat tomurcuğu 10-15 tat hücrelerinden meydana gelmiştir. Tat alma duyusu için önemli olan tat tomurcukları da dilin üzerinde bulunan papiller (epitel çıkıntılar) üzerinde yer almaktadır. Yetişkin bir insanın ağzında yaklaşık 9.000-10.000 kadar tat tomurcuğu yer alır. Kızlarda erkeklere oranla tat kabacıkları daha fazladır. Çocuklarda ise tat tomurcuklarının sayısı yetişkinlere göre daha fazladır. İnsanların yaşları ilerledikçe bu tat tomurcuklarının sayısı azalmaya başlar¹⁰¹. Yiyecek içecek sektöründeki şirketler için tatma duyusu, bariz bir marka ikonudur. Buna örnek olarak, McDonald's'ın patates kızartması, Oreo bisküvileri, Altoid nane şekerleri, Redbull'un enerji içeceği, Celestial Seasonings çayları, Ben,&Jerry's dondurmaları ve Jack Daniel's viskisini sayabiliriz¹⁰².

Tatların algılanmasında kültür değişiminin ve kültür farklılıklarının da önemi bulunmaktadır. Çok acı yiyen yöreler için acının önemi, öteki yörelere göre daha fazladır. Tat alma duyusu çeşitli ürünlerin algılanmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bunun bilincinde olan işletmeler, ürünlerin türüne göre farklı tatlarla ürünlerin algılanmasını geliştirmek istemektedirler. Örneğin, diş macunlarının ağızda bırakacağı tat algılamada çok önemlidir. Bu nedenle, diş macunlarında birbirinden farklı tatlar oluşturulmaktadır¹⁰³. İşletmeler girmiş olduğu ülkede yaşayan insanların dini görüşü hakkında bilgi sahibi olması tatsal pazarlamada dikkat edilmesi gereken bir konudur. Örneğin; Müslüman bir ülkenin pazarına girmiş olan bir marka, Müslümanlar için dini olarak yasak olan bir hayvansal gıdayı ürünlerinde kullanırsa o ürünün satışından büyük başarılar beklemesi mümkün değildir. Pazarına girilen ülkenin kültürel yapısı da büyük önem taşımaktadır. Çevredeki birçok örneğin gözlemlenmesi sonucu ile; farklı kültürel yemekleri seven ve damak tadı buna alışmış olan ülkelerde buna uygun bir yol izlenmesi tüketiciler için önemlidir. Örnek olarak sağlıklı beslenmeyi

¹⁰⁰ Uğur Batı, **Marketing ya da Farkething**, Destek Yayınları, İstanbul, 2018, s.252

¹⁰¹ Dilşahs Miişoğlu ve İbrahim Hayoğlu, Tat Eşik Değerlerinin Algılanması, Tanınması ve Derecelendirilmesi, **HR.Ü.Z.F.Dergisi**, 2005, s.30

¹⁰² Mike Moser, **Marka Yaratmanın Beş Adımı**, İnci Berna Kalinyazgan (Çev.), 3. Baskı, İstanbul: MediaCat Kitapları, 2017, s. 135

¹⁰³ Rıdvan Karalar, **Çağdaş Tüketici Davranışı**, İzmir, Meta Basım Matbaacılık, 2009, s.53-54

hedef edinmiş olan ülkelerde sebze içerikli, baharat seven ülkelerde baharat içerikli olan ürünlerin tercih edilmesi gösterilebilir¹⁰⁴.

İnsanların tat olarak algıladığı şey aslında koku algısıdır. Tüketilen her şey koku algı sistemini, tat duyusuna göre daha fazla etkilemektedir. Bu durumda lezzet olarak tüketici zihninde ikonlaşmış ürünler aynı zamanda kişinin koku algısına da son derece etki etmiş durumdadır. Kahve ve çikolata satan işletmeler, uyguladıkları algı çalışmalarıyla dükkânlarına kahve ya da çikolata aroması yayarak tüketicilerin algısına nüfuz etmeye çalışmaktadırlar. Tat algısı yönelik yapılan çalışmalarda; sakızın, şakacı-kırmızı biberin, agresif- çikolatanın, şehvetli-kahvenin, enerjik-nanenin, serin-vanilyanın, durgun hisleri tetiklediği gözlemlenmiştir¹⁰⁵. Tat alma duyusu sayesinde bağıllık yaratan markalar oluşmaktadır. Örneğin lezzetli sucuk denince akla ilk gelen Afyon Cumhuriyet sucukları gelmektedir. Su dendiği zaman Erikli, ayran denince Eker, kahve denince Mehmet Efendi, lokumda Ali Muhiddin Hacı Bekir, boza denince Vefa gelmektedir. Absolut votkayı diğer tatlılardan ayıran yapısı şeker ihtiva etmez, özel baharat kokuları içerir tadı yumuşaktır. Su ve kış buğdayının birleşiminden oluşur. İsveç Ahus'taki derin kuyudan alınan su ile işlenir, buğday Ahus'ta özel korunaklı tarlalarda yetiştirilmektedir. Ürün sadece sonbahar da ekilir ve sonbahar da toplanır. Bu sayede İsveç karının altında kalan sert taneli buğday benzersiz bir votka tadına dönüşmektedir¹⁰⁶.

Sonuçlar

Rekabetin giderek arttığı pazarda, işletmeler rakiplerinden farklı olabilmek için geleneksel pazarlama yöntemleri yerine, duyuların ve algıların işin içine katıldığı yöntemler gelişmiştir. Dünyaya geldiğimiz andan itibaren beş duyumuz ile belleklerimiz yaşadığımız her durum karşısında olumlu ya da olumsuz bilgiler toplamakta ve sonrasında aldığımız bilgiler bir koku, dinlediğimiz bir müzik ile iç dünyamıza götürmektedir. Belleğimizde izleri olan bir ses, bir koku bizleri mutlu ya da mutsuz etmekte, sevindirip ya da hüzünlendirmektedir. Duyular, birbirleriyle sinerji içinde çalışıp ve birbirini etkilemektedir. Bu yüzden kesin hatlarla birbirinden ayırmak mümkün değildir. Örneğin kahve satan bir dükkânın önünden geçtiğinizde dükkânı görmesek bile kahve kokusunu hemen algılarız. Kahveye olan haz ne kadar büyükse geçmiş deneyimlerden alınan hazda o derecede yüksek olmaktadır.

¹⁰⁴ Ceyda Onar, **Duyusal Pazarlamanın Tüketici Satın Alma Sürecine Etkisi**, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, Working Paper Series, Tartışma Metinleri, 2018, s.6

¹⁰⁵ Eda Pekar, **Duyusal Markalama Ve Tüketicilerin Marka Algısında Duyusal Markalamanın (beş duyunun) Rolü**, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Bursa, 2017, s.44-45

¹⁰⁶ Uğur Batı, **Marketing yada Farkething**, Destek Yayınları, İstanbul, 2018, s. 254-255

Son yıllara kadar herkes tarafından bilinen bir yanlış bulunmaktadır. Görme duyusunun duyular içinde en fazla etkisi olduğu sanılmaktaydı. Oysa araştırmalar göstermiştir ki belirli bir duyudan ziyade çeşitli duyuların birlikte daha güçlü etkiler yarattığı görülmüştür. Pazarlama dünyasında işletmeler, tüketiciler ile kurdukları iletişim artık duyular aracılığı ile gerçekleşmektedir. Pazarlama artık dönüşmektedir. İşletmeler tüketicilerin zihinlerinde yer edinebilmek için multidisipliner pazarlama yöntemlerine yönelmektedir. Bu pazarlama yöntemleri tüketicinin algılama sürecinden geçip zihninde konumlandırma yapıp yapılmadığına göre olumlu ya da olumsuz sonuçlar göstermektedir. Duyusal pazarlama ile elde edilmek istenen hedef, tüketicinin duygularını, heyecanlarını, arzularını, ihtiyaçlarını, isteklerini ve korkularını anlayabilme ve yönetebilmektir. İşletmeler ile tüketici arasında ne kadar çok hissi iletişim gerçekleşirse, tüketicinin zihninde o kadar hatırlanabilir izler bırakmaktadır. Maruz kalınan duyusal uyarıcıların seçilmesi ve beyinde organize edilmesi algıyı oluşturmaktadır. Alışveriş yaparken aslında farkında olmadan insan beyni, bilinçaltında kişiselleştirilen deneyimler oluşturmakta ve bu deneyimler de kişilerin zihninde güçlü marka ve işletme imajı yaratmaktadır. Günümüzde birçok işletme duyusal pazarlama ile müşterilerini ikna etmeyi ve satışlarını arttırmayı çalışmaktadır. Önümüzdeki yıllarda işletmelerin, pazarlama stratejilerinde duyusal algıları kullanarak köklü değişikliklere yöneleceğine şahit olacağız.

KAYNAKÇA

- Alemdar, M. Y. (2010), “Deneyimsel Pazarlamada Alışveriş Atmosferinin Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi”, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Doktora Tezi
- Aslan, H., Topaloğlu, C., Kılı B. ve Yozukmaz, N. (2017), Yiyecek İçecek İşletmelerinde Duyusal Pazarlama Uygulamaları, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 5, Vol:5, Issue:2, ss.287-300
- Arkonaç, S. A., (2005), Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi, 4.b., Alfa Yayınları, İstanbul
- Akyol, C. (2015), Algı Yönetimi, 2015 (<http://www.cengizakyol.com/wp-content/uploads/2015/03/10-Alg%C4%B1-Y%C3%B6netimi.pdf>)
- Başev S. E. (2017), Nöropazarlama, Artikel Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2017
- Alpan, G. B. (2005), Görsel İletişim, Ya-Pa Yayıncılık, İstanbul
- Batı, U. (2018), Marketing yada Farkething, Destek Yayınları, İstanbul
- Behremen, C. (2015), Yiyecek Ve İçecek İşletmelerinin Nöropazarlama Faaliyetlerinde Duyusal Algıların Etkisi: Psikonörobiyokimya Perspektifi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, Balıkesir, Yüksek Lisans Tezi

Beşir Seven, Gökay Yücel ve Mehmet Fırat Kürklü, Algı ve Nöropazarlamanın Tüketici Davranışına Etkisi (http://www.academia.edu/36442970/ALGI_VE_N%C3%96ROPAZARLAMA_NIN_T%C3%9CKET%C4%B0C%C4%B0_DAVRANI%C5%9EINDA_ETK%C4%B0S%C4%B0)

Canan, S. (2018). Değişen Beynim, TutiKitap, İstanbul

Ceylan, H. H. (2013), Algı Haritaları ve Marka Konumlandırma: Dizüstü Bilgisayar Markaları Üzerine Bir Çalışma, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2013, 6/3, ss.132-147

Cüceloğlu, D. (2006), İnsan ve Davranışı (15. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul

Çakır, S. Y. (2010), Markaların Duyular Yoluyla Şekillenmesi Duyusal Markalama, Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Araştırma Dergisi, Cilt:1 Sayı:4

Çeken B. ve Yıldız, E. (2015), Renklerin Reklam Algısı Üzerindeki Etkisi: 2012 Kırmızı Reklam Ödülleri, Cilt 3, Sayı 2, ss.129-144

Demirtürk, H. (2016), Nöropazarlama Açısından Bilgilenmiş Kullanıcıların Karar Süreci Üzerinde Koku Etkisinin Ölçülmesi, Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul, Yüksek Lisans Tezi

Erişti, S. D., Uluysal B. ve Dindar, M. (2013), Designing an Interactive Learning Environment Based on Theories of Visual Perception and Students' Views About the Software, *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 3(1) ss.47-62

Erkan, Ö. ve Tuncer, T. (2009), Kadın Tüketicilere Yönelik Pazarlama Stratejileri, Bursa, Dora Yayınları

Gilbert, A. N., Firestein, S. (2002). Dollars and Scents: Commercial Opportunities in Olfaction and Taste. *Nature Neuroscience*,

Girişken, Y. (2017), Gerçeği Algı, Beta, 3. Baskı, İstanbul, 2017

Güven, H. (2018). Süpermarket-Hipermarketlerde Kullanılan Duyusal Pazarlama Öğelerinin Analizi, *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl: 4, Sayı:13, 2018, s. 322-340

Güzeloğlu, C. (2010). "Ambalaj Tasarımında Görsel Bir Unsur Olarak Rengin Tüketici Algısı Üzerindeki Rolü", *Tüketici Yazıları II*. Ed. Müberra Babaoğlu ve Arzu Şener. Ankara: H.Ü. TÜPADEV Yayınları: 271-292

Güzel, Ö. F. (2013), Duyu Tabanlı Pozitif Yüklü Duygu ve Hislerin Satın Alma Sonrası Eğilimlere Etkisi: Alman Turistler Üzerinde Bir Araştırma, *Anaolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt:24 Sayı:2, ss.226-236

Hultén, B., Broweus N. ve Marcus Van Dijk, (2009), *Sensory Marketing*, Palgrace Macmillan

Hirik, E. (2017), Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam Ve Kelime Sıklığı İlişkisi, *SUTAD*, Bahar 2017; (41): 53-74

İçli, G. E. ve Çopur, M. E., (2008), Pazarlama İletişiminde Renklerin Rolü, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10 Sayı 122-33

İlter, D. (2010), *Yaratıcı Stratejide Duyularla Marka Parçalama*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, İstanbul, Yüksek Lisans Tezi

Krishna, A. (2012), An integrative review of sensory marketing: Engaging the senses to affect perception, judgment and behavior, ss.1-20

Lindstrom, M. (2007), *Duyular ve Marka*, Optimist Yayınları, Çev. Ümit Şensoy, İstanbul

Lindstrom, M. (2014), *Buy.ology*, (Çev. Ümit Şensoy). İstanbul: Optimist Yayınları

Mather, G. (2018), *Duyu ve Algının Temelleri*, Çev. Editörü, Sinan Canan ve Recep Dokuyucu, Nobel Yayıncılık, 2.Baskı, Ankara

Miişoğlu, D. ve İ. Hayoğlu (2005), Tat Eşik Değerlerinin Algılanması, Tanınması ve Derecelendirilmesi, *HR.Ü.Z.F.Dergisi*, 9(2): 29-35.

Moser, M. (2017), *Marka Yaratmanın Beş Adımı*, İnci Berna Kalınyazgan (Çev.), 3. Baskı, İstanbul: MediaCat Kitapları

Odabaşı Y.ve Gülfidan, B. (2013), *Tüketici Davranışı*, 13. Baskı, İstanbul, MediaCat Akademi

Onar, C. (2018), *Duyusal Pazarlamanın Tüketici Satın Alma Sürecine Etkisi* İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, Working Paper Series, Tartışma Metinleri

Özer, N. (2009), *Algılama ve Pazarlama Uygulamaları*, PARADOKS, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, (e-dergi), <http://www.paradoks.org>, Yıl:5 Sayı:1

Post, K. (2004). *Brain Tattoos: Creating Unique Brands That Stick in Your Customers' Minds*. New York, USA: AMACOM

Pekar, E. (2017), *Duyusal Markalama Ve Tüketicilerin Marka Algısında Duyusal Markalamanın (beş duyunun) Rolü*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Bursa, Yüksek Lisans Tezi

Rıdvan, K. (2009), *Çağdaş Tüketici Davranışı*, 3. Baskı, İzmir, Meta Basım Matbaacılık

Runyon, K. E. ve Stewart, D.W. (1987). *Consumer Behavior and the Practice of Marketing*, Third Edition, Merrill: Columbus.

Solomon, M. (2004), *Consumer Behaviour-Buying, Having And Being*, 6. Edition

Subaşı, G. (1999), ‘‘Bilişsel Öğrenme Yaklaşımı Bilgiyi İşleme Kuramı’’, *Mesleki Eğitim Dergisi*, Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi, Cilt 1, Sayı 2, Temmuz 1999, Ankara, s. 29.

Tanrıverdi, M. Y. (2014), *Marka İletişimi Açısından Duyuların Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkisi: Duyusal Markalama*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim ve Tasarım Anabilim Dalı, İstanbul, Yüksek Lisans Tezi

Taşkıran N.Ö. ve Bolat, N. (2013), *Reklam Ve Algı İlişkisi: Reklam Metinlerinin Alınlanmasında Duyu Organlarının İşlevleri Hakkında Bir İnceleme*, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6),1, ss.49-68

Tischler, L. (2005). *Smells Like Brand Spirit*. *Fast Company*, August, (97), s.55

Tosun, N. B., Elmasoğlu, K. (2015). *Duyusal Markalamanın Marka Sadakati Üzerindeki Rolü*. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 2.(1), 91-111.

Yozukmaz N. ve Topaloğlu, C. (2016), *Senses in Hospitality: How Do Hotels Appeal to Them*, *Journal of Tourism and Hospitality Management*, Vol. 4, No. 2, ss. 51-74

Yıldız Polat, *Duyularla Marka Parçalama*, McDonald's, s.47 (www.academia.edu/16158140/Duyularla_Marka_Parçalama_McDonalds)

Yücel, N. ve Çubuk, F. (2014), *Nöropazarlama Penceresinden Marka Değeri*. *International Journal of Social Science*, Cilt 1, Sayı: 25-1, ss. 221-233

21. *Pazarlama Kongresi, Bildiri Cilt 2 Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Derneği, Süleyman Barutçu & Melda Tomuş, Duyusal Pazarlama ve Duyusal Etkileşimin Ürün Algılamalarına Etkisi: Yumuşatıcı Üründe Bir Araştırma*, 2017, ss.605-61

İnternet Kaynakları

<https://docplayer.biz.tr/4477089-5-duyuyla-guclu-markalar-yaratmak.html>

<http://sedagenc.com/duyularimiz-kararlarimizi-nasil-etkiler>

http://www.aradhnakrishna.com/uploads/4/7/8/8/4788965/the_science_of_sensory_marketing_-_hbr.pdf

http://docs.neu.edu.tr/staff/fatmagul.cirhinlioglu/PS%C4%B0KOLOJ%C4%B0YE%20G%C4%B0R%C4%B0C5%9E%20B%C3%96L%C3%9CM%204%20DUYUSAL%20%20S%C3%9CRE%C3%87LER_3.pdf

http://docs.neu.edu.tr/staff/fatmagul.cirhinlioglu/PS%C4%B0KOLOJ%C4%B0YE%20G%C4%B0R%C4%B0%C5%9E%20B%C3%96L%C3%9CM%205ALGI_4.pdf

<https://www.slideshare.net/mbolmez/duyum-ve-algi>

<https://www.coursehero.com/file/14493635/Duyusal-Pazarlama>

<http://ansiklopedi.yenimakale.com/dokunma-duyusu-deri.html#more-1843>

http://personel.klu.edu.tr/dosyalar/kullanici/zaferunal/dosyalar/dosya_ve_belgeler/duyurular/T%C3%9CKET%C4%B0C%C4%B0%20DAVRANI%C5%9ELARI%20V%C4%B0ZE.ppt

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 21.02.2019 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 12.03.2019

Türkiye'ye Yönelen Uluslararası Göç Hareketliliği Bağlamında Çorum İl Görünümü

Ali Kemal NURDOĞAN

Dr.

ORCID: 0000-0001-9411-4313

akemnur@windowslive.com

Zekeriya DOĞAN

Yüksek Lisans Öğrencisi

Hitit Üniversitesi-Çorum-Türkiye

ORCID:0000-0002-5995-5464

zdogan@gmail.com

Öz

Çevresinde yaşanan siyasi, ekonomik ve kültürel çatışmalar sebebiyle topraklarında en çok uluslararası koruma sağlayan ülkelerin başında gelen Türkiye'de özellikle sınır illeri ve büyük şehirlerde yaşayan toplumlar ve bu bölgelerde işgücü piyasası üzerinde uluslararası göç hareketliliğinin yaratmış olduğu etkileri araştıran pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak, sanayi ve tarımsal üretimleri ile ülke ekonomisine önemli katkı sağlayan Anadolu şehirlerinin uluslararası göç hareketliliğinden nasıl etkilendiğini gösteren çalışma sayısı azdır.

Çalışmanın amacı, uluslararası göç hareketinin Çorum İlinde genel görünümü ve etkilerini ortaya koymaktır. Çalışma Çorum il sınırları içerisinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler, Çorum Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Vakfı Müdürlüğü tarafından 8633 yabancı ile uygulanan anketten elde edilmiştir.

Çorum şehrinde barınan yabancı kişilerin demografik ve işgücü özellikleri evrensel mülteci özellikleri ile benzerlik göstermekte, büyük çoğunluğu kadın, çocuk ve çalışma çağındaki eğitimsiz ve niteliksiz işgücüne sahip kişilerden oluşmaktadır. Uluslararası göç hareketliliği, Çorum toplumu için birtakım sorunları beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar göç alan bölgelerde yaşanan sorunlara benzer sorunlardır. Özellikle, vasıfsız işgücünün kayıt dışı istihdamı artırması ve işsizliği artırma potansiyeli öne çıkan sorun olarak gözükmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çorum, uluslararası göç, mülteci, uluslararası koruma, geçici koruma.

Migration Flows to Turkey in the Context of International Mobility, Corum City View

Abstract

Around experienced politicians, there are many studies investigating most notably in the border provinces in Turkey, which is one of the countries providing international protection and big city living in society and the impact it has created international migration mobility on the labor market in the region in the economic and cultural conflicts due to land. However, there are few studies showing how the Anatolian cities, which contribute significantly to the country's economy with their industrial and agricultural production, are affected by international migration mobility. The aim of the study is to reveal the general appearance and effects of international migration movement in orum. The study was carried out within the borders of orum province. The data used in the study were obtained from the questionnaire applied by 863 foreigners by orum Social Assistance Foundation Directorate.

The demographic and labor characteristics of the foreigners housed in the city of orum are similar to the universal refugee characteristics, and the majority of them are women, children and people with uneducated and unskilled labor.

International migration mobility has brought some problems for the orum community. These problems are similar to the problems experienced in the regions where migration is taking place. In particular, the potential of the unskilled labor force to increase informal employment and to increase unemployment appears to be a prominent issue.

Key words: orum, international migration, refugee, international protection, temporary protection.

GİRİŞ

Dünya genelinde yaşanan siyasi, ekonomik istikrarsızlıklar ile birlikte her geçen gün artan silahlı çatışmalar sebebiyle yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda kalan kişi sayısında ciddi boyutlarda bir artış görülmektedir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin yayınlamış olduğu raporlara göre her gün binlerce kişi ekonomik, siyasi ve çatışma ortamı sebebiyle yaşadığı bölgeyi terk etmek zorunda kalmaktadır. Jeopolitik konumu dolayısıyla; yaşadıkları yeri terk etmek zorunda kalan insanların hareketliliğinden olumsuz olarak etkilenen Türkiye, topraklarında en çok uluslararası koruma sağlayan ülkelerin başında gelmektedir. Güncel haliyle Türkiye nüfusunun %5'ine ulaşan uluslararası göç hareketliliğinden şehirler ve toplumlar çeşitli şekillerde etkilenmektedir. Bu alanda sınır illerinin ve büyük şehirlerin nasıl etkilendiğini araştıran pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak, küçük ve orta büyüklükte sanayileri ile Türkiye ekonomisine önemli katkı sağlayan Anadolu şehirlerinin uluslararası göç hareketliliğinden nasıl etkilendiğini gösteren çalışma sayısı azdır. Bu sebeple çalışmada küçük ve orta büyüklükte sanayisi ile önemli bir şehir olan Çorum ilinin uluslararası göç hareketliliğinden nasıl etkilendiğini ortaya konulmakla beraber ilde yaşayan yabancıların toplumsal hayata katılımını kolaylaştıran faktörler tartışılmaktadır.

Çalışmanın kapsamı ve sınırlarını; sadece Çorum il sınırlarında barınan uluslararası koruma arayan ve geçici koruma statüsü sahibi yabancılar oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında evrenin tamamına ulaşılması hedeflenmiş ancak zaman ve maliyet kısıtlaması sebebiyle mümkün olmamıştır. Araştırmada kullanılan veriler, Arapça ve İngilizce bilen tercümanlar yardımıyla Çorum ilinde Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Vakfı yardımlarından faydalanan uluslararası koruma kapsamında 7980 ve geçici koruma kapsamında bulunan 653 yabancıya anket yöntemi uygulanarak elde edilmiştir. Anket formunda üç soru grubu yer almıştır. Bunlardan birinci grup katılımcıların demografik özelliklerini, ikinci grupta yabancıların ekonomik durumlarına ilişkin algıları, üçüncü grupta ise sosyo-kültürel durumlarına ilişkin ifadeler yer almaktadır.

Çorum ilinde uygulanan saha araştırması sonuçlarına göre Çorum ili ve burada yaşayan yabancılar açısından evrensel mülteci özellikleri ve uluslararası göçün getirdiği etkiler benzerlik göstermektedir. Çorum ili açısından, kayıt dışı çalışma, işsizlik, çarpık kentleşme gibi sorunlar artarken yabancılar açısından dışlanma, barınma, yoksulluk, eğitim, istihdam, güvencesizlik ve dil sorunu gibi evrensel mülteci profilinin yaşadığı sorunlara benzer sorun alanları olduğu görülmektedir.

GÖÇ KAVRAMI

Eski dilde, hicret kelimesi ile de ifade edilebilen göç (Zaim, 2006:327); kendine ve ailesine daha iyi yaşama şartları sağlayabilmek umuduyla (Öngör, 1980)

ekonomik, toplumsal veya siyasi sebeplerle insanların bireysel ya da kitlesel olarak yer değiştirme eylemi olarak tanımlanmaktadır (şahin, 2001:59). Tarihin her aşamasında doğal afetler, ekonomik, sosyal ve siyasi sebeplerle (şener, 2017:3) yaşadıkları yerleri terk eden insanlar daha iyi gelir elde etmek ve daha yüksek yaşam standartlarına erişebilmek amacıyla az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere gç etmişledir (İçduygu, 2009:2).

Gç hareketinin nedeni, kapsamı ve işleyiş süreci her göçü bir diğerinden farklılaştırmaktadır (Yılmaz, 2014:1692). Gç hareketi; nedenleri açısından *zorunlu gç* ya da *gönüllü gç*, hedefe varmakta kullanılan yöntemler açısından *yasal gç (düzenli gç)* ya da *yasa dışı gç (düzensiz göç)*, yaşanılan ülke sınırları içerisinde gerçekleşmesi ya da sınır dışına devam etmesine göre *ulusal gç (i gç)* ya da *uluslararası gç (dış gç)* olarak tanımlanmaktadır. Savaş, tabi afet, sürgün gibi sebeplere bağlı olarak insanların yaşadıkları yerleri terk etmek mecburiyetinde kalmaları zorunlu gç olarak tanımlanmaktadır. Gönüllü gçte ise daha iyi yaşam Şartları elde etmek için kişinin kendi isteği ile gç etmesi ana sebeptir (Yılmaz, 2014:1687). Düzensiz göç hareketleri kaynak ülke, hedef ülke ve transit geçiş ülkeleri için farklı anlam ifade etmektedir. Hedef lkeler açısından sınırlarından yasadışı yollardan veya yasal yollarla giriş yapıp yasal çıkış süreleri içerisinde çıkmayan kişileri kapsarken; kaynak ülke açısından sınırlarını yasa dışı yollardan geçerek ülkeyi terk eden kişileri içerir. Transit lkeler içinse; kaynak ülkelerden nihai noktaya yani hedef ülkeye varabilmek için yasal ya da yasal olmayan yollarla ülkeye girip bu ülkeyi bir geçiş ülkesi olarak kullanıp ülke sınırını terk eden kişilerin hareketi düzensiz gç olarak kabul edilmektedir.

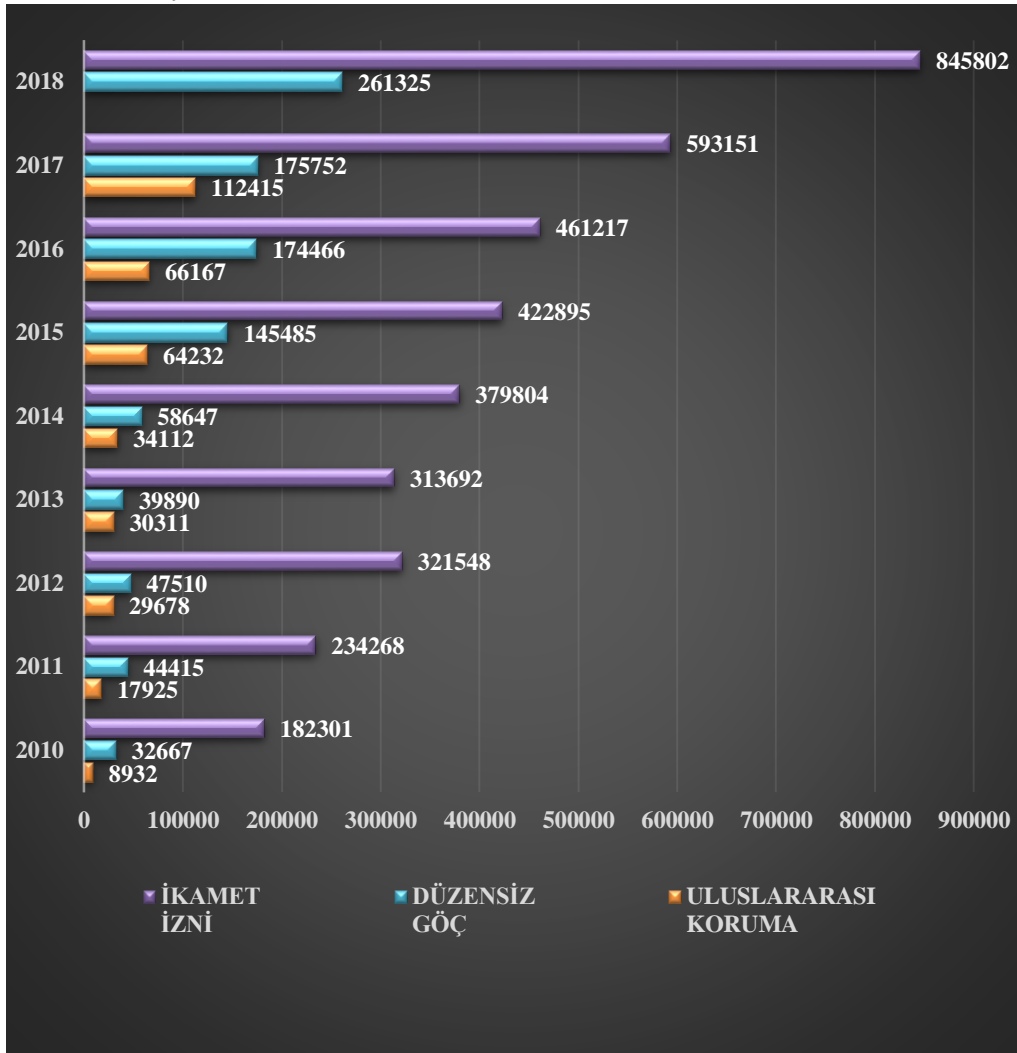
Gç hem bir sonuç hem de bir nedendir. Toplum ve ekonomide yaşanan değişimlere bağlı olarak ortaya çıktığından bir sonuç, toplumsal ve ekonomik değişimlere etki etmesi sebebiyle de bir nedendir (İçduygu ve Sirkeci, 1999:250). Uluslararası göç hareketi ve mülteci sorunu hedef ülkelerde yabancı fobisine ve etnik ayrımcılık sorunlarına dönüşebilmekte, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapılara olumsuz olarak tesir edebilmektedir (Deniz, 2014:177). Gç alan bölgelerde nüfusun giderek artması işsizlik ve ücretlerin düşmesine neden olmakta iken toplum içerisinde göçmenlerin sosyal güvenlik sitemine yk olduğu ve kamu hizmetlerinde yoğunluk ve aksamaya sebebiyet verdiği fikri kabul görmektedir (Tunç, 2015:43).

TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI GÇ GÖRÜNÜMÜ

Uluslararası göç hareketlerinde, Türkiye'nin demokratik yapısı, artan ekonomik gücü ve istikrarı bir tercih sebebi oluştururken diğer yandan evre ülkelerinde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar ve silahlı çatışmalar Türkiye'ye yönelik uluslararası göçü teşvik eden temel sebep olarak kabul görmektedir. Yakın geçmişte transit ülke olarak kabul edilen Türkiye bugün göç hareketleri açısından hem transit geçiş ülkesi hem de hedef ülke konumuna gelmiştir

(Deniz, 2014:175). Komşu ülkelerde ortaya çıkan ekonomik, siyasi ve güvenlik sorunları buralarda yaşayan insanları Türkiye'ye göçe yönlendiren başlıca unsurlar arasındadır. Ayrıca, Türkiye'nin Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında bir köprü vazifesi görmesi ve önemli deniz yollarına sahip olması çok sayıda göçmenin Batı'nın gelişmiş ülkelerine göç etmek için Türkiye'yi bir geçiş alanı olarak seçmesine neden olmaktadır. Türkiye'yi transit geçiş ülkesi olarak kullananlar genellikle Ortadoğu ve Asya ülkelerinden gelişmiş Avrupa ülkelerine geçmek isteyen kişilerdir. Özellikle Suriye krizinin başlamasından sonra Türkiye'yi hedef ülke olarak seçen göçmen ve uluslararası koruma arayan kişi sayısında önemli ölçüde artış yaşanmıştır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün Kasım 2018 verilerine göre Türkiye'de dört milyona yakın göçmen ve uluslararası koruma arayan kişi yaşamaktadır. Bu kişilerin büyük çoğunluğunu uluslararası koruma arayan kişiler oluşturmaktadır.

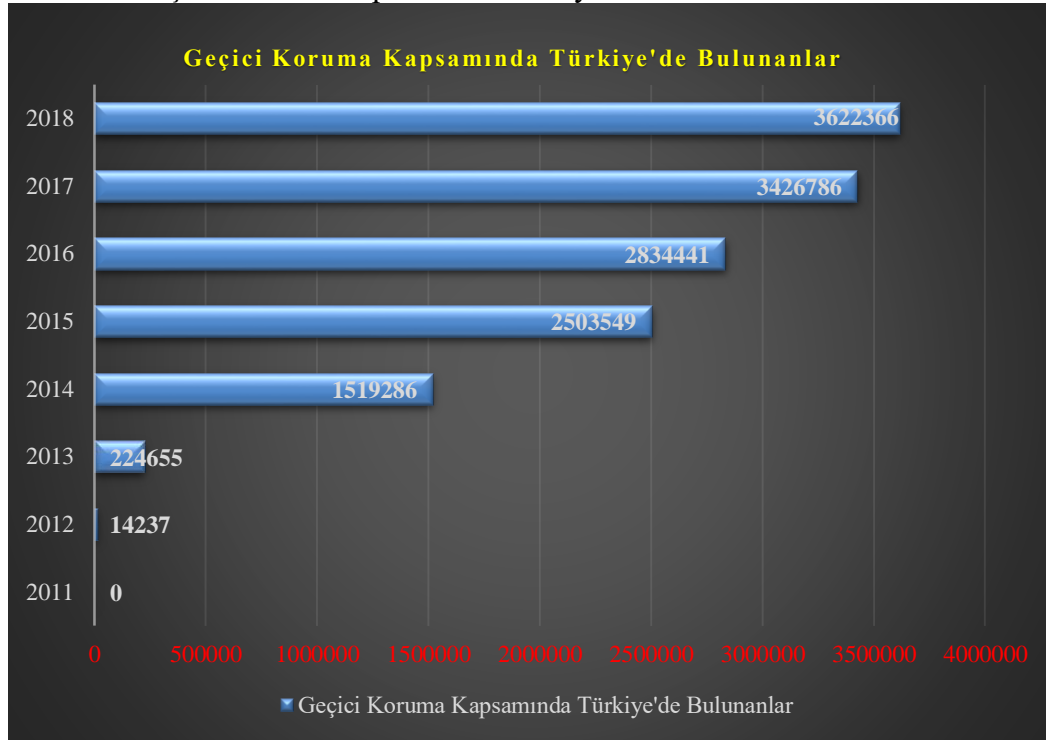
Tablo 1: Türkiye'de Bulunan Yabancılar

http://www.goc.gov.tr/icerik3/uluslararasi-koruma_363_378_4712 (02.01.2019)
*2018 yılı uluslararası koruma sağlanan kişi sayısına ait verilere ulaşılamamıştır

Tablo 1 de görüldüğü ęze son on yıl içerisinde Türkiye'ye yönelik düzensiz göç hareketliliği, uluslararası koruma ve ikamet izni başvurularında sürekli bir artış söz konusudur. 2018 yılında ikamet izni alan yabancı sayısı sekiz yüz bini aşmış, iki yüz elli bini aşan bir düzensiz g ve 2017 yılı verilerine göre yüz binin üzerinde uluslararası koruma başvurusunda bulunan yabancı bulunmaktadır.

Tablo 2: Geçici Koruma Kapsamında Türkiye'de Bulunanlar

http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik(02.01.2019)

Türkiye, 04.04.2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 91'inci maddesi ve bu maddeye dayanılarak çıkarılan 13.10.2014 tarihli ve 2014/6883 sayılı Geçici Koruma Yönetmeliği erevesinde 3.644.342 Suriye ve Irak vatandaşına temel hak ve hizmetlere ulaşımı sağlayan geçici koruma statüsü ile uluslararası koruma sağlamaktadır. Bu kişilerden 142676 kişisi Geçici Barınma Merkezlerinde barınırken 3501666 kişi kampların dışında Şehirlerde ikamet etmektedir. Türkiye'de ikamet eden Suriye vatandaşlarının yaklaşık %54' erkek, %46'sı kadındır. Bu kişilerin yaklaşık % 37'si 15 yaşından küçük, %61'i 15-64 yaş aralığında ve %2'si 65 yaşın üzerindedir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2019).

TÜRKİYE'DE YABANCILARIN HUKUKİ STATÜSÜ

Türkiye, coğrafi çekince koyarak imzalamış olduğu (Ergüven ve zturanlı, 2013:1008) Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi ve Avrupa Birliği Müktesebatına uygun olarak 2013 yılında oluşturduğu 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile uluslararası koruma türlerini belirlemiştir (Çelik, 2015:72). YUKK'a göre Türkiye'den uluslararası koruma talebinde bulunan yabancıların taleplerinin olumlu değerlendirilmesi durumunda *mülteci*, *şartlı mülteci* ve *ikincil koruma* statüsü verilmektedir.

YUKK 91. maddesinde kitlesel olarak Türkiye'ye gelen ve uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınamayan yabancılara sağlanan koruma *geçici koruma* olarak değerlendirilmiştir. Türk hukuku bakımından, geçici korumadan yararlananlar uluslararası koruma statüsü sahibi değerillerdir (Çelik, 2015:73).

Uluslararası Koruma Arayanlar

Uluslararası koruma, devletlerin kendi vatandaşlarının haklarını güvence altına alma sorumluluğunu yerine getirmemesi ya da getirememesi durumunda bu bireyler bakımından ulusal koruma olanağı kalmadığı için ihtiyaç duyulan bir koruma biçimidir (Çiçekli, 2014:221). Türk hukuku uyarınca uluslararası korumadan yararlananlar; mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma statüsü sahibi kişilerdir.

Mülteci

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi uluslararası anaşmalarla mültecilere özel statü ve hukuki koruma sağlayan temel anaşmadır. Irkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği konusunda haklı bir korku taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönemeyen veya dönmek istemeyen kişi mülteci olarak tanımlanmaktadır. İltica başvurusunda bulunduğu halde yetkili makamlar tarafından hakkında henüz karar verilmeyerek mülteci statüsü kazanmamış kişileri tanımlamak için sığınmacı kavramı kullanılmaktadır(YUKK, md.61).

Türkiye, 1951 Cenevre Sözleşmesini coğrafi sınırlama ile kabul etmiştir. Buna göre Sözleşme, sadece Avrupa'da meydana gelen olaylar sebebiyle Türkiye'ye gelen kişilere uygulamaktadır. Bu sebeple sadece Avrupa'dan gelenler mülteci statüsünde kabul edilmekte, Avrupa dışından gelen yabancıları ise üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar uluslararası koruma sağlanarak şartlı mülteci statüsünde kabul edilmektedir (Bidinger, 2015:227).

şartlı Mülteci

Avrupa lkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında verilen statüyü ifade eder (YUKK, md.62).

YUKK ile uluslararası koruma türlerinden biri olarak kabul edilen şartlı mülteci statüsü, Türkiye'nin Cenevre Sözleşmesine koyduğu coğrafi ekineden kaynaklanan Türk hukukuna özgü bir koruma statüsüdür.

İkincil Koruma

Mülteci veya şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen, ancak menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiği takdirde;

- a) lm cezasına mahkm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek,
- b) İşkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak,
- c) Uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak, olması nedeniyle menşe ülkesinin veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında verilen statüyü ifade eder (YUKK, md.63).

Geçici Koruma

Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve haklarında bireysel olarak uluslararası koruma statüsü belirleme işlemi yapılamayan yabancılara sağlanan korumayı ifade etmektedir. YUKK 91/2. maddesine dayanılarak çıkarılan ve geçici korumanın usul ve esaslarını düzenleyen Geçici Koruma Yönetmeliği de, geçici koruma kapsamına alınanların YUKK'ta kabul edilen uluslararası koruma statülerinden herhangi birini doğrudan elde etmiş sayılmayacağı açık olarak belirtilmiştir (elik, 2014:73).

Suriye'de meydana gelen çatışma ortamından kaçarak kitlesel olarak Türkiye'ye koruma amaçlı gelen Suriyelilerin koruma taleplerinin bireysel olarak değerlendirme imkânı olmadığından geçici koruma statüsü ile Türkiye'de bulunmaktadırlar.

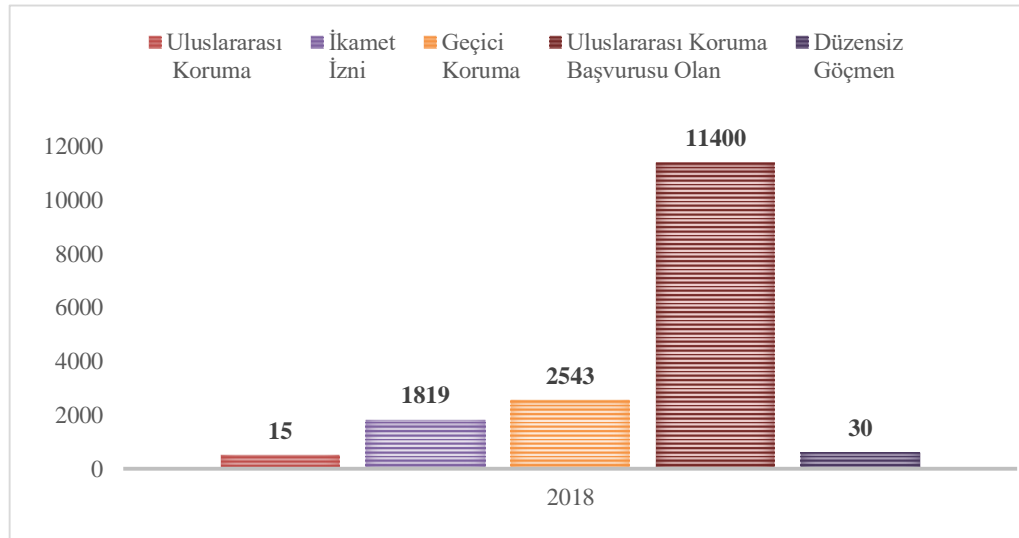
ÇORUM İLİNE GENEL BAKIŞ

Batı ve Orta Karadeniz sınırları içinde yer alan Çorum kuzeyde Sinop, Kastamonu, Samsun güneyde Yozgat, batıda Çankırı, güneybatıda Kırıkkale, doğuda Amasya illeri ile komşudur. Çorum ili Orta ve Doğu Karadeniz'i İç Anadolu Bölgesine bağlayan ana yol üzerindedir. Şehrin demir ve deniz yolu ulaşım bağlantısı bulunmamaktadır. Çorum nüfusu 536483, merkez ilçe nüfusu 294050 kişidir. Nüfusun %49,52 erkek, %50,48 kadındır. Nüfusun %27' si belde ve köylerde, %63'ü il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadır (TUİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2018). Çorum yüzölçümü 12.820 km² dir. Çorum'da karasal iklim egemendir. Kışlar oldukça soğuk ve yağışlı, yazlar sıcak ve kurak geçmektedir. Bitki örtüsü karasal iklimin özelliklerini yansıtmaktadır. Ormanlık alanlar ilin kuzey ve güneydoğusundaki dağlık bölgededir. İl genel alanının %14'ü ormanlık alandır (Çorum Orman İşletme Müdürlüğü, 2019). İl yüzölçümünün %43'ü tarıma elverişli alan, %5'i çayır ve meralardan oluşmaktadır. Ekim yapılan alanlarda buğday ve arpa ekimi yaygın olarak yapılmaktadır. Kızılırmak ve Çorum Çayı vadi tabanlarında sebze yetiştiriciliği ve pirinç ekimi yapılmaktadır. Merkez, Alaca, Mecitözü, Osmancık ve Sungurlu ilçelerinde ekimi yapılan şekerpancarı, patates ve soğan yetiştiriciliği de önemlidir (Çorum İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2017). Yeraltı kaynakları çok zengin olan Dodurga bölgesinde toplam 38.500.000 ton linyit kömürü rezervi bulunmaktadır (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 2019).

Dış ticaret hacmi Aralık 2018 yılı verilerine göre 346520000\$ olarak gerçekleşmiştir. Toplam dış ticaretin %39'u makine ve aksamı, %20'si hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamulleri, %15'i su ürünleri ve hayvansal mamulleri, %7'si meyve sebze mamulleri, %13'ü çimento cam seramik ve toprak ürünlerinden ve %6'sı elektrik elektronik ve hizmetler ile kimyevi maddeler ve mamullerinden oluşmaktadır (Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2019).

ÇORUM İLİNDE YAŞAYAN YABANCILAR

Tablo 3: Çorum İlinde Yaşayan Yabancıların Durumu

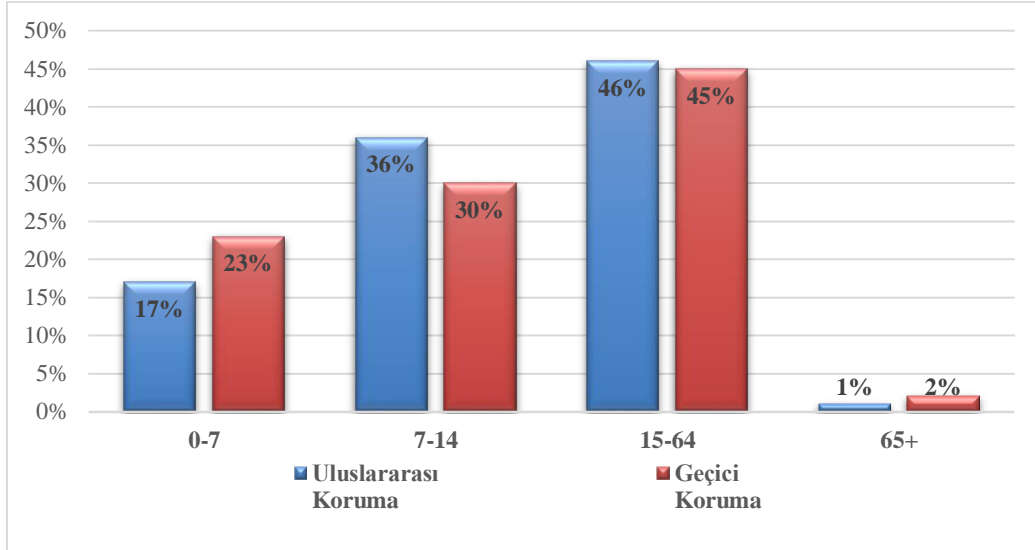

Çorum ilinde toplam 14807 yabancı yaşamaktadır. Uluslararası Koruma Statüsü verilmiş 15 yabancı bulunmaktadır. Kendisine Uluslararası Koruma Statüsü verilmiş kişiler arasında mülteci statüsü kazanan kişi bulunmaz iken, İkincil Koruma Statüsü sahibi 5 kişi, şartlı Mülteci Statüsü kazanan 10 kişi bulunmaktadır. 11400 yabancı ise Uluslararası Koruma Başvurusu yapmış ancak başvurusu henüz sonuçlanmamış şekilde yaşamaktadır. Kendisine ikamet izni verilen 1819, Geçici Koruma Statüsünde 2562 kişi bulunmaktadır (G İdaresi Genel Müdürlüğü, 2019). Çorum ilinde yakalanan Düzensiz Göçmen sayısı ise 30 kişidir. Toplam yabancı sayısı Çorum nüfusunun %2'sine denk gelmektedir. Mevcut yabancı sayısının Çorum ilinde demografik yapıyı değiştirebilmesi gibi olumsuz bir kaygı söz konusu değildir.

Yaş Durumu

Kitlesel g ile gelen nüfus içinde çalışma çağında olan ve olmayanların dağılımını hem işgücü hem de bağımlılık oranı bakımından etkide bulunmaktadır.

Tablo 4: Yaş Durumu

Çorum ilinde yaşayan yabancıların yaş dağılımını gösteren Tablo 4'e göre hem uluslararası koruma hem de geçici koruma ile Çorum ilinde yaşayanlar incelendiğinde en yoğun olan grup 15-64 yaş grubu olduğu anlaşılmaktadır. Uluslararası koruma arayan ve ikamet izni ile Çorum ilinde yaşayanların %46'sı, geçici koruma kapsamında olanların %45'i 15-64 yaş grubundadır. Bu yaş grup çalışma çağında bulunan nüfusu oluşturmaktadır. Ayrıca Çorum ilinde bulunan yabancıların önemli bir kısmının 0-14 yaş grubunda olduğu görülmektedir ki bu da yabancılar arasında çocukların oranının azımsanamayacak miktarda olduğunu göstermektedir.

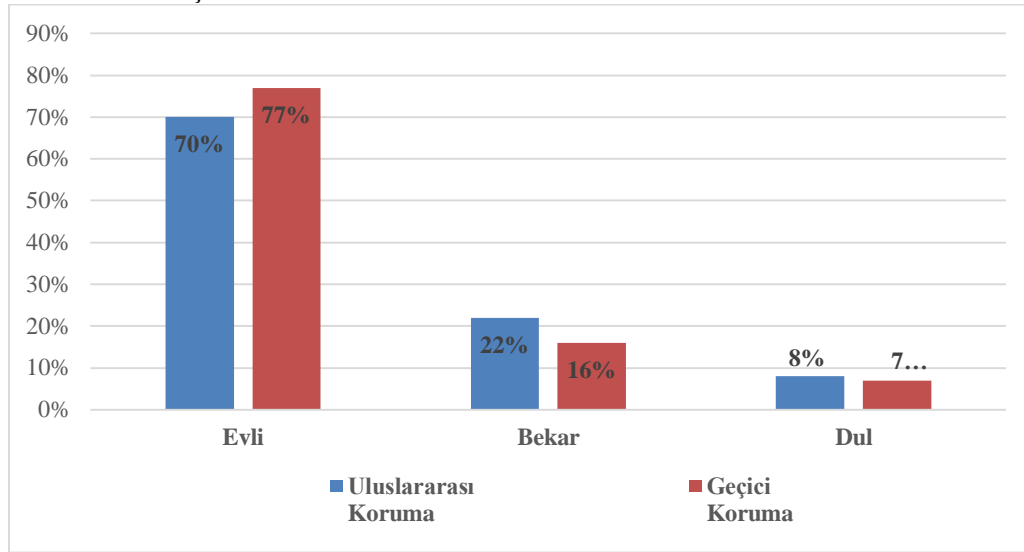
Çorum ilinde yaşayan yabancılar arasında genç nüfusun fazla olması toplumsal uyum sürecini hızlandırıcı bir etki yapacaktır. Özellikle okula devam eden çocuklar Türk toplumuna daha çabuk uyum sağlayabilecektir.

Çalışma çağındaki nüfusun fazla olması işgücüne sağlayabileceği katkı açısından önemlidir. Çalışma çağındaki bulunan yabancıların, Çorum'da çalışmak için tercih edilmeyen ve işgücüne ihtiyaç duyulan alanlara yönlendirilebilmesi bu alanlardaki özellikle vasıfsız iş gücü açığını kapatacak ve üretime pozitif yönlü bir etki yaratabilecektir. Aynı zamanda toplu göç alan şehirlerde yaşayan bölge insanında oluşan göç ve göçmenlere bağlı sebeplerle işsiz kalma ve ücretlerin düşeceği algısı Çorum ili için düşük seviyelerde olacaktır.

Çalışma çağındaki nüfusun fazlalığı Çorum şehri için ucuz işgücü gibi bir fırsat sağlarken kayıt dışı çalışma ile etkin bir mücadelenin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Kayıt dışı olarak yabancı işçi çalıştırılan alanlarda haksız rekabet ortamı oluşması, işsizliğin artması ve ücretlerin düşmesi uzun dönemde emek piyasasını olumsuz olarak etkileme potansiyeli taşımaktadır.

Medeni Durum

Tablo 5: 18 Yaş Üzerinde Olan Yabancıların Medeni Durum

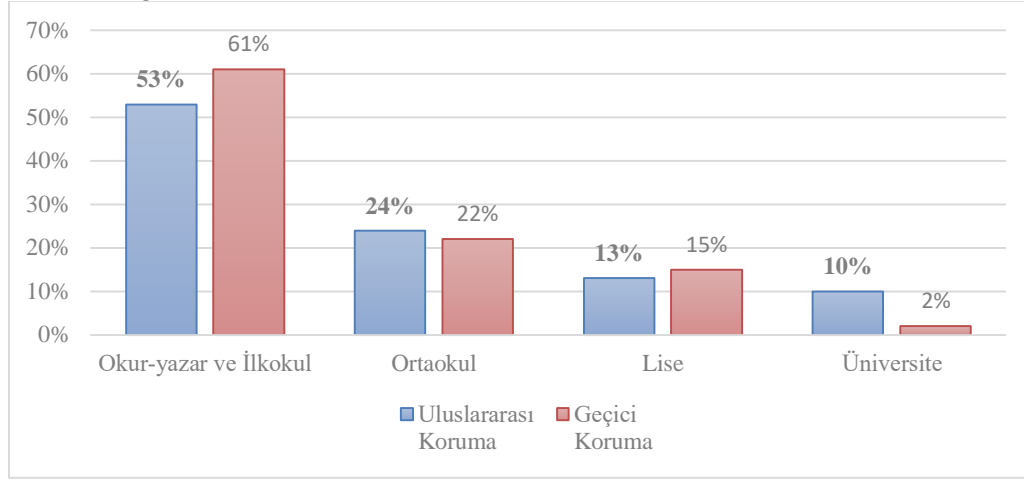

Uluslararası koruma arayan ve ikamet izni ile Çorum ilinde yaşayanların %70'i evli, %22'si bekâr ve %8'i duldur. Geçici koruma kapsamında bulunanların ise %77'si evli, %16'sı bekâr ve %7'si duldur. Sınır illerinde görülen yabancı gelinler sorunu yani ikinci evlilikler ve buna bağlı boşanma olayları Çorum ilinde görülmemektedir. Bu sebeple toplum tarafından yabancılar bu açıdan bir tehdit unsuru olarak görülmemektedirler.

Eğitim Durumları

Sosyal uyum konusunda eğitim öncelikli konulardan biridir. Ancak eğitim konusunda özellikle yaşanan dil problemi sıkıntının baş kaynağını oluşturmaktadır. Bu konuda düzenlemeler yapılsa da sorun henüz tam olarak aşılanamamıştır. Ayrıca okullaşma oranının çok düşük olması da bu soruna ivme kazandırmaktadır. Okullaşma oranının düşüklüğü ise Suriye'den gelen çocukların çalışmak zorunda kalmalarıdır.

Tablo 6: Eğitim Durumu

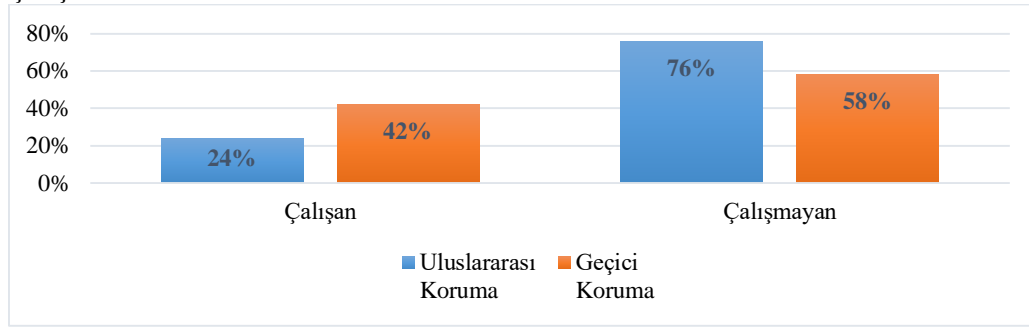
Uluslararası koruma arayan ve ikamet izni ile Çorum ilinde yaşayanların %53'ü okur-yazar ve ilkököl, %24'ü ortaokul, %13'ü lise %10'u üniversite mezunudur. Benzer şekilde geçici koruma kapsamında bulunanların ise %61'i okur-yazar ve ilkököl, %22'si ortaokul, %15'i lise %2'si üniversite mezunudur. Görüldüğü gibi Çorum ilinde uluslararası koruma ve geçici koruma statüsü ile bulunan yabancıların çok büyük kısmı eğitim seviyesi düşük kişilerdir. Toplumsal uyum açısından özellikle genç nüfusta olanların eğitimlerine devam etmeleri önemli bir sorun alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü eğitim almak yabancıların kendilerine yetmelerini, meslek sahibi olmalarını, toplumla sağlıklı bir ilişki kurup kendi ayakları üstünde kalabilmelerini sağlamaktadır. Dolayısıyla bu kişilerin eğitim ihtiyacı örgün eğitimin (normal okul eğitimi) yanında mesleki eğitim ve dil eğitimi (yaygın eğitim/ yetişkin eğitimi) sosyal uyum ve istihdamın en önemli öğelerindedir (Duman, 2016:48).

Çalışma Durumu

YUKK kapsamında Türkiye'de bulunan Suriyeliler, uluslararası koruma için başvurmalarından altı ay sonra çalışma iznine başvurma hakkına sahip olmakta ve çalışma izni almalarıyla birlikte belirli sektör, coğrafi alan ve mesleklerde kısıtlandığı haller dışında, istedikleri işverenle çalışma hakkına sahiptirler (Parlak, 2017:2340).

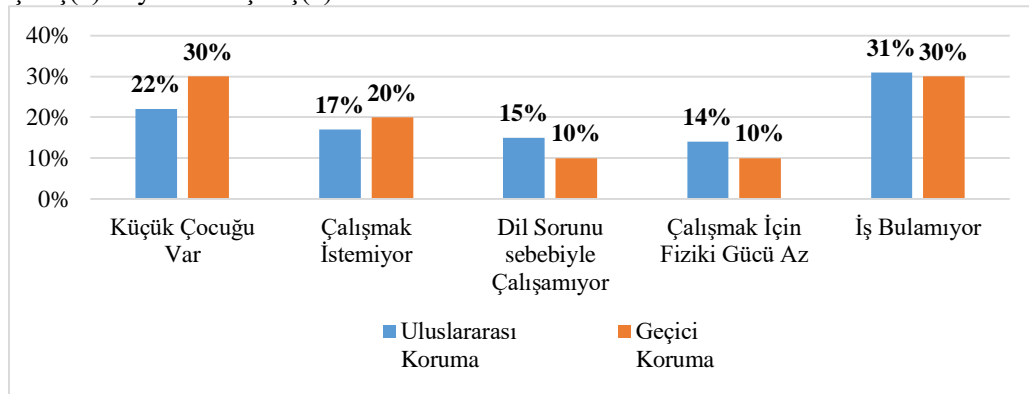
Türkiye'de yabancıların çalışması, 4817 sayılı Yabancıların alışma İzinleri Hakkında Kanun hükümlerine bağlıdır. Geçici koruma statüsünde bulunanların çalışma izinleri ise 2016 yılının başında çıkan 2016/8375 sayılı Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların alışma İzinlerine Dair Yönetmelik ile düzenlenmiştir. Buna göre, geçici koruma statüsü sahibi kişi bu hakkı elde ettiği günden altı ay sonra çalışma izni için başvuru yapabilmektedirler. Yönetmelik gereği bir işyerinde çalışan yabancı sayısı Türk alışanların % 10'unda fazla olamamaktadır. Çalışma izni yabancıların ikametgh olarak belirttiği kentle sınırlandırılmıştır.

Tablo 7: Çalışma ağında Olan Nüfusun Son Bir Ay İçerisinde Gelir Getiren Bir İşte alışma Durumu

Tablo 7'de Çorum ilinde yaşayan yabancıların son bir ayda çalışma durumunu göstermektedir. Buna göre uluslararası koruma arayan ve ikamet izni ile Çorum ilinde yaşayanların %24' son bir ay içerisinde gelir getirici bir işte bulunmuş iken %76'sı çalışmamıştır. Geçici koruma kapsamında Çorum ilinde yaşayanların ise %42'si son bir ay içerisinde gelir getirici bir işte bulunmuş iken %58'i çalışmamıştır. Çorum ilinde çalışma izni alan kişi sayısı 2017 yılı için 79 kişi olduğuna göre çalışan yabancıların tamamına yakını kayıt dışı olarak çalışmışlardır.

Tablo 8: Çalışma ağında Olan Nüfusun Son Bir Ay İçerisinde Gelir Getiren Bir İşte alış(a)mayanların alış(a)mama Sebebi

Uluslararası koruma arayan ve ikamet izni ile Çorum ilinde yaşayanların %22'si küçük yaşta çocuğu olduğu için, %17' si çalışmak istemediğinden, %15'i dil sorunu sebebiyle, %14' çalışmak için yeterli fiziksel gücü olmadığından ve %31'i iş bulamadığından çalışmamaktadır. Geçici koruma kapsamında Çorum ilinde yaşayanların %30'u küçük yaşta çocuğu olduğu için, %20'si çalışmak istemediğinden, %10'u dil sorunu sebebiyle, %10'u çalışmak için yeterli fiziksel gücü olmadığından ve %30'u iş bulamadığından çalışmamaktadır.

Özellikle uluslararası koruma başvurusu yapmış ve cnc bir ülkeye gitmek için bekleyenler çalışma izni alarak çalışmaktan uzak durmaktadırlar. Buna karşılık geçici koruma statüsünde bulunan Suriyeliler alışma iznine başvurarak ve kendi işletmelerini kurma çabası içerisinde dirler. Bu durumdan Çorum'da yerleşik ve kalıcı olmayı hedefledikleri sonucuna varılabilir.

Tablo 9: Türk Vatandaşı Kayıtlı İşsiz Sayıları Çorum İli (2012-2017)

Çorum	Kayıtlı İşsizler		
	Erkek	Kadın	Toplam
2017	8.742	9.343	18.085
2016	8.953	10.388	19.341
2015	8.551	7.857	16.408
2014	11.713	8.428	20.141
2013	10.208	7.035	17.243
2012	9.274	6.827	16.101

İşKUR Yıllık Raporlarından düzenlenmiştir.

Tablo 9'da Çorum İlinde yaşayan Türk vatandaşlarının yıllara göre kayıtlı işsizlik sayıları verilmiştir. Özellikle Suriyeliler ile beraber Türkiye'de bulunan yabancı sayısının artmaya başladığı 2012 yılından itibaren Çorum ilinde kayıtlı işsiz sayısının arttığı görülmektedir.

Tablo 10: Meslek Gruplarına Göre Kayıtlı İşsiz Sayıları (2015-2017)

Çorum	BÜRO HİZMETLERİNDE ÇALIşAN ELEMANLAR	HİZMET VE SATIş ELEMANLARI	NİTELİK GEREKTİRMEYEN MESLEKLER	NİTELİKLİ TARIM, ORMANCILIK VE SU ÜRÜNLERİ ÇALIşANLARI	PROFESYONEL MESLEK MENSUPLARI	SANATKRLAR	TEKNİSYENLER, TEKNİKERLER VE	TESİS VE MAKİNE OPERATÖRLERİ VE MONTAJCILAR	YÖNETİCİLER	BİLİNMEYEN	TOPLAM
-------	--------------------------------------	----------------------------	---------------------------------	--	-------------------------------	-------------	------------------------------	---	-------------	------------	--------

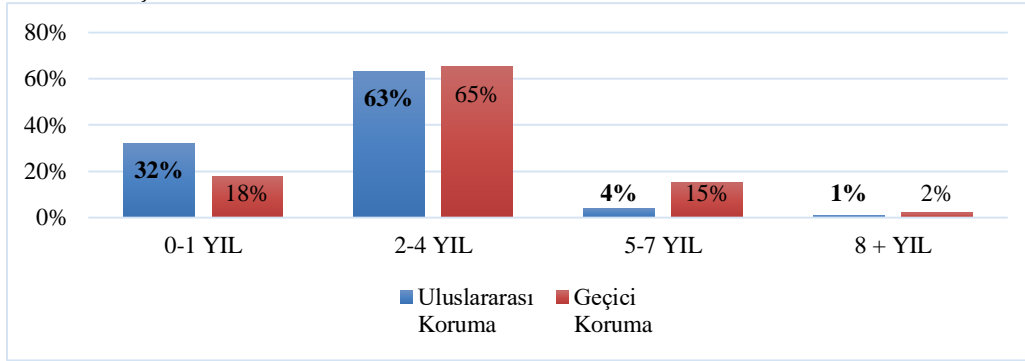
2.017	2.361	3.245	6.525	474	1.135	2.072	1.007	1.180	40	46	18.085
2016	2.564	2.979	8.494	279	1.075	1.402	1.044	1.411	74	19	19.341
2.015	2.461	2.397	6.888	174	948	1.111	1.054	1.301	71	3	16.408

İŐKUR Yıllık Raporlarından düzenlenmiŐtir.

Tablo 10'da son da üç yıldı Çorum ilinde yaşanan kayıtlı işsizliğin meslek gruplarına göre dağılımları incelendiğinde nitelik gerektirmeyen iŐlerde işsiz sayısının diğer alanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Uluslararası göç alanında yapılan bütün çalışmalarda gn etkileri arasında g alan bölgede işsizliğin ve kayıt dıŐılıđın arttığı yönünde bulgulara rastlanmaktadır. Çorum ilinde bulunan yabancılardan büyük kısımlarının niteliksiz, vasıfsız oldukları ve kayıt dışı çalışmanın yüksek olduğu göz önüne alındığında bu alanda işsizliğin artıŐına yabancılardan etkisi olasıdır.

Çorum ilinde Bulunma Süreleri

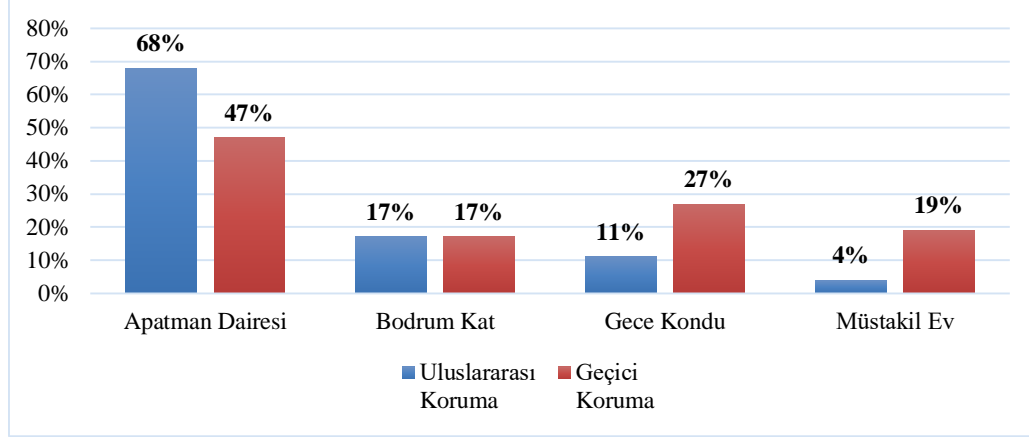
Tablo 11: Çorum'da Bulunma Süreleri

Uluslararası koruma arayan ve ikamet izni ile Çorum ilinde yaşayanların %70'i bir yıldan daha kısa, %63' iki ila dört yıl, %4' beş ila yedi yıl ve %1'i sekiz yıl ve daha fazla süredir Çorum'da bulunmaktadır. Geçici koruma kapsamında Çorum ilinde yaşayanların %18'i bir yıldan daha kısa, %65'i iki ila dört yıl, %15'i beş ila yedi yıl ve %2'si sekiz yıl ve daha fazla süredir Çorum'da bulunmaktadır. Yabancılardan ikamet süreleri uzadığa daha fazla kalıcı olma eğilimine girmektedir, işgücü piyasasında daha fazla yer almakta, toplumsal uyum artmaktadır.

Barınma Durumu

Tablo 12: İkamet Edilen Konut Türü

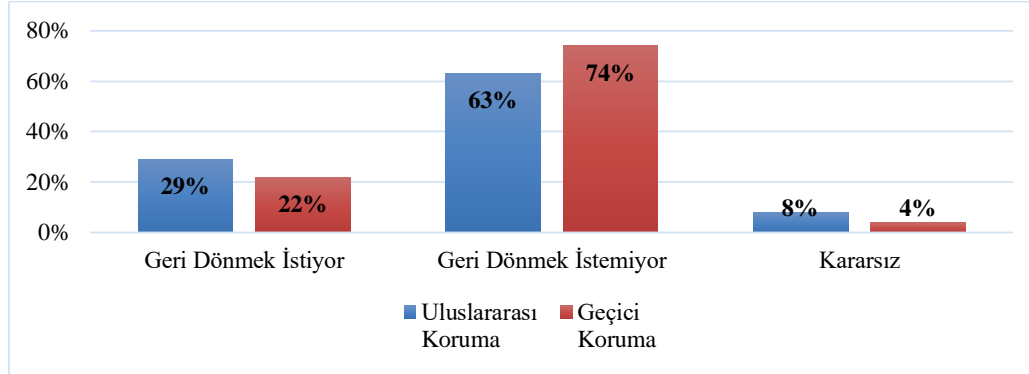

Uluslararası koruma arayan ve ikamet izni ile Çorum ilinde yaşıayanların %68'i apartman dairesinde, %17'si bodrum katta, %11'i gece konuda ve %4' müstakil evde ikamet etmektedir. Geçici koruma kapsamında Çorum ilinde yaşıayanların %47'si apartman dairesinde, %17'si bodrum katta, %27'si gece konuda ve %19'u müstakil evde ikamet etmektedir.

Tüm Türkiye'de olduğu gibi yabancılardan kaynaklı bir gecekondulaşıma artışı ve kira bedellerinin artması sorununun varlığı Çorum ili içinde söylenbilir.

lkelerine Geri Dönme Düşüncesi

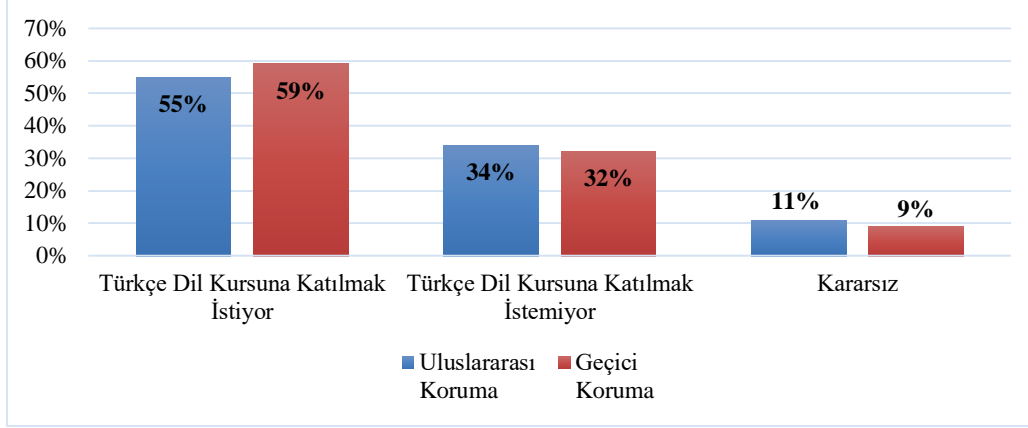
Tablo 13: lkelerine Geri Dönme Düşüncesi

Uluslararası koruma arayan ve ikamet izni ile Çorum ilinde yaşıayanların %29'u gelmiş olduğu ülkeye geri dönmek istiyor, %63' geri dönmek istemiyor, %8'i geri dönüp dönmemek konusunda kararsızdır. Geçici koruma kapsamında Çorum ilinde yaşıayanların %22'si gelmiş olduğu ülkeye geri dönmek istiyor, %74' geri dönmek istemiyor, %4' geri dönüp dönmemek konusunda kararsızdır.

Dil Öğrenebilme Durumu

Tablo 14: Türkçe Dil Kursuna Katılma İsteyenler

Her iki grupta da Türkçe dil kursuna giderek Türkçe okuma- yazma öğrenmek ve Türkçe konuşabilmek isteyenler 15-64 yaş grubuna dâhil olan kişilerdir. Türkçe öğrenmek istemeyenler arasında 65 yaşından büyük olanlar ile kadınların oranı yüksektir.

Uluslararası koruma arayan ve geçici koruma statüsünde olanların Türkçe bilmeden, Türk toplumu ile kaynaşmaları mümkün olmadığından Türkiye'ye uyum sağlaması için Türkçeyi öğrenmeleri sağlanmalıdır.

SONUÇ

Toplumsal uyum problemi Çorum'da yaşanan yabancıların başlıca sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Çorum ilinde yaşayan yabancıların önemli bir bölümünü oluşturan çocuk ve genç yaştakilere yönelik meslek edindirme kursları, sosyal merkezler, dil kursları vb. ile toplumsal uyum hızlandırabilecektir. Özellikle Suriye krizinin yakın gelecekte çözülecek görülmemesi bu kişilerin bir müddet daha ülkemizde ve Çorum'da kalacaklarını göstermektedir. Toplumsal kabulün sürdürülebilir olması ve toplumsal uyumun kolaylaşması için eğitim önemli bir yere sahiptir. Çocukların okullarda eğitimlerine devam etmeleri sağlanmalı, çocuklarını okula gönderen ailelere yapılan yardımlar okula gitmeyi özendirerek şekilde artırılmalıdır. Çocuklar, işçi olarak ailelerine gelir getirme arayışından uzaklaştırılmalıdır. Eğitim ve gelir seviyesi düşük olan yabancılar dışlanmışlık hissine sahip olarak olumsuz yaşam koşulları içerisinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Ucuz olması sebebiyle kentin kenar mahallelerinde bir arada yaşamlarını sürdürmeleri ileriki yıllarda güvenlik sorunları doğurma potansiyeli taşımaktadır.

Çorum ilinde yabancılarla bağlı olarak boşanma olayları yaşanmamaktadır. Yabancı sayısının nüfusa oranı düşük olduğu için demografik yapının değişmesinin yarattığı bir kaygı söz konusu değildir.

Yabancıların büyük kısıma sosyal yardımlardan faydalanarak yaşamlarını sürdürmeleri bu kişilerin üretici bireyler olarak toplumla kaynaşmasını engellemektedir. Yapılan yardımların yabancıların üretici olmalarını engellediği gibi yabancılara yönelik bir tepkinin oluşmasına neden olma potansiyeli barındırmaktadır.

Yardım yerine Çorumda bulunan yabancıların istihdam profili çıkarılmalı, Çorum işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu alanlarda meslek kurslarına yönlendirilerek iş gücü piyasasının ihtiyaı giderilmelidir.

Çorum ilinde bulunan yabancıların büyük çoğunluğunun çalışma çağında ve niteliksel açıdan vasıfsız işgücünün fazla olması özellikle vasıfsız işgücüne ihtiyaç duyulan alanlarda kayıt dışı çalışmayı ve işsizliği artırıcı bir potansiyel taşımaktadır. Önleyici olarak denetim tedbirlerinin artırılması uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

Bidinger, Sarah. (2015). 'Syrian Refugees and the Right to Work: Developing Temporary Protection in Turkey'. **Boston University International Law Journal**, Vol. 33:223, 2015, pp. 223-249.

elik, Neşe Baran. "Türk Hukukunda Uluslararası Koruma Başvurusunda Bulunan veya Uluslararası Korumadan Yararlanan Yabancıların Hak ve Yükümlülükleri", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, zel Sayı Cilt:1, 2015, ss.67-148.

iekli, Bülent. **Yabancılar ve Mülteci Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014.

Deniz, Taşkın. "Uluslar Arası Gç Sorunu Perspektifinde Türkiye", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 18 (1), 2014, ss. 175-204.

Duman, Tuba. "Sosyal Uyumu Sağlamak İçin Suriyelilerin Eğitiminin nemi", **II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları, Ortadoğu'da çatışmalar Bağlamında Gç Sorunu**, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Yayını, 2016, ss.46-54.

Ergüven, Nasıh Sarp ve Beyza zturanlı. "Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 62, Sayı: 4, 2013, ss.1007-1061.

İçduygu, Ahmet. **International Migration and Human Development in Turkey**, UNDP Human Developments Research Paper, 2009/52.

İçduygu, Ahmet ve İbrahim Sirkeci. "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", (Ed.) **Oya Baydar, 75 Yılda Köylerden şehirlere**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, ss.249-260.

- ngr, Sami. Coğrafya Terimleri Sözlüğü, **Türk Dil Kurumu Yayınları**, Ankara, 1980.
- Parlak, Zeki. "Suriyeli Mültecilerin Türkiye'de Emek Piyasalarına Etkisi", **Social Sciences Studies Journal**, Vol:3 Issue:12, 2017, pp:2327-2337.
- Şahin, Cengiz. "Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Salığı zerindeki Etkisi İlişkin Kuramsal Bir İnceleme", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 21 (2), 2001, ss.57-67.
- TUİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2018
- Tunç, Ayşe Şebnem. "Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme", **TESAM Akademi Dergisi**, 2015, ss.29-63.
- Yılmaz, Abdurrahman, (2014). "Uluslararası Gç: ÇeŐitleri, Nedenleri ve Etkileri", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 9/2, 2014, ss.1685-1704.
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK).
- Zaim, Sabahattin, **Çalışma Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Çorum Orman İŞletme Müdürlüğü, "Orman Varlığı", <https://amasyaobm.ogm.gov.tr/CorumOIM/Lists/Varliklar/AllItems.aspx>, (11.02.2019).
- Çorum İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, "İlimizin Coğrafi Yapısı", <https://corum.tarimorman.gov.tr/Belgeler/2017%20YILI%20BRİFİNG%20RAPORU.pdf> (10.02.2019).
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, "Gç İstatistikleri, Geçici Koruma", http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik(02.02.2019)
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, "Kömür Araştırmaları", <http://www.mta.gov.tr/v3.0/arastirmalar/komur-arama-arastirmalari>, (11.02.2019)
- Türkiye İhracatçılar Meclisi, "İhracat Rakamları", <http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html>, (11.02.2017).

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 23.02.2019 • Kabul Tarihi / *Accepted*:19.03.2019

**Türkiye'deki Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının
CAMELS Performans Değerleme Sistemi İle İncelenmesi
(2008-2017)**

Eda DİZGİL

Doktora Öğrencisi

Gaziantep Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe ve Finans Bilim Dalı

ORCID Numarası:0000-0001-9164-2161

Mail: dizgileda@gmail.com

Öz

CAMELS banka performanslarının uzaktan gözetim şeklinde denetlenmesini sağlayan bir performans değerlendirme sistemidir. Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki mevduat bankalarının performanslarını CAMELS performans değerlendirme sistemi yardımıyla analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda ilgili bankaların 2009-2017 yılları arasındaki verileri kullanılarak karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda incelenen bankalar içerisinde en iyi performansı sergileyen bankalar; Ziraat Bankası, Halk Bankası, Ada Bank, Ak Bank, Garanti Bankası, Arap Türk, Citibank ve Deutsch Bank olmuştur. 2008 krizinin bankalar üzerindeki etkisine bakıldığında yabancı bankalar krizden en az etkilenen grup olurken, diğer iki grupta yer alan bankalardan kamusal sermayeli mevduat bankalarının özel sermayeli bankalara kıyasla krizden daha az etkilendiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Performans Değerleme, CAMELS, Uzaktan Gözetim Sistemi, Bankacılık

CAMELS Performance Evaluation System of Financial Performance of Deposit Banks in Turkey with Investigation (2008-2017)

Abstract

CAMELS is a performance appraisal system that allows monitoring of bank performances via remote surveillance. CAMELS The aim of this study is to analyze the performance of commercial banks in Turkey with the help of performance appraisal system. For this purpose, a comparative analysis was made by using the data of the banks between 2009-2017. The banks performing the best performance among the banks examined as a result of the analysis; Ziraat Bank, Halk Bank, Ada Bank, Ak Bank, Garanti Bank, Araptürk, Citibank and Deutsch Bank. Looking at the impact of the 2008 crisis on banks, foreign banks were the least affected by the crisis, while the banks with the other two banks were less affected by the crisis compared to the private banks.

Keywords: Performance Appraisal, CAMELS, Remote Surveillance Bystem, Banking

GİRİŞ

Bankalar finansal sistemin temel yapı taşlarından birisidir. Bankacılık sektöründe oluşan olumlu ve olumsuz durumlar doğrudan reel piyasalara yansımakta ve burada faaliyet gösteren sektörleri etkileyebilmektedir. Türkiye'de 2001 yılında yaşanan finansal kriz bu durumun daha net bir göstergesidir. Bu sebeple bu gibi krizlerden etkilenmemek için bankaların performansları sürekli olarak takip edilmeli ve bankaların finansman politikalarının sağlam temellere dayanmasına özen gösterilmesi gerekmektedir.

Finans sektörünün temeli olan bankacılık sektörü, finansal liberalleşme sonrasında çeşitli krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte bankacılık sektöründe üç farklı kriz dönemi dikkat çekmiştir. Bunlar 1994, 2000 ile 2011 krizleridir. 1980'lerde başlayan liberalleşme hareketleri sonucunda finansal piyasalarda birçok değişiklikler yaşanmıştır. Ancak bu değişiklikler ekonomide makro kırılma düzeyini arttırdığı için 1994 Finansal Krizi ortaya çıkmıştır. Bu kriz Türk finansal sistemine duyulan güveni önemli ölçüde zedelemiştir. Krizin devlete maliyeti de oldukça yüksek olmuş, krizin sebebiyet verdiği olumsuzlukları azaltmak amacıyla Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu mevduat sigortasını yüzde yüze kadar artırmıştır. Bunun sonucunda sektöre duyulan güven yeniden artmış ve 1994 krizinin bir yıl sonrasında 1999 yılına kadar banka sayısında önemli ölçüde artış görülmüştür. 1999 yılından sonra bu iyiye gidiş, ters yöne dönmeye başlamış ve finansal sistemde yeni sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bu sıkıntılar zaten kırılma olan Türkiye finansal sisteminde yeni bir ekonomik krizin patlak vermesine neden olmuştur. 1999 yılından sonra 22 Kasım 2000'de sistem kaynaklı bir finansal kriz patlak vermiştir. Bu krizde bankaların açık pozisyonlarını kapatmak istemeleri kamu ve özel kesimde faaliyet gösteren bankaların borçlanma telaşına girmelerine sebep olmuştur. Buna ek olarak Türkiye'nin dış borçlanma risk primindeki artış bankaların dış borç bulmalarını zorlaştırmıştır. Bankaların likidite ihtiyaçlarında meydana gelen bu hızlı yükseliş sonucunda bankalar yüksek faizle likidite arayışına girmiş döviz talepleri artmış ve yabancı bankalar hazine kâğıtlarını hızla satarak Türkiye'den hızla uzaklaşmaya başlamıştır (Karaçor, 2006: 387; Bahar □ Erdoğan, 2011:12). Bankacılık sisteminde yaşanan bu sorunların yanı sıra bir de 1999 yılında IMF ile imzalanan stand by antlaşması dâhilinde uygulamaya konulan istikrar ve enflasyonun düşürülmesi amacıyla hazırlanan programın başarılı olamaması programa olan güveni hızla sarsmış ve ekonomik krize gidiş sürecini daha da hızlandırmış ve bu olaylar sonucunda ise Kasım 2000 krizi ortaya çıkmıştır. Bu krizden sonra zaten hassas olan finansal piyasalar cumhurbaşkanı ve başbakan arasında yaşanan siyasal kriz ortamının spekülasyon etkisi ile alt üst olmuş ve yeni bir kriz daha meydana gelmiştir. Bu kriz 2001 finansal krizidir. 2001 krizinin etkileri de yine çok büyük olmuş ve kriz sonrasında Türkiye'deki banka sayısı önemli ölçüde azalmıştır. 2001 krizinden sonra ekonomik ve finansal istikrarı koruma politikasını sürdüren Türkiye yurt dışındaki birçok firma ve banka

tarafından ilgi çekici hale gelmiştir. (Süer, 2008: 136-137; Kandemir & Arıcı Demirel, 2013: 62). Yabancı yatırımcıların, yerli bankaların hisselerini satın almasıyla ortaya çıkan yabancı sermayeli Türk bankalarının sayısında da finansal istikrar arttıkça artış görülmüştür. Bu krizlerden sonra 2007 yılında Amerika'da finans sektöründe başlayan daha sonra diğer sektörlerde yayılan bir kriz daha ortaya çıkmıştır. Bu kriz ABD'de konut sektöründe ortaya çıkan Mortgage krizidir. Ancak Mortgage krizi sadece Amerikan konut sektöründe ortaya çıkmış olsa da kısa sürede dünyada birçok ülkeyi etkisi altına almıştır. Bu süreç içerisinde Mortgage krizi daha sonra likidite krizine dönüşmüş ve finans piyasalarından sonra reel sektörü de etkisi altına almıştır. Krizi kontrol altında tutabilmek amacıyla ABD öncülüğünde diğer batılı ülkeler trilyonlarca dolar fonu piyasaya sürerek piyasayı rahatlatmaya çalışmıştır (Bedirhanoglu,2009:1). Krizin en önemli nedeni ise likidite bolluğu karşısında verilen özensiz kredilerdir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların (katılım bankaları hariç) performanslarının CAMELS performans değerlendirme sistemi yardımıyla analiz edilerek bankaların risk düzeylerini tespit etmektir. Analiz dönemi olarak 2008-2017 verileri kullanılmıştır. 2008 yılı çalışmaya dâhil edilerek bu yılda yaşanan küresel ekonomik krizin bankalar üzerinde yarattığı etkiyi görmek amaçlanmıştır. Analiz sonuçlarına ilişkin detaylı bilgi çalışmanın sonuç kısmında yer almaktadır.

Bu çalışmanın literatürde yapılan diğer çalışmalardan farkı hem Türkiye'de faaliyette bulunan katılım bankaları haricinde tüm bankaları içermesi hem çalışmanın zaman boyutunun güncel olması hem de incelenen bankaların Camels notlarının ayrı ayrı bankalar bazında incelenmiş olmasıdır. Literatürde bu kadar detaylı inceleme yapılmış çalışma bulunmamaktadır. Bu açıdan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

LİTARATÜR

CAMELS sistemi ile bankaların finansal durumlarının tespit edilmesine yönelik olarak hem yurt içinde hem de yurt dışında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazılarında aşağıda yer verilmiştir;

Türker Kaya (2001), bankacılık sektöründe CAMELS analizinin uygulanmasına yönelik olarak yapılan çalışmada 1997 ve 2000 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda, CAMELS analizinde kullanılan değerlerin 2000 yılında 1997 yılına göre daha kötüye gittiği belirlenmiştir. Aktif büyüklüğü açısından küçük bankaların 1997 de daha iyi performans gösterdikleri tespit edilmiştir. Ancak bu durumun 2000 yılında tam tersi olduğu yani büyük bankaların daha iyi performans gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Sakarya (2010), yazar çalışmasında hisseleri İMKB'de işlem gören yerli ve yabancı sermayeli bankaların performansları CAMELS derecelendirme sistemi

kullanılarak analiz etmiştir. Bu çalışmada yazarın esas amacı Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı sermayeli bankaların gösterdiği gelişme seyrini göz önünde bulundurarak hisseleri borsada işlem gören yerli ve yabancı sermayeli bankaların finansal performanslarını analiz etmektir. Yapılan çalışma sonucunda yerli ve yabancı bankaların sermaye yeterliliği birbirine yakın bulunmuştur. Varlık kalitesi açısından ise yabancı sermayeli bankaların daha iyi durumda oldukları tespit edilmiştir. Yönetim kalitesi notuna göre yerli ve yabancı bankaların oranları hemen hemen birbirine eşit çıkmıştır. Kazançlar açısından ise yerli sermayeli bankaların yabancı sermayeli bankalara göre oranlarının daha iyi olduğu belirlenmiştir: Likiditeye göre yerli bankaların oranları yabancı bankalara oranla daha iyi olurken piyasa riski açısından yabancı sermayeli bankaların yerli bankalara kıyasla daha duyarlı oldukları sonucuna varılmıştır.

Christopoulos, Mylonakis & Diktapanidi (2011), merkezi ABD'nin New York kentinde bulunan Lehman Brothers yatırım bankasının 2003-2007 yıllarına ait verilerini kullanarak bankanın bu yıllardaki performansını Camels performans değerlendirme yöntemi aracılığıyla ölçmüşlerdir. Analiz sonucunda yazarlar bankada kötü ve şüpheli kredi yönetiminin bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Roman & Şargu (2013), çalışmada yazarlar Romanya'da faaliyette bulunan 15 bankanın performansını Camels analizi yardımıyla incelemişlerdir. Yapılan analiz sonucunda incelenen bankalar içerisinde en büyük olan bankanın likidite notu hariç diğer notları oldukça yüksek olarak tespit edilmiştir. Diğer bankalarının Camels notlarının ise değişiklik gösterdiği belirlenmiştir.

Aytekin & Sakarya (2013) BİST'de hisseleri işlem gören mevduat bankalarının 2001-2008 finansal krizi çerçevesinde performanslarının değerlendirmek için Camels analizi yöntemini kullanarak bir çalışma yapmışlardır. Yaptıkları analiz sonucunda şu bulguları elde etmişlerdir; mevduat bankalarının Camels puanlarının yerel ve küresel kriz dönemlerde dalgalanma gösterdiğini tespit etmişlerdir.

Kandemir & Demirel Arıcı (2013) Mevduat bankalarını mülkiyet yapılarına göre gruplandıran yazarlar, 2001 bankacılık krizi sonrası dönem ile kriz döneminde bankaların performanslarını CAMELS performans değerlendirme yöntemini kullanarak analiz etmiş ve karşılaştırmışlardır. Araştırma sonucuna göre, 2001 bankacılık krizi sonrasında bankaların yüksek sermaye yeterliliğine sahip olduklarını ve krizlere karşı daha temkinli ve hazırlıklı olduklarını tespit etmişlerdir. Çalışmada kullanılan veri setinin dönemi 2001-2010 dönemini kapsamaktadır. Bu dönemde yabancı sermayeli bankaların yönetim kalitesi ve aktif kalitesi açısından diğerlerinden daha iyi oldukları tespit edilmiştir.

Gupta (2014), Camels analizini kullanarak Hindistan'daki kamu bankalarının performanslarını analiz etmiştir. Analiz sonucunda bankaların performanslarının birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Camels notu düşük olan bankaların

istenen seviyeye ulaşmaları için performanslarını artırmaları gerektiği vurgulanmıştır.

Ege, Topaloğlu & Karakozak (2015), kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının finansal performanslarının incelendiği bu çalışmada yazarlar CAMELS performans değerlendirme yöntemini kullanarak bankaların finansal performanslarını analiz etmişlerdir. Çalışmada kullanılan veri seti 2001-2010 dönemini kapsamaktadır. Yapılan çalışma sonunda sermaye yeterliliği, piyasa risklerine karşı duyarlılık ve yönetim yeterliliği kriterlerine göre kamu sermayeli bankaların özel sermayeli bankalardan daha iyi performans gösterdiği tespit edilmiştir. Karlılık açısından bakıldığında ise özel sermayeli bankaların kamu bankalarından daha iyi durumda olduğu, likidite ve aktif kalitesi açısından ise yabancı sermayeli bankaların diğer bankalardan daha iyi performans gösterdiği belirlenmiştir.

Gümüş & Nalbantlıoğlu (2015), bankaları yerli, yabancı, kamu, özel sermayeli bankalar olarak 4 gruba ayırarak yaptıkları çalışmalarda bankaların performanslarını CAMELS derecelendirme sistemi yardımıyla analiz etmişlerdir. Çalışmada bankaların 2002-2013 yıllarına ait verilerinden yararlanılmışlardır. Analiz sonucunda yerli özel sermayeli bankaların yönetim kalitesi ve karlılık açısından oldukça iyi durumda olduğu tespit edilirken bu bankaları 2001 krizi sonrası güçlü sermaye yapıları ve düzenli aktifleri ile kamu bankaları takip etmiştir. Son yıllarda yabancı sermayeli bankalar ise bu bankaların tam tersi bir görüntü çizmiştir. Analizde yer alan bir diğer banka türü olan katılım bankalarının ise faizsiz bankacılık ürünlerini kullanmaları nedeniyle sermayelerinin diğer bankalara göre yetersiz kaldığı belirlenmiştir.

Arabacı (2016), küresel krizin “Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri” adlı çalışmasında 2007 yılında ABD’de başlayan küresel ekonomik krizin Türk Bankacılık Sektörünü önemli ölçüde etkilediği ancak Türk Bankacılık Sektörünün 2001 krizi sonrası geçirdiği kapsamlı değişim sayesinde ekonomisi benzer ülkelere göre krizi daha çabuk atlattığını ifade etmiştir.

Karakoçar vd., (2017), çalışmalarında Türkiye’deki bankaların 2003-2015 yılları arasındaki verileri kullanılarak CAMELS performans değerlendirme modeli yardımıyla performanslarını analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda özel bankaların yönetim kalitesi, sermaye yeterliliği ve aktif yeterliliği açısından iyi durumda olduğu tespit edilirken kazanç ve likidite açısından yeterli olmadıkları belirlenmiştir. Kamu bankalarının ise piyasa riskleri karşısında daha duyarlı olduğu tespit edilmiştir. Kamu bankalarının özel bankalardan sermaye yeterliliği açısından daha iyi olduğu ifade edilmiştir. Kamu bankalarının 2003-2015 yıllarında daha kazançlı olduklarını belirtmişlerdir.

Ahmedov & Memedov (2017) , Azerbaycan bankacılık sektöründe yer alan bankaların performanslarını CAMELS performans değerlendirme modelini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmada ilk olarak Azerbaycan bankacılık

sektöründe faaliyet gösteren tüm mevduat bankalarının yer aldığı 2010-2014 yıllarını kapsayan bir performans endeksi oluşturmuşlardır. Daha sonra ise yerli sermayeli bankaların dezenflasyon sürecinde gösterdikleri performans araştırılmıştır. Analiz dönemlerinde bankaların aktif kalitesinde bir düşüş yaşandığı görülmüştür. Yönetim yeterliliği açısından yabancı sermayeli bankaların müşterilerinden kredi alımında 2014 yılı dışında zorlukla karşılaşmadıkları tespit edilmiştir.

Gündoğdu (2017) Türkiye’nin en büyük 10 mevduat bankasının finansal performanslarını CAMELS yöntemi aracılığıyla ölçmüştür. Çalışmada kullanılan veri seti ise 2005-2015 yıllarını kapsayan bir veri setidir. Bu çalışmada ise yazarın asıl amacı 2008 küresel finansal krizinin bankaların performansı üzerine etkisini ölçmektir. Yapılan analiz sonucunda Akbank, Garanti Bankası, Ziraat Bankası, Halk Bankası, İş Bankası ve Vakıflar Bankası’nın performans göstergelerinin son derece iyi olduğu tespit edilirken Finansbank, Denizbank, TEB, Yapı Kredi Bankasının performanslarının ise bu bankaların tam tersi bir performans gösterdikleri ifade edilmiştir.

UYGULAMA

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu araştırmanın amacı Türk Bankacılık Sektöründe faaliyet gösteren bankaların performanslarını CAMELS performans değerlendirme yöntemini kullanarak analiz etmektir. Çalışmada bankaların 2008-2017 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Çalışmada yer alan bankalar üç gruba ayrılmıştır. Bankaları bu şekilde gruplandırılmasındaki amaç bankaların performanslarını karşılaştırmalı olarak incelemektir. Çalışmada yer alan bankalara ilişkin bilgiler Türkiye Bankalar Birliğinin internet sitesinden temin edilmiştir. Çalışmada incelenen bankaların listesi Tablo: 1 de yer almaktadır.

Tablo1: Çalışmaya Konu Olan Bankaların Listesi

Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları	Özel Sermayeli Mevduat Bankaları	Türkiye’de Kurulmuş Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş	Ada Bank A.Ş	Arap Türk Bankası A.Ş
Türkiye Halk Bankası A.Ş	Akbank A.Ş	Citibank A.Ş
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Alternatif Bank A.Ş	Denizbank A.Ş
	Anadolu Bank A.Ş	Deutsche Bank A.Ş
	Şekerbank A.Ş	Eurobank Tekfen A.Ş
	Turkish Bank. A.Ş	HSCB Bank A.Ş
	Türk Ekonomi Bankası A.Ş	ING Banka A.Ş
	Türkiye Garanti Bankası A.Ş	Turkland Bank A.Ş
	Türkiye İş Bankası A.Ş	Finans Bank A.Ş

	Yapı Kredi Bankası A.Ş	
--	------------------------	--

Araştırmada kullanılan veri seti 2008-2017 yılları arasındaki bankaların mali ve finansal oranlarından oluşmaktadır. Çalışmaya 2008 yılından başlanmasındaki amaç bankaların kriz sonrası durumlarını incelemek ve her üç kategoride yer alan bankaların krizden ne derece etkilendiğini tespit etmektir.

Araştırmanın Kısıtları

Bütün ampirik çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da bazı kısıtlar mevcuttur. Çalışmada yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular sadece çalışmanın kapsadığı dönem hakkında bilgi vermektedir. Bu sonuçlara göre sonraki dönemler yorumlanamamaktadır. Yani çalışmadan elde edilen bulgular bankaların sadece 2008-2017 yılları hakkında bilgi verir.

Araştırmanın Yöntemi

CAMELS Analizi

CAMELS performans değerlendirme sistemi literatürde 5'li bir ölçek sistemi olarak kullanılmaktadır. Bu sistemde bankaların finansal rasyoları kullanılarak başarı performanslarına göre 1 ile 5 arasında değerler verilmektedir. Bu ölçeğe göre performans düzeyi en iyi olan bankalara 1 değeri verilirken performans değeri en kötü olan firmalara ise 5 verilmektedir. Bütün birleşenler tek tek hesaplandıktan sonra bu sonucun ağırlıklı ortalaması alınarak bir CAMELS notu hesaplanmaktadır. Burada yapılan değerlendirmede ağırlıklar tamamen çalışmaya yapan kişinin kendi kişisel görüşüne bırakılmıştır. Çalışmaya yapan kişi bu ağırlıkları hesaplarırken bankanın özelliklerini dikkate almalıdır. Finansal oranların ağırlıklarını buna göre hesaplamalıdır. Birden beşe kadar olan CAMELS notlarının anlamı ise aşağıda yer almaktadır;

- 1 notu bankanın her açıdan güçlü olduğu anlamına gelir. (Bankanın Camels notunu oluşturan her birleşen için notu 1 ya da 2 olmalıdır.)
- 2 notu bankanın genel itibari ile güçlü olduğunu ifade etmektedir. (Her birleşenin değeri 3' den kötü olmamalıdır.)
- 3 notu bankanın performansının tatmin edici düzeyde olmadığını ifade eder. Herhangi bir şokla karşılaşma durumunda bankanın dayanma düzeyinin düşük olduğunu gösterir.
- 4 notu bankanın ciddi problemleri bulunduğunu ve genel itibari ile performansının kötü olduğunu ifade eder.
- 5 notu bankanın finansal ve yönetsel açıdan büyük sorunlarının bulunduğunu ve iflas etme riskinin bulunduğunu ifade etmektedir..

CAMELS Değişkenlerinin İçeriği

C (Capital) Sermaye Yeterliliği; Sermaye yeterliliği değişkeni değerlendirilirken öncelikte miktar ve kalite hususuna dikkat edilmelidir. Sermaye yeterliliği değişkeninin değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken kriterlerden bazıları şunlardır;

- Öncelikle bankaların büyüklüğüne bağlı olarak finansal durumları değerlendirilir.
- Acil durumlarda ihtiyaca göre ortaya çıkabilecek ek sermaye ihtiyacı olması durumunda mevcut kaynakların yeterli olup olmadığına bakılır.
- Riskli varlıklar hususunda değerlendirme yapılmalıdır. Bu doğrultuda risklere karşı gerekli önlemlerin alınıp alınmadığına bakılmalıdır. Bu varlıkların yeniden değerlendirme koşullarına dikkat edilmelidir.
- Bankanın bilanço yapısında bulunan varlıklar risk durumlarına göre gruplanmalıdır.
- Bilanço dışı yapılan işlemlerde ortaya çıkabilecek risk hususlarına ilişkin değerlendirilmeler yapılmalıdır.
- Bankanın karlılık göstergelerine bakılmalıdır.
- Bankanın geleceğe yönelik büyüme planları değerlendirilmelidir.
- Dağıtılmamış karları varsa bunların ne kadar büyük olduğuna bakılmalıdır.
- Bankanın sermaye piyasasında yer alıp almadığına ve sermaye piyasası kaynaklarını kullanıp kullanmadığına bakılmalıdır.

A (Asset) Varlık Kalitesi; Bu değişken banka portföylerinin kalitesi, riski ve uzun vadeli varlık verimliliğinin değerlendirilmesini ifade eder. Varlık kalitesi değişkeni değerlendirilirken dikkate alınması gereken kriterler şunlardır;

- Bankanın kredi kullandırmada etkinlik ve verimliliğini değerlendirilmesi ve bu hususla ilgili olarak risk değerlendirmelerin yapıp yapılmadığı ve gerekli önlemlerin alınıp alınmadığının dikkatle incelenmesi gerekir.
- Varlık kalemleri içerisinde yer alan sorunlu varlıkların araştırılması, izlenmesi ve bankanın sorunlu varlık yönetiminde başarısının değerlendirilmesi gereklidir.
- Kredi risklerine ayrılan karşılıkların durumu ve olası zararlara karşı karşılık ayrılıp ayrılmadığına bakılmalıdır.
- Kredi risk seviyesinin değerlendirilmesi, bilanço dışı işlemlerde verilen teminatlar ve kullanılan türev ürünlerle ilgili gerekli araştırmalar yapılmalıdır.

- Bankanın kredi ve yatırımlarına ilişkin portföyleri değerlendirilmelidir.
- Bankanın yönetim bilgi sistemi ve iç kontrol sisteminin durumu incelenmelidir.
- Bankanın varlıkları içerisinde yer alan sorunlu varlık tahsilatındaki başarı düzeyine bakılmalıdır.

M Management Yönetim Kalitesi; Bu değişken bankaların yönetiminin başarı seviyesini ölçmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu değişkene ilişkin dikkate alınması gereken kriterler ise şunlardır;

- Bankaların genel başarı seviyesi ve risk alma derecelerine bakılmalıdır.
- Yönetim kurulunun, üst kademe yönetimin, faaliyet risklerini kontrol etme kapasiteleri bu konuda uyguladıkları stratejiler, sektördeki gelişim ve değişimleri takip edebilme kapasiteleri incelenmelidir.
- İç kontrol sisteminin yeterli olup olmadığı değerlendirilmelidir.
- Yönetim bilgi sistemi ve risk yönetim sisteminin yapısının yeterli büyüklükte olup olmadığına bakılmalıdır.
- Yapılan işlerin yazılı hukuk kurullarına uygunluğu incelenmelidir.
- Üst yönetim ve yönetim kurulunda otorite dağılımı seviyesi, yönetim kalitesi gibi hususlar dikkate alınmalıdır.

E (Earning) Kazançlar; Bankanın karlılık düzeyini gösteren değişkendir. Bu değişkenin ölçülmesinde dikkate alınması gereken kriterlerden bazıları ise şunlardır;

- Bankanın kazanç durumu istikrarlı mı yoksa belli bir trende bağlı olarak mı değişiyor?
- Dağıtılmamış karlar banka için yeterli miktarda sermaye ihtiyacını karşılıyor mu?
- Elde edilen kazançların nerelerden elde edildiğine ve bu kazançların yeterlilik seviyesine bakılmalıdır.
- Bütçe sistemi ve yönetim bilgi sistemleri arasındaki ilişkilerin durumu incelenmelidir.
- Varlıkların hangi alanlarda yoğunlaştığına dikkat edilmelidir.
- Karşılık ayırma ve yeniden değerlendirme sistemine bakılmalıdır.
- Kazançlar piyasa riski açısından da değerlendirilmelidir.

L (Liquidity) Likidite Durumu; Bankanın nakit pozisyonu ve nakde dönüş kabiliyetinin durumunu gösteren bir değişkendir. Bu değişkenin tespitinde dikkate alınacak kriterler ise şunlardır;

- Likidite kaynaklarının günümüz ve gelecek açısından değerlendirilmesi yapılmalıdır.
- Para ve fon piyasalarına ulaşma imkânına bakılmalıdır.
- Mevcut fon kaynaklarını değiştirebilme kapasitesi incelenmelidir.
- Vadesi kısa ve volatilitesi yüksek fonlara bağımlılık düzeyine bakılmalıdır.
- Bankanın sahip olduğu mevduatların gelişimi ve düzenliliği incelenmelidir.
- Varlıkların likidite durumu gözden geçirilmelidir.
- Bankanın uyguladığı likidite stratejilerine bakılmalıdır.

S (Sensitivity to market risk) Piyasa riskine duyarlılık; Bu değişken bankanın sahip olduğu her çeşit hammadde, döviz, gayrimenkul fiyatlarında ve faiz oranlarında beklemeyen olumsuz sert değişimlere karşı bankanın sahip olduğu risk yönetim yeteneğini göstermektedir. Bu değişkenin tespitinde dikkate alınacak kriterler;

- Bankanın elde ettiği kazançların ve sermayesinin piyasadaki risklere ve değişimlere karşı duyarlılığı incelenmelidir.
- Banka yönetiminin piyasa riskini tespit etme başarısına bakılmalıdır.
- Ticari olmayan işlemlerde karşılaşılan risklerin yapısı incelenmelidir.
- Ticaret ve dövizli işlemlerde ortaya çıkabilecek piyasa riskinin durumuna bakılmalıdır.

CAMELS Oranın Hesaplanması

Aşağıda sekiz adımda CAMELS oranının nasıl hesaplanacağına dair bilgi verilmiştir (Gündoğdu, 2017: 31);

1. CAMELS oranının hesaplanmasında ilk olarak çalışmanın örneklemini oluşturan 22 bankanın verilerinin yer aldığı veri seti oluşturulmuştur. Bu veri setinde 6 grup ve 33 finansal orandan oluşmaktadır.
2. Bütün yıllar için ayrı ayrı 22 bankanın 33 farklı finansal oranı kullanılarak toplam $33 \times 22 = 726$ tane finansal oranın aritmetik ortalaması alınarak referans değer hesaplanmıştır.
3. Endeks değeri hesaplama ise şu şekilde yapılmıştır. Endeks değeri = (referans değer/ banka değeri)*100

4. Sapma değerinin belirlenmesinde; çalışmada kullanılan finansal oranların artı ve ya eksi yönlerine göre sapma değerleri bulunmuştur. Finansal oranın yönü artı ise sapma değeri= Endeks değeri-100, finansal oranın yönü eksi ise sapma değeri=100-endeks değeri şeklinde belirlenir.
5. Sapma değerlerinin ağırlıklandırılması; bu aşamada bir önceki aşamada tespit edilen sapma değer ilgili finansal oranının grup içerisindeki ağırlığına bölünmüştür. Bunun sonucunda sapma değerinin ağırlıklandırılmış hali elde edilmiştir.
6. Ağırlıklı sapma değerlerin toplanması; burada ise CAMELS analizinin baş harflerine göre altı gruba ayrılan finansal oranların ağırlıklandırılmış hali her grup bazında toplanmıştır.
7. Toplam ağırlıklı sapma değerleri grup ağırlıkları ile çarpılarak grup bazında ağırlıklandırılma yapılmıştır.
8. Bu aşamada bir önceki aşamada grup bazında ağırlıklandırılan toplam altı adet sapma değer toplanarak CAMELS değeri elde edilmiştir.

Analiz ve Bulgular

Çalışmanın analiz kısmı yukarıda bahsedildiği gibi sekiz adımda gerçekleştirilmiştir. İlk olarak çalışmada kullanılacak finansal oranlar tespit edilmiştir. Bu oranların seçilmesinde literatür incelemesi sonucunda CAMELS analizinde en çok kullanılan finansal oranlar tercih edilmiştir. Bu oranlara ilişkin veriler Türkiye Bankalar Birliği’nin web sitesinden alınmış ve bu oranlar kullanılarak CAMELS analizine ilişkin bilgileri içeren tablolar oluşturulmuştur. Finansal oranlar 6 grupta toplam 33 finansal orandan oluşmaktadır. Bu oranlara ilişkin bilgiler Tablo 2’de yer almaktadır. Tabloda çalışmada kullanılan oranın kısa adı, ilişkinin yönü ve ağırlık yüzdesi gibi çeşitli bilgiler yer almaktadır. Yüzdesele ağırlık değeri kişiye göre değişen bir değerdir. Her araştırmacı bu ağırlığı farklı belirleyebilmektedir. Tabloda finansal oranların ilişki yönleri de yer almaktadır. Bu değer, ilgili finansal oranla ilgili birleşen arasındaki olumlu veya olumsuz ilişkiyi göstermektedir. Eğer olumlu ilişki varsa bu ilişkinin yönü artı yoksa eksi olarak ifade edilmektedir.

Tablo:2 Çalışmada Kullanılan Finansal Oranlar, Ağırlıkları ve İlişkinin Yönü

CAMELS Analizinde kullanılan birleşenler ve finansal oranlar	Kısaltma	İlişkinin yönü	Oran Ağırlığı (%)
C			20
Sermaye yeterlilik oranı	SYO	+	20
Öz kaynaklar/ toplam aktif	ÖKTA	+	20
Net dönem karı/ toplam aktif	RAO	+	20
Bilanço içi döviz pozisyonu/ öz kaynak	BDPO	-	20

(Öz kaynak- duran aktif)/ toplam aktif	ÖDAT	+	10
Öz kaynaklar/ (mevduat ve mevduat dışı kaynaklar	ÖMK	+	10
A			20
Finansal varlıklar/ toplam aktifler (Net)	FVTA	-	20
Toplam kredi ve alacaklar/ toplam aktif	TKATA	-	20
Takipteki krediler (net)/ toplam aktif	TKTA	-	10
Toplam kredi ve alacaklar/ toplam mevduat	TKTM	+	30
Duran aktif/ Toplam aktif	DATA	-	10
Tüketici kredileri/ toplam kredi ve alacaklar	TÜTA	-	10
M			15
Takipteki krediler(brüt)/ toplam krediler	TKBTA	-	10
Şube başı net kar	ŞBNK	+	20
Şube başı toplam aktif	ŞBTA	+	20
(personel gideri+ kıdem tazminatı)/ toplam aktif	PGKTA	-	10
Personel gideri/ diğer faaliyet gideri	PGDG	-	10
Toplam faaliyet geliri/ toplam aktif	TFGTA	+	30
E			15
Dönem net karı/ toplam aktif	DNKTA	+	20
Dönem net karı/ öz kaynak	DNKÖK	+	20
Vergi öncesi kar/ toplam aktif	VÖKTA	+	20
Dönem net karı/ ödenmiş sermaye	DNKÖS	+	20
Toplam gelirler/ toplam giderler	TGTG	+	20
L			15
Likit aktif/ toplam aktif	LATA	+	20
Likit aktif/ kısa vadeli yükümlülük	LAKVY	+	20
TP Likit aktif/ toplam aktif	TPLATA	+	20
Likit aktifler/ (mevduat ve mevduat dışı kaynaklar)	LAMV	+	20
YP Likit Aktif/ YP Pasif	YPAYP	+	20
S			15
Faiz gelirleri/ Toplam Aktif	FGTA	+	25
YP Aktif/ YP Pasif	YAYP	+	25
Faiz giderleri/ toplam giderler	FGFG	-	20
Faiz dışı gelirler(net)/ Toplam aktif	FDGTA	+	20
Özel karşılık sonrası net faiz geliri/ toplam aktif	ÖKSNGTA	+	10

Bu aşamadan sonra referans değerın hesaplanması işlemine geçilmiştir. Çalışmada 2008-2017 yılları arası 22 banka incelenmiştir. İlgili bankaların 2017

yılı referans değerleri Tablo3'te yer almaktadır. Diğer yıllara ilişkin referans değerler ise tablo 4'de verilmiştir.

Tablo:3 2017 Yılı Referans Değerleri

Oranlar	Ziraat	Halk	Vakıf	Ada	Ak	Alternatif	Anadolu	Şeker	Türkış	Türk eko	Garantı	İş bank	Yapı kredi	Arap Türk	Citibank	Deniz	Deutsche	Euro	Hsbc	Ing	Turkland	Finansban	Ref. Değ.
C																							
SYO	15,2	14,2	15,5	207,8	17	18,1	14,2	15,4	14,8	16,1	18,7	16,7	14,5	18,2	19,2	19,5	21,5	19,6	17,6	19,9	14,1	15	25,58
ÖKT A	108	8,3	8,6	95,7	12,8	8,4	11,7	8,7	12,7	10,5	12,7	11,9	10,1	15,5	16,8	10,6	16,7	9	10,4	10,9	14,7	9,7	19,74
RAO	2	1,4	1,5	4,1	2,1	0,4	1,1	0,4	0,3	1,3	2,1	1,6	1,3	1,6	3,2	1,7	1,7	0,7	1,3	1,6	-0,8	1,4	1,45
BDP O	26	12,2	29,5	0	69,6	161,5	48,5	183,1	165,6	145,8	71,2	84,6	117,8	10,5	31,9	87,6	157,6	157,6	230	161	52,2	200,2	100,2
ÖDA T	8,1	5,7	6,2	91,4	10,2	5,8	7,5	2,6	8,1	8,5	8,9	6,4	6,1	11,5	16,3	3,2	16,5	5,6	8,2	8,8	10	6,5	11,91
ÖM K	12,7	9,8	10,3	44,1	15,8	10,3	14	10	14,9	12,9	16	15	12,9	18,7	21,1	13,5	21	11,3	13,5	13,8	17,8	16	15,53
A																							
FVT A	16,6	16,1	11,9	0	21,9	13,6	5,6	9,2	0,6	7,7	15,7	16,4	14,5	14,8	17,9	10,6	14,5	5,1	9,4	7,4	17,4	16,7	11,98
TKA TA	68,7	68,6	68	0	60,3	62,9	72,7	65,9	77,9	73,8	64,5	66,3	65,5	39,2	52,8	62,9	56,4	78,9	61,8	72,7	59,9	65,7	62,20
TKT A	1	0,7	0,6	0	0,1	2	1,7	2,2	1,8	1,1	0,5	0,3	1,1	0,1	0,4	1,1	0	1,2	1,3	1,8	6,8	1	1,21
TKT M	112	105,8	118,5	0	103	116,3	93	104,3	103,6	113,9	115,8	117,9	115,1	53,7	66,4	101,1	183,4	148,5	92,9	138,9	83,5	122,2	105,1
DAT A	2,7	2,6	2,4	4,3	2,3	2,6	4,3	6	4,7	2	3,8	5,5	4	4	0,4	7,3	2,2	3,4	1,1	2,1	4,7	3,2	3,45
TÜT A	28	20,1	26,1	0	22,9	1,4	2,1	5,7	0,6	24,9	0,5	23,5	26,5	0	0	28,9	0	4,3	27,3	32,3	0,2	32	13,96

PGKT A	1,96	1,85	1,75	1,56	1,69	1,38	1,33	1,31	1,24	1,23
PGDG	48,01	47,96	45,09	47,26	45,79	45,53	45,02	43,45	44,03	44,85
TFGT A	7,38	8,07	6,38	5,3	6,75	6,75	5,77	5,12	5,33	5,26
E										
DNKT A	1,76	2,05	1,56	1,10	1,59	0,91	1,21	1,04	1,24	1,45
DNKÖ K	11,83	14,66	11,9	10,04	10,95	8,65	9,37	7,84	9,67	11,53
VÖKT A	2,10	2,52	1,93	1,38	2,04	1,08	1,50	1,30	1,46	1,66
DNKÖ S	39,29	53,52	50,78	36,74	57,93	53,31	64,05	60,08	74,46	100,9
TGTG	128,7	150,7	138,7	133,0	141,9	136,5	139,3	135,4	140,8	139,1
L										
LATA	33,63	46,70	36,89	38,42	36,87	35,17	33,81	69,33	32,85	30,36
LAKV Y	85,30	85,01	85,60	90,31	93,05	90,3	94,04	90,12	88,29	47,6
TPLA TA	21,65	27,32	29,16	25,92	24,42	20,9	19,30	15,87	15,84	15,10
LAMV	70,02	71,47	68,97	73,94	75,45	71,06	70,33	69,89	72,74	34,22
YPAY P	42,17	40,29	43,62	50,79	50,82	38,55	35,39	36,84	39,00	35,71
S										
FGTA	12,59	10,68	7,8	7,8	9,64	6,77	7,80	7,76	7,88	8,75
YAYP	83,48	79,46	87,52	98,72	88,40	77,83	77,03	79,04	82,85	35,71
FGFG	87,98	56,05	48,16	54,47	55,50	49,30	55,73	55,85	84,80	61,00
FDGT A	2,1	2,25	59,93	1,33	1,43	1,41	1,27	1,11	1,40	0,77
ÖKSN GTA	4,55	4,43	3,82	3,66	4,65	3,27	3,45	3,31	3,10	3,79

Referans değerin belirlenmesinden sonra CAMELS notunun oluşturulması aşamasını içeren bütün adımlar tek bir banka üzerinden Tablo 5’te gösterilmiştir. İlgili banka ve diğer bankaların CAMELS notları ise Tablo 6’da toplu olarak verilmiştir.

Tablo:5 2017 Yılına Ait Ziraat Bankası CAMELS Notu

Oranlar	İlişki yönü	Ağırlık%	Banka değeri	Referans değer	Endeks	Sapma	Ağırlıklı değer	CAMELS Notu
								18,87901
C 20							98,6	
SYO	+	20	15,2	25,5	59,4	-40,58	-8,1	19,7
ÖKTA	+	20	108	19,7	546,9	446,9	89,3	
RAO	+	20	2	1,45	137,5	37,5	7,5	
BDPO	-	20	26	100,1	25,9	74	14,8	
ÖDAT	+	10	8,1	11,9	67,9	-32	-3	
ÖMK	+	10	12,7	15,5	81,7	-18	-2	
A 20							-13,9	
FVTA	-	20	16,6	11,9	138,5	-39	-7,7	-2,77
TKATA	-	20	68,7	62,2	110,4	-10	-2,1	
TKTA	-	10	1	1,21	82,0	18	1,79	

TKTM	+	30	112	105,0	106,6	7	2,0	
DATA	-	10	2,7	3,45	78,2	22	2,17	
TÜTA	-	10	28	13,9	200,4	-100	-10,05	
M 15							-9,5	
TKBTA	-	10	1,6	3,6	44,8	55	5,51	-1,43
ŞBNK	+	20	4	7,3	54,6	-45	-9,0	
ŞBTA	+	20	244	435,3	56,0	-44	-8,7	
PGKTA	-	10	0,6	1,2	48,7	51	5,1	
PGDG	-	10	38,4	44,9	85,6	14	1,4	
TFGTA	+	30	4,6	5,3	87,3	-13	-3,7	
E 15							38,7	5,81
DNKTA	+	20	2	1,5	137,5	38	7,5	
DNKÖK	+	20	18,6	11,5	161,2	61	12,2	
VÖKTA	+	20	2,4	1,7	143,8	44	8,7	
DNKÖS	+	20	141,8	100,9	140,5	41	8,1	
TGTG	+	20	153,8	139,1	110,5	11	2,1	
L 15							-9,8	-1,47
LATA	+	20	26	30,4	85,6	-14	-2,8	
LAKVY	+	20	42,1	47,6	88,4	-12	-2,3	
TPLATA	+	20	12	15,1	79,4	-21	-4,1	
LAMV	+	20	30,5	34,2	89,1	-11	-2,1	
YPAYP	+	20	38,6	35,7	108,0	8	1,6	
S 15							-6,3	-0,95
FGTA	+	25	8,2	8,8	93,6	-6	-1,5	
YAYP	+	25	38,6	35,7	108,0	8	2,01	
FGFG	-	20	74,1	61,0	121,4	-21	-4,2	
FDGTA	+	20	0,7	0,77	90,0	-10	-1,9	
ÖKSNGTA	+	10	3,6	3,79	94,8	-5	-0,5	

Bankaların hem CAMELS notu hem de CAMELS değişkenlerine ilişkin bilgiler ise bir sonraki tabloda gösterilmiştir. Bu tabloya göre incelenen 22 bankanın CAMELS notları sırasıyla ve banka bazında tek tek aşağıda yorumlanmıştır;

Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları,

- Ziraat Bankası AŞ'nin; yıllar itibariyle Camels notunu incelendiğinde 2008, 2009, 2011, 2012 ve 2014 yıllarında Camels notunun negatif olduğu buna karşılık 2010, 2013, 2015, 2016, 2017 yıllarında ise Camels notunun pozitif olarak gerçekleştiği görülmüştür. Camels notunun negatif olarak gerçekleştiği yıllarda özellikle 2008 krizinin etkisiyle karlılık notunun düştüğü tespit edilmiştir. Bu açıdan özellikle 2008 küresel ekonomik krizinin en çok 2011-2012 yıllarında ziraat bankasını etkilediği belirlenmiştir. İlgili yıllarda bankanın karlılık notu en düşük seviyededir. Bu yıllardan sonra bankanın karlılık notunda önemli ölçüde toparlanmalar olmuştur. Ancak 2017 de karlılık notunda yine bir düşüş yaşanırken sermaye yeterliliğinin ifade eden C notu ise diğer yıllara kıyasla 2017 de en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Buna bağlı olarak da Camels notu 2016, 2017 de tekrar pozitif bir görünüme ulaşmıştır.

- Halk Bankası'nın; yıllara göre Camels notlarını incelendiğinde; 2008, 2009, 2015, 2016, 2017 yıllarında Camels notu negatif olarak gerçekleşirken 2010 dan 2014 yılına kadar ise pozitif bir not elde ettiğini görülmektedir. Halk bankasında 2008-2009 yılları arasında 2008 küresel finans krizinin etkileri açık bir biçimde görülürken 2010 yılından itibaren banka ciddi bir toparlanma göstererek Camels notunu pozitif seviyeye yükselmiştir. Bankanın Camels notunun pozitif olmasında likidite yeterliliği ve piyasa riskine karşı duyarlılık derecesi istenilen seviyede olmamasına rağmen karlılıkta gösterdiği olumlu performans Camels notunun 2010 yılından 2014 yılına kadar pozitif olmasını sağlamıştır. 2015-2017 yılları arasında bankanın Camels notunun negatif olmasından etkili olan en önemli sebepler ise karlılıktaki düşüş, likiditedeki düşüş ve aktif kalitesinin istenilen düzeylerde olmamasıdır. 2017 de 2016 yılına göre banka karlılık açısından bir miktar toparlansa da Camels notu ve diğer birleşenler negatif seviyede kalmıştır.
- Vakıf Bankası A.Ş; bankanın 2008-2017 yılları arasında Camels notları negatif olarak tespit edilmiştir. Camels notunun bu kadar düşük düzeyde olmasının en önemli nedenleri ise tablodan da görüleceği üzere karlılık ve likidite sıkıntısıdır. Bankanın yönetim kalitesi birleşeni ise bu kategoride incelenen bankalara kıyasla oldukça iyidir. Ancak bu durum Camels notunun pozitif olması için yeterli olmamıştır.

Özel Sermayeli Mevduat Bankaları,

- Adabank; bankanın 2008 yılından 2017 yılına kadar Camels notu son derece yüksek olarak tespit edilmiştir. Camels notunun bu derece yüksek olmasında en önemli etken bankanın sermaye yeterliliği ve likidite notunun yüksek olmasıdır. Buna karşın karlılık düzeyi istenen seviye değildir. Aktif kalitesi ve piyasa riskine karşı duyarlılık notu ise iyi durumdadır.
- Akbank; bankanın 2008 yılında krizin etkisiyle Camels notu negatif olurken bu yıldan sonra bankanın notu 2012 ye kadar pozitif olarak gerçekleşmiştir. 2012 den sonra bir yıl pozitif bir yıl negatif bir görünüm olan Camels notu 2016 ve 2017 de tekrar pozitif bir görünüm almıştır. Camels notunun en yüksek seviyede olduğu yıl 2010 ve 2017 yılıdır. 2010 yılında bankanın karlılık, sermaye yeterliliği ve piyasa riskine karşı duyarlılık notları en yüksek seviyededir. Bankanın likidite notu genel olarak negatif, sadece 2017 de bu not pozitif olmuştur. Bu durum bankanın likidite sıkıntısının bulunduğu bir göstergesidir.
- Alternatif Bank; bankanın Camels notu incelenen tüm yıllarda negatif olarak gerçekleşmiştir. Camels notunun hesaplanmasında kullanılan aktif kalitesi dışında bütün birleşenleri negatif olarak gerçekleşmiştir. Bankanın bütün birleşenlerinin negatif olması bankanın CAMELS notu

açısından performansının düşük olduğunu göstermektedir. Ayrıca bankanın 2013 yılında kategorisi değişmiş ve banka yabancı sermayeli banka kategorisine geçmiştir.

- Anadolu Bank; bankanın 2012 yılı hariç bütün yıllar Camels notu negatif olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılından 2014 yılına bankanın piyasa riskine karşı duyarlılığında artış olurken 2015 yılında piyasa riski duyarlılığı azalmış 2016'da tekrar artmış ve 2017'de tekrar azalmıştır. Başka bir ifadeyle piyasa riskine karşı duyarlılık notu dalgalı bir seyir izlemiştir. Bankanın Camels notun en düşük olduğu yıl 2016'dır. Bunun en temel nedeni olarak da sermaye yeterliliğinin azalması, yönetim kalitesi, karlılık ve likidite notunun düşmesidir.
- Şeker Bank; bu bankanın da Camels notu incelenen bütün yıllarda negatif olarak belirlenmiştir. En düşük Camels notu ise 2016 yılında gerçekleşmiştir. Camels notlarının yıllar itibariyle bu kadar düşük seviyede olmasının en temel sebebi ise bankanın bütün Camels birleşenlerine ilişkin notlarının negatif olmasıdır. Bankanın karlılık ve likidite sıkıntısı da bulunmaktadır.
- Turkish Bank; incelenen bütün yıllarda Camels notu negatif olarak gerçekleşmiştir. Bankanın karlılık ile ilgili notları da oldukça düşüktür. Likidite seviyesi iyi değildir. Yönetim kalitesi notu da oldukça düşüktür. Bu sebeplerden dolayı da bankanın incelenen tüm yıllarda Camels notu negatif olarak gerçekleşmiştir. Bankanın Camels notu açısından performansı kötü olduğu görülmektedir.
- Türk Ekonomi Bankası; bankanın 2008 yılından 2017 yılına kadar tüm Camels notları negatif olarak gerçekleşmiştir. Bunun temel sebebi, bankanın karlılık, yönetim kalitesi ve sermaye yeterliliğine ilişkin notlarının düşük olmasıdır. Bankanın sadece aktif kalitesi notu pozitiftir. Bu da Camels notunun pozitif olması için yeterli değildir. Kısaca bankanın CAMELS notu performansı yeterli değildir.
- Garanti Bankası; Bankanın 2008 yılında Camels notu 2008 krizi dolayısıyla negatif olarak tespit edilmiştir. Bu yıldan sonra banka toparlanmaya başlayarak Camels notunu negatiften pozitive dönüşmüştür. 2009 yılında 2012 yılına kadar Camels notu pozitif olmuş 2012 de ise tekrar bu not negatife dönmüştür. 2014 yılında bankanın Camels notunda bir toparlanma olurken 2014 yılından sonra ise bankanın Camels notu tekrar negatife dönmüştür. 2017 ise yine bir toparlanma yaşanmış ve bankanın Camels notu yine pozitif olmuştur. Bu bankanın Camels notu performansı dalgalı bir seyir izlemiştir. Bankanın 2017 yılında Camels notunun aktif bir değer almasında en önemli etken ise aktif kalitesi ve yönetim kalitesi notunun yükselmesidir. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise 2015 yılında bu bankanın Türkiye'de kurulmuş

yabancı bankalar kategorisine geçmesidir. Bankanın likidite yeterliliği ise oldukça düşüktür. Bankanın likidite sıkıntısı bulunmaktadır.

- İş Bankası; İş bankasının 2010 ve 2017 yılları hariç Camels notları negatif olarak gerçekleşmiştir. Bu bankanın Camels notuna etki eden değişkenler incelendiğinde, kârlılık notunun tüm yıllarda istenen seviyede olmadığı görülmektedir. En yüksek kârlılık notu 2013 yılında gerçekleşirken en düşük kârlılık ise 2015 ve 2010 yılında gerçekleşmiştir. Bankanın sermaye yeterlilik notu da yeterli seviyede değildir. Bankanın piyasa riskine karşı duyarlılığına ilişkin notlara bakıldığında, son üç yıl hariç bütün yıllar pozitif olarak gerçekleşmiştir. Bu durum piyasa riskine karşı duyarlılığının son yıllarda azaldığını göstermektedir.
- Yapı kredi Bankası; 2013 yılı haricinde bankanın incelenen bütün yıllarda Camels notu negatif olarak hesaplanmıştır. Bankanın likidite ve kârlılık sorunu yaşadığı görülmektedir. Kârlılık notunda sadece 2013 yılında bir toparlanma yaşadığı ancak sonraki yıllarda tekrar karlarında düşüş olduğu Camels notu hesaplama tablosundan net bir şekilde görülmektedir.

Türkiye'de Kurulmuş Yabancı Bankalar,

- Arap Türk Bankası A.Ş; bankanın Camels notu incelenen tüm yıllarda pozitif olarak tespit edilmiştir. Bankanın sermaye yeterliliği aktif kalitesi notları da oldukça yüksektir. Bankanın kârlılık durumuna ilişkin notlara bakıldığında; 2008, 2009, 2010, 2016 yıllarda zarar etmiştir diğer yıllarda ise kârlılık durumu orta düzeydedir. Bankanın likidite durumu da 2008, 2009, 2010 yıllarında negatif olarak gerçekleşmiştir. Bunun nedeninin küresel ekonomik kriz etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu bankanın Camels notu dikkat çekici bir şekilde diğer bankalara göre oldukça yüksek olarak tespit edilmiştir.
- Citibank; Citibank'ında Camels notuna göre performansı incelendiğinde, ilk üç yıl ve son dört yıl Camels notunun pozitif ve yüksek olduğu görülmüştür. Bankanın kârlılık ve likidite durumu da oldukça iyidir. Aktif kalitesi de 2012-2017 arası pozitif değerdedir. Bu yıllardan önce aktif kalitesi negatif olarak hesaplanmıştır. Bunun nedeni olarak küresel ekonomik kriz gösterilebilir. Genel itibari ile bankanın CAMELS performansı yüksektir.
- Deniz Bank; Bu bankanın yabancı bankalar içerisinde Camels notu oldukça düşüktür. Bankanın 2011, 2012 yılları haricinde Camels notu negatif olarak tespit edilmiştir. Bankanın sermaye yeterliliği ve yönetim kalitesi notları oldukça düşüktür. Bankanın kârlılık notu en yüksek 2011 ve 2012 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu da doğal olarak Camels

notunda biraz olsun yükselme sağlamıştır. Diğer yıllarda ise kârlılık ve likidite durumunun istenen düzeyde olmadığı görülmüştür. Bankanın aktif kalitesi de 2011 yılından itibaren düşük bir seyir izlemiştir.

- Deutsche Bank; bu bankanın da Camels notu 2012 haricinde diğer bankalara kıyasla oldukça yüksektir. Bunun en önemli sebebi Bankanın yönetim kalitesi notunun yüksekliğidir. Bankanın 2012 yılı haricinde likidite sıkıntısı yaşamadığı ve likidite durumunun çok iyi olduğu söylenebilir. Bankanın aktif kalitesi notunda 2008, 2009, 2012 yılları haricinde bir sıkıntı yoktur. Bankanın sermaye yeterliliği notu 2010, 2012, 2017 hariç pozitif olarak gerçekleşmiştir.
- Eurobank Tekfen; bu bankanın adı ve sahiplik yapısı 2012 yılında Burgan Bank olarak değişmiştir. Bu değişim ile bankanın 2012 yılında sermaye yeterliliği, yönetim kalitesi, kârlılık, likidite ve piyasa riskine karşı duyarlılığını gösteren notlarında yüksek düzeyli bir artış gözlemlenmiştir. Fakat bu artış süreklilik arz etmemiş diğer yıllarda bankanın Camels notları tekrar negatif bir görünüm almıştır. 2012 yılı haricinde bankanın performansı oldukça düşüktür.
- HSBC Bankası; bankanın 2015 yılı hariç incelenen tüm yıllarda Camels notu negatif olarak gerçekleşmiştir. Bankanın likidite, kârlılık, aktif kalitesi, yönetim kalitesi ve sermaye yeterliliği notları negatif olarak tespit edilmiştir. Bankanın likidite ve kârlılık açısından yeterli durumda olmadığı görülmüştür.
- ING Bankası; incelenen bütün yıllarda bankanın Camels notu negatif olarak gerçekleşmiştir. Bankanın bütün yıllarda aktif kalitesi hariç tüm notları negatiftir. Bankanın kârlılık durumu ise yeterli seviyede değildir. Likidite sıkıntısı da bulunmaktadır. Bankanın CAMELS performansı kötüdür.
- Turkland Bankası; bu bankanın da incelenen bütün yıllarda Camels notu negatif olarak gerçekleşmiştir. Sermaye yeterliliği, yönetim kalitesi, karlılık düzeyi ve likiditesi gösteren notları düşük seviyededir. Bunun sonucu olarak Camels notu son derece düşük olup bankanın performansının da kötü olduğu görülmektedir. Bankanın aktif kalitesine ilişkin notu ise diğer notlarına göre nispeten daha iyidir.
- Finans Bankası; Camels notu, incelenen bütün yıllarda negatif olarak gerçekleşmiştir. Sermaye yeterliliği notu sadece 2016'da pozitif bir değer alırken aktif kalitesi ise sadece 2008'de pozitif olmuştur. Diğer bütün notları ise negatif olarak gerçekleşmiştir. Bankanın 2017'de adı QNB Finansbank olarak değişmiştir. Bankanın karlılık ve likidite sıkıntısı bulunmaktadır. Performansı ise istenen düzeyde değildir.

Tablo:6 Türk Bankacılık Sektöründe Faaliyet Gösteren Bankaların CAMELS Notları

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ziraat	-8,3	-0,5	7,2	-9,1	-11,5	4,3	-0,9	1,1	6,3	18,8
C	-16,5	-0,1	1,9	-6,8	-2,9	2,7	3,1	6,4	15,2	98,6
A	-30,1	-20,3	-27,4	-25,5	-35,1	-26,2	-20,4	-16,5	-5,7	-13,9
M	-10,1	-18,17	15,58	-20,68	-24,09	-15,71	-24,37	-14,08	-10,13	-9,56
E	59,5	73,64	89,48	45,32	27,33	88,94	56,39	64,13	61,68	38,74
L	-32,6	-17,57	-15,14	-23,7	-12,6	-7,33	-7,798	-24,12	-21,05	-9,86
S	-10,1	-14,33	-7,64	-19,06	-17,08	-5,53	-7,49	-4,54	-0,96	-6,36
Halk	-15,1	-9,06	10,28	13,51	5,31	16,48	7,98	-5,73	-7,82	-3,95
C	-33,9	-14,2	5	9,9	9,5	10,3	-5,1	-6,3	-12,9	-12,6
A	-12,2	-1,4	-4,8	-5,5	-4,5	-9,4	-15,6	-6,7	-9,5	-5,8
M	-16,2	-22,89	18,59	-0,74	-13,24	0,8	-27,31	-23,48	-21,75	-18,4
E	48,1	60,28	103,3	141,9	93,67	138,7	50,75	57,98	39,92	42,89
L	-61,5	-65,23	-58,89	-57	-47,94	-29,18	-44,98	-51,78	-47,48	-17,5
S	-10,0	-11,8	5,25	0,19	-3,69	-0,96	-4,09	-3,59	-4,33	8,8
Vakıf	-11,0	-8,23	-4,68	-4,85	-11,88	-3,21	-11,23	-11,17	-7,49	-5,25
C	-18,4	-10,8	-7	1,3	-9,6	-4,3	-18,2	-11,7	-10,3	-12,6
A	4	6	5,3	-0,9	2,8	2	4,4	-6,5	1,1	1,6
M	-18,2	-19,46	0,69	-12,74	-20,81	-16,56	-27,26	-24	-20,13	-16,9
E	-9,54	-0,45	3,76	26,05	-1,45	29,38	3,98	17,26	24,56	21,47
L	-24,1	-19,23	-34,35	-44,55	-38,28	-26,7	-31,22	-41,5	-40,23	-25,0
S	-2,80	-9,24	0,93	-1,69	-9,63	-4,42	-2,04	-2	-1,91	0,21
Ada	207	139	177,6	155,3	140	136	163,4	194	193,7	124,4
C	544	370,9	377	362	339,5	424,6	478,6	512,7	505,4	360,9
A	18,9	-26,9	20,6	20,4	22,2	20,9	-18,3	26,3	26,8	27,5
M	24,5	-19,9	-3,44	-23,38	-35,54	-29,96	-16,82	3,24	-1,96	6,45
E	55,9	-52,68	-58,59	-110	-111,9	-116,7	-6,58	47,2	27,17	48,58
L	502	476	599	552	515	445	466,4	48,4	530	167,7
S	46,9	66,48	116,4	108,4	85,37	16,77	32,77	42,4	26,6	87,64
Ak	-5,35	3,11	11,04	2,22	-1,95	2,09	-4,7	-5,82	2,06	4
C	-8,7	11,6	13,2	-2,3	1	-6,4	-8,9	-5,6	-1	0
A	3,5	2,9	-8,7	-0,3	0,5	-2,6	-4,5	-10,5	-1,3	-11,3
M	0,17	-11,53	25,75	2,28	-7,35	2,59	-12,23	-10,5	-3,93	5,15
E	21,5	38,08	43,74	46,28	19,16	57,51	25,17	25,07	42,43	39,34
L	-50,1	-20,65	-3,92	-15,24	-15,62	-26,06	-21,69	-28,63	-21,79	0,47
S	-0,37	-4,48	2,06	-11,46	-11,12	-8,01	-4,68	-3,29	0,09	-3,22
Alter n	-26,2	-34,36	-36,65	-46,5	-34,79	-28,61	-20,8	-25,02	-26,52	-32,1
C	-73,9	-73	-71,5	-92,6	-72,8	-73,2	-42,9	-56,2	-32,4	-52,6
A	2,1	10,3	6,8	-6,9	1,1	7,9	7,8	11,7	4,4	3,7

M	-21,4	-28,92	-13,17	-42,5	-30,18	-27,41	-37,43	-25,93	-34,51	-35,25
E	-13,0	-19,13	-51,09	-48,07	-29,43	-10,86	-5,58	-43,53	-79,14	-62,67
L	-32,1	-80,88	-75,84	-64,17	-59,64	-50,49	-42,16	-43,85	-22,48	-21,66
S	-12,6	-16,59	-11,28	-22,61	-17,16	-14,89	-6,7	5,81	-3,37	-29,72
Anad	-10,2	-11,62	-5,95	-13,6	2,15	-2,91	-10,83	-11,38	-26,64	-10,85
C	-15,9	-14,1	1,1	-5,8	20	1,1	-7,4	12	-68,5	-16,3
A	12,6	15,8	15,7	6,2	-19,9	17,4	3	0	16,7	5,9
M	-25,0	-31,04	-20,77	-30,63	-29,61	-31,35	-38,05	-38,86	-27,98	-39,12
E	20,2	18,8	31,62	2,47	21,71	1,87	2,59	3,99	-50,27	-29,49
L	-56,6	-64,2	-69,5	-54,85	-34,87	-26,15	-46,35	-23,02	-36,57	-11,08
S	-2,12	-3,3	-3,47	-8,19	3,94	11,57	15,5	-1,97	6,27	-21,13
Arap T.	1,26	9,52	15,72	20,57	14,55	17,84	12,89	13,88	5,14	15,69
C	27,1	34,7	38,6	10,1	5,5	8,1	7	15,9	6,3	11,5
A	84,8	52,8	32,3	25,5	19	22,9	19,7	12,4	3	5,6
M	5,76	-9,85	36,19	64,44	25,53	53,31	-4,39	22,99	16,43	19,28
E	-78,3	-7,74	-4,45	27,04	14,61	26,61	27,32	29,83	-1,7	0,97
L	-20,6	-29,43	-30,23	7,61	33,12	1,85	23,68	-0,54	20,34	41,94
S	47,6	-6,11	8,78	-7,41	-9,04	-4,18	3,77	2,5	-13,22	21,53
Citiba	2,16	5,83	4,53	-25,12	-33,36	37,82	36,93	70,16	54,86	69,53
C	-41,3	-7,7	-31,6	-37,5	-40,1	6,7	-1,8	2,7	4,9	36,9
A	-22	-6,3	0,9	-5,5	4,2	8,4	28	12,6	23,2	7,7
M	-20,4	-26,74	-12,27	-51,28	-47,21	122,2	20,24	103,7	108,3	140
E	95,8	46,84	72,81	-70,59	-82,62	78	154,4	202,5	192,0	202,6
L	18,4	10,02	18,91	17,4	-41,28	51,59	48,06	143,6	33,49	55,45
S	5,65	24,43	-8,3	-5,73	-3,45	-19,81	-11,31	-2,47	-5,51	5,68
Deniz	-27,1	-2,51	-17,48	1,95	1,5	-24,4	-18,95	-27,44	-17,33	-13,7
C	-76,6	-50,9	-48	-17,6	-41,8	-63,1	-60,8	-41,9	-26,3	-16,8
A	10,2	7,9	2,2	-3,8	-5,8	-9,2	-17,2	-24,2	-21,7	-19,9
M	-25,3	-26,25	-17,37	-22,61	-18,17	-26,89	20,36	-38,62	-32,27	-26,7
E	-4,85	26,78	15,86	100	53,97	1,65	-10,17	-11,46	8,13	3,79
L	43,6	43,01	-45,02	-36,17	12,08	-38,96	-28,26	-35,07	-28,6	-17,8
S	18,5	-2,98	-9,08	-0,49	25,55	-2,17	-4,32	-9,69	1,22	-2,03
Deuts	108	121,4	4,02	73,32	-10,27	29,12	111,2	112,9	75,39	51,58
C	98,2	43	-55,2	23,6	-26,9	2,9	46,1	37,4	26,7	-7
A	-26	-9,2	26,4	26,5	-2,4	26,6	45,2	75,6	19,1	-43,7
M	398	56,2	153,2	413	-30,37	212	482	400	361,4	269
			3							

E	66,5	102	-95,06	0,26	33,94	-75,97	68	68,8	32,89	-1,63
L	60,9	64,39	40,4	44,28	-32,85	33,47	44,7	107,6	49,62	46,14
S	98,3	35,69	-33,25	-35,66	-0,15	-15,32	24,8	25,45	-2,5	-18,6
Euro	-37,4	-35,08	-35,52	-15,01	12,6	-44,63	-32,43	-28,92	-24,04	-26,6
C	-42,1	-30,5	-29,9	-4,9	71,6	-91,2	-54	-48,5	-53,5	-45,4
A	-44,3	-34,3	-24,3	-6,2	-17	11,7	10,6	23,4	19,8	25,8
M	-45,4	-46,32	-50,65	-35,9	490	-1,34	-9,34	-34,13	-31,41	-22,1
E	-64,5	-63,75	-66,71	-40,44	190	-128	-79,08	-48,58	-48,27	-47,7
L	-8,62	-20,72	-34	-11,59	57	-41,82	-50,1	-61,18	-62,45	-45,3
S	-15,8	-16,66	-13	2,59	13,6	-19,9	-19,71	-15,57	26,62	-36,1
Finans	-30,1	-23,25	-8,24	-3,17	-16,56	-23,78	-22,93	-31,59	-22,34	-22,5
C	-82,1	-56	-15,9	-16,9	-24,3	-19,4	-34	-49,1	56,1	-45,7
A	6,4	-7,6	-13	4,9	-8,9	-53,1	-17,7	-21,8	-15,2	-14,5
M	-16,4	-28,56	-3,43	-1,98	-23,97	-34,88	-35,04	-39,6	-29,7	-25,4
E	-11,5	-3,02	28,98	18,22	-2,63	3,03	-9,03	-20,6	-2,44	-7
L	-58,8	-23,85	-32,64	-48,5	-35,79	-36,06	-43,91	-50,8	-37,03	-23,4
S	-12,9	-14,71	-9,22	27,05	-3,74	6	3,99	-4,9	15,28	-13,8
Hsbc	-13,2	-17,77	-20,44	-15,14	-33,95	-34,24	-42,55	53,91	-59,62	-16,5
C	-30,1	-25,1	-37,6	-46	-68,5	-70,9	-87	-92,17	-80,3	-48,2
A	-4,2	-16,6	-17,4	0,7	-16,6	-11,7	-13,7	-11,5	-80,3	-6,5
M	-19,5	-31,41	-25,99	-24,85	-35,34	-46,5	-49,63	-40,41	-27,5	-20,1
E	-2,58	-17,70	-15,36	7,15	-44,8	-71,74	-95,52	-164,5	-59,61	-23,8
L	-27,1	-29,95	-13,83	-11,23	-21,52	4,87	-4,42	-31,02	-167,6	-8,57
S	6,71	11,32	-7,75	2,57	-11,23	-4,78	0,11	15,59	-10,69	-1,79
Ing	-32,	-29,31	-33,47	-32,27	-24,65	-26,86	-33,02	-37,97	-20,25	-10,6
C	-60	-45,7	-55,1	-55,7	-40,6	-54,7	-68	-70,9	-46,47	-27,3
A	-2,8	6,3	9,4	13,5	9,8	11,7	7	5,5	4,1	4,1
M	-36,7	-34,68	-40,01	-32,74	-24,32	-21,51	-30,66	-35,99	21,8	-18,8
E	-43,3	-39,4	-55,73	-58,21	-40,37	-43,44	-53,25	-65,69	-12,85	-1,31
L	-34,1	-49,06	-44,07	-52,42	-52,67	-44,09	-43,47	-48,09	-38,51	-25,1
S	-20,6	-19,50	-22,43	-15,46	-6,02	-12,76	-11,55	-16,26	-5,04	5,47
Şeker	-25,4	-27,19	-18,83	-23,45	-14,2	-18,47	-26,5	-38,9	-50,68	-32,5
C	-55,4	-42,8	-21,9	-26,1	-16,6	-20,8	-34,5	-52,3	-64,9	-61,6
A	-16,3	-12,6	-11,2	-27	-6,8	-21,9	-21,6	-25,7	-28,3	-6,1
M	-23,0	-34,52	-22,95	-38,21	-23,95	-25,79	-39,69	-42,16	-37,03	-37,4
E	5,99	-18,78	-12,12	-28,38	-5,68	0,78	-19,48	-55,91	-52,41	-62,3
L	-55,5	-48,23	-45,36	-28,57	-53,43	-54,11	-52,19	-52,74	-64,2	-21
S	-1,51	-5,78	-0,99	9,55	19,68	12,94	9,41	0,15	-60	-6

TEB	-18,8	-21,76	-11,45	-27,34	-22,17	-15,44	-21,13	-15,08	-18,68	-16,1
C	-30,5	-36,7	-24,8	-40,3	-36,6	-25,3	-40,2	-32,8	-55,6	-32,6
A	8,8	5,1	7	4,8	5,6	0,2	4,2	6,7	7,4	3,3
M	-32,2	-33,93	-16,96	-34,34	-28,19	-27,03	-33,63	-20,39	-20,97	-26,1
E	-46,9	-31,42	-6,59	-48,81	-27,82	-2,8	-16,47	5,04	-2,77	-13,4
L	-21,5	-36,61	-26,47	-40,43	-39,22	-39,53	-39,42	-47,78	-35,12	-23,4
S	3,97	-1,01	-2,55	-11,36	-11,2	0,31	-3,29	-2,67	-1,36	-4,69
Gara nti	-4,55	2,93	15,8	13,24	-1,12	4,54	-9,03	-8,59	-4,23	3,78
C	-15,7	-0,4	15,4	18,5	4,9	6,1	-9,5	-5,1	-7,7	-0,1
A	-4	1,1	-2,6	0,8	-0,4	-1,5	-7,6	-12,6	-7,6	10,7
M	2,94	-3,3	41,75	7,15	9,25	2,44	-21,8	-11,47	-4,46	20,5
E	18,3	34,71	49,52	74,51	19,75	49,59	21,22	27,10 4	46,38	40
L	-26,3	-12,87	-15,22	-24,43	-19,17	-30,2	-36,59	-47,25	-46,64	-22,7
S	1	0,16	8,12	5,33	-4,91	2,4	-0,23	-2	-3,07	-8,18
İşban	-2,48	-6,23	2,91	-1,86	-6,12	-0,76	-8,09	-13,64	-8,67	9,64
C	-15,2	-11,8	2,5	0,2	1,6	0,1	-9,7	-17,3	-14,9	-14,8
A	0,4	-2,6	-13,9	-5,9	-7,1	-4,1	-7,9	-13	-8,8	-10,2
M	-16,4	-22,12	16,87	-9,92	-10,98	9,56	-18,06	-18,91	-17,27	-15,1
E	9,95	15,75	35,34	41,94	18,75	44,55	15,7	9,53	27,68	10,62
L	3,53	-13,46	-24,03	-38,7	-42,38	-36,31	-29,35	-37,39	-32,83	-15,9
S	6,25	2,52	6,44	1,86	1,19	1,63	1,2	-3,69	-3,84	-10,4
Turkl	-22,8	-22,47	-30,73	-32,58	-31,02	-22,19	-19,42	-35,31	-29,72	-36,86
C	-23	-21,2	-37,5	-55,2	-45,8	-23,6	-15,5	-34,4	-32,1	-35,7
A	30,4	24,8	-0,3	6,8	9,7	1,9	-3,7	-28,5	21,5	-54
M	-42,8	-40,31	-36,46	-36,99	-38,49	-28,78	-31,39	-49,1	-44,67	-68,72
E	-80,4	-77,65	-75,41	-72,64	-64,48	-57,63	-51,77	-68,87	-72,17	-120,7
L	-22,7	-37,21	-37,84	-36	-37,67	-24,51	-19,46	-25,12	-7,94	23,36
S	-11,7	0,48	-4,77	-6,98	-18,01	-8,07	-1,19	-8,48	-1,85	139,9
yapık	-20,7	-15,99	-1,74	-9,17	-12,81	2,49	-17,7	-21,2	-17,56	-15,62
C	-21,7	-13,7	0,1	-15,6	-9,9	4,9	-20,8	-26,2	-24,6	-30,7
A	20,1	-5,1	-5,7	-9,6	-1,1	-12,5	-6,3	-13,8	-10	-12
M	-17,5	-18,57	9,26	-9,88	-19,48	-5,72	-26,59	-23,27	-23,22	-17,96
E	-4,29	-3,01	38,61	39,62	-3,78	71,86	-12,19	-13,14	0,91	-5,11
L	-68,2	-69,23	-64,95	-59,25	-41,3	-36,73	-39,22	-44,83	-44,69	-17,34
S	7,78	9,22	12,83	1,91	-6,32	-2,6	-3,88	-6,78	-3,97	-6,91
Turkı	-2,46	-16,8	-24,33	-20,93	-27,07	-5,55	-16,16	-21,52	-22,82	-34,72
C	7,8	-9,1	-19	-2,5	-17,3	-14,4	-16,2	-12,1	-27,7	-48,1

A	7,8	9,8	2,7	-10,2	10,8	21,2	24,4	17	29,3	14,7
M	-44,5	-53,65	-54,43	-54,99	-45,61	-44,31	-38,82	-39,08	-37,57	-44,23
E	-42,5	-81,96	-71,95	-79,43	-78,33	-84,89	-66,47	-66,15	-65	-71,85
L	59,4	44,26	12,93	-25,18	8,68	11,43	-2,23	-40,89	-38,69	-45,15
S	-9,52	-21,69	-27,13	-13,39	-16,58	71,81	-11,18	-3,87	-13,04	-24,72

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ülke ekonomilerinin lokomotifi olan bankaların ekonomik kalkınma ve yatırımlar açısından son derece önemli bir yeri bulunmaktadır. Genel olarak fon arz edenler ile talep edenleri buluşturan bankalar tasarrufların yatırıma dönüşmesine yardımcı olmaktadır. Bu açıdan bankacılık sektöründe yaşanabilecek herhangi bir olumsuzluk tasarrufların yatırıma dönüşmesine engel olmaktadır. Bunun sonucu olarak da genel ekonomi içerisinde yatırım finansmanı için kaynak bulmak zorlaşmakta ve kaynak maliyetleri de buna paralel olarak yükselmektedir. Bu sebeple ülke ekonomisinin gelişmesi için bankaların sürekli takip edilmesi bir sorun oluşmadan çözüm için gerekli önlemlerin alınması ve bankaların durumlarının iyileştirilmesi önemli bir konudur. Artan küreselleşme olgusunun bankalar üzerindeki etkisi sonucunda uluslararası camiada bankaların uzaktan gözetim ve denetimi ile ilgili olarak geliştirilen yeni yöntem ve teknikler son dönemde dikkat çekmektedir. Bu tekniklerden birisi olan Camels derecelendirme yöntemi de dünya genelinde kabul görmüş ve uygulama olanı bulmuş bankaların uzaktan gözetim ve denetimini imkân sağlayan bir sistem olarak kabul edilmektedir. Ülkemizde bankacılık alanı ile ilgili üst düzey kurumlardan biri olan BDDK da bankaların performansını ölçmek için bu sistemi kullanmaktadır. Fakat BDDK elde ettiği sonuçları kamuoyuna açıklamamaktadır (Gündoğdu, 2017, s.41).

Çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren bankalar sermayenin sahiplik yapısına göre üç kategoriye ayrılmıştır. Çalışma 2008-2017 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada 22 bankanın Türkiye Bankalar Birliği sitesinden elde edilen verileri kullanılarak CAMELS notları tek tek hesaplanmıştır. 2008 yılının çalışmaya dâhil edilmesinin nedeni 2008 krizinin bankalar üzerindeki etkisini gözlemlemektir. Ayrıca çalışmada hem CAMELS notunda yer alan altı birleşene ait sonuçlar hem de bankaların CAMELS notları verilerek çok yönlü bir araştırma yapılmıştır. Çalışma sonuçları grup bazında tek tek incelendiğinde;

Kamusal sermayeli mevduat bankaları kategorisinde 3 adet banka bulunmaktadır. Bu bankalardan Vakıflar Bankası'nın Camels notu incelenen tüm yıllarda negatif olarak gerçekleşmiştir. Bu bankanın Camels notuna ilişkin performansı ise diğer bankalara kıyasla daha kötüdür. Bu kategori de yer alan diğer iki bankanın Camels notu açısından performansları birbirlerine oldukça yakındır. İncelenen Ziraat Bankası'nın 2010, 2013, 2015, 2016, 2017 yılları arasında Camels notu pozitif olarak gerçekleşirken Halk Bankası'nın ise 2010-

2014 yılları arasında Camels notu pozitif olarak gerçekleşmiştir. Halk Bankası'nın Camels notu incelenen son üç yılda negatif olarak gerçekleşirken Ziraat Bankası'nın ise son üç yılda Camels notu pozitif olarak gerçekleşmiştir. 2008 ve 2009 yıllarında her üç bankanın Camels notunun negatif olmasında 2008 krizinin etki olduğu söylenebilir. 2010 yılında Ziraat ve Halk Bankası'nın Camels notlarında toparlanma yaşanmış ve bankaların Camels notu pozitif dönüşmüştür.

Özel sermayeli mevduat bankaları kategorisinde 10 adet banka bulunmaktadır. Bankaların Camels notu değerlendirme sonuçları ise şöyledir; Adabank'ın incelenen tüm yıllarda Camels notu oldukça yüksektir ve pozitif bir değer almıştır. Bunun en temel sebebi ise tablo 6'da açıkça görüleceği üzere bankanın sermaye yeterliliği rasyosunun, likidite, aktif kalitesi ve piyasa riskine karşı duyarlılık notunun oldukça yüksek olmasından kaynakladığı söylenebilir. Akbank'ın Camels notu 2008, 2012, 2014, 2015 yılları dışında pozitif olarak gerçekleşmiştir. Akbank'ın Camels notu açısından performansı genel olarak iyidir. Banka 2008 krizinden sonraki üç yılda toparlanarak Camels notunu negatif seviyeden pozitif seviyeye yükselmiştir. Ayrıca bankanın incelenen son iki yılda Camels notu negatif görünümünden pozitif bir görünüme kavuşmuştur. Alternatifbank'ın Camels notu incelenen tüm yıllarda negatif olarak gerçekleşmiştir. Camels notu açısından bankanın performansı oldukça kötüdür. Camels notunun bu kadar düşük çıkmasında en büyük etken bankanın aktif kalitesi haricinde tüm Camels birleşenlerinin negatif olmasından kaynaklanmaktadır. Anadolubank'ın Camels notuna ilişkin performansını yıllar itibariyle incelendiğinde bu bankanın da Camels performansının 2012 yılı haricinde incelenen tüm yıllarda negatif olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2012 yılında bankanın Camels notunun pozitif olmasında sermaye yeterlilik rasyosu ve karlılık düzeyindeki yükseliş en büyük etkidir. Bu birleşenlerdeki toparlanma Camels notunu yükseltse de bankanın performansı genel itibari ile iyi değildir. Bankanın likidite yeterlilik notu da oldukça düşüktür. Şekerbank'a ait Camels notları incelendiğinde bankanın tüm yıllarda Camels notunun negatif olarak gerçekleştiği görülmektedir. Camels notunun negatif olmasının nedeni Camels birleşenlerine ilişkin notların tümünün negatif olmasıdır. Bu kategorideki bankalar içerisinde en düşük Camels notuna sahip bankalardan birdir. Bankanın ayrıca kârlılık ve likidite sıkıntısı bulunmaktadır. Turkisbank'ın Camels notları da her yıl negatif olarak gerçekleşmiş bu bankanın da Camels notu açısından performansı düşüktür. Ancak bu bankanın likiditesi, aktif kalitesi ve sermaye yeterlilik rasyosu Şekerbank'a kıyasla biraz daha iyidir. Türk Ekonomi Bankası (TEB) Camels notu ilgili bütün yıllarda negatif olarak gerçekleşmiştir. Camels notu açısından bankanın performansı bu bankadan önce incelenen üç banka gibi düşüktür. Ancak bankanın aktif kalitesi notu diğer üç bankaya göre daha iyidir ve pozitif olarak gerçekleşmiştir. Diğer notları ise negatif olarak hesaplanmıştır. Garanti bankasına ait Camels analizi sonuçları incelendiğinde; 2008, 2012, 2014, 2015, 2016 yılları arasında bankanın Camels

notunun negatif olduğu diğer yıllarda ise Camels notunun pozitif bir görünüm aldığı görülmektedir. Bu bankadan önce incelenen dört bankaya kıyasla bankanın Camels notuna göre performansı daha iyidir. Bankanın kârlılık düzeyi yeterlidir ancak likidite sıkıntısı bulunmaktadır. Türkiye İş Bankası 2011 ve 2017 yılları haricinde Camels notu negatif olarak gerçekleşmiştir. Camels notu açısından performansı çok iyi değildir. Bankanın kârlılık ile ilgili Camels notu iyidir ancak tablo 6'da bu bankanın da likidite sıkıntısı olduğu görülmektedir. Yapı Kredi Bankası'nın Camels notları incelendiğinde, 2014 yılı haricinde bankanın incelenen tüm yıllarda Camels notu negatiftir. 2012 de Camels notunun pozitif olmasına etki eden en önemli faktör kârlılıkta meydana gelen artıştır. Bankanın genel itibari ile likidite sıkıntısının bulunduğu görülmektedir. Kârlılık seviyesi de istenen düzeyde değildir.

Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar; bu kategoride 9 adet banka bulunmaktadır. Bu bankalardan ilki Araptürk Banka'sıdır. Bankanın Camels notları incelenen bütün yıllarda pozitiftir. Bankanın genel itibariyle performansı iyidir. Sermaye yeterlik rasyosu, aktif kalitesi, yönetim kalitesi notu oldukça yüksektir. Citibank'ında genel itibari ile Camels notu açısından performansı iyi düzeydedir. Sadece 2012, 2013 yıllarında performansı negatif olmuştur. Bu yıllarda Camels notunun negatif değer almasında kârlılık ve likidite notundaki düşüşün etkisi vardır. Bankanın genel itibariyle kârlılık ve likidite notu ise iyi seviyededir. Denizbank'ın Camels notları 2011 ve 2012 yılları haricinde negatif olarak tespit edilmiştir. Bu grupta incelenen diğer iki bankaya kıyasla bankanın Camels notu performansı düşüktür. Bankanın likidite sıkıntısı bulunmaktadır. Deutsch Bank'ın 2012 haricinde Camels puanları oldukça yüksektir. 2012 yılında Camels notunun negatif olma sebebi yönetim kalitesi ve likidite notundaki düşüşten kaynaklanmaktadır. Genel itibari ile bankanın Camels notları oldukça yüksektir bu yüksekliğin en temel sebebi yönetim kalitesi notundaki yüksekliktir. Eurobank Tekfen (Burgan Bank) bankanın Camels notu 2012 yılı haricinde negatiftir. Genel olarak performansı iyi değildir. 2012 yılında bankanın ismi ve yönetimi değişmiştir. Bunun sonucunda sermaye yeterliliği, kârlılık ve yönetim kalitesi notları oldukça yükselmiştir. Buna paralel olarak da 2012'de Camels notu da pozitif olmuştur. HSCB bankasının da sadece 2015 yılında Camels notu pozitif olurken diğer yıllarda negatif bir görünüm sergilemiştir. ING Bank'ın Camels notu tüm yıllar negatif olarak belirlenmiştir. Genel olarak performansı kötüdür kârlılık ve likidite sıkıntısı mevcuttur. Diğer notları da negatiftir. Turkland Bankası'nın incelenen tüm yıllarda bankanın Camels notu negatiftir. Genel itibari ile Camels notu açısından performansı çok düşüktür. Bu kategoride yer alan son banka olan Finansbank'ın da bir önceki banka ile durumu aynıdır. Kârlılık ve likidite sıkıntısı mevcuttur.

Çalışma sonuçları hakkında genel bir değerlendirme yapıldığında yabancı sermayeli bankaların Camels notuna göre performansı daha yüksektir. Bu bankaları kamusal sermayeli bankalar takip etmektedir. En son sırada ise özel

sermayeli bankalar yer almaktadır. İncelenen bankalar içerisinde en iyi performansı sergileyen bankalar ise Ziraat Bankası, Halk Bankası, Ada Bank, Ak Bank, Garanti Bankası, Araptürk, Citibank ve Deutsch Banktır. 2008 krizi kamusal sermayeli bankaları kısmen, özel sermayeli bankaları tamamen etkilerken, yabancı sermayeli bankaları da kısmen etkilemiştir. Ancak daha sonra bu bankaların birçoğunun toparlandığını ve kriz etkisini atlattıkları söylenebilir. Bu doğrultuda bankaların finansal krizlere karşı ihtiyatlı olmaları ve sermaye yeterlilik rasyolarını ve operasyonel risk düzeylerini BASEL2 kriterlerine uygun olarak düzenlemeleri gerektiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bankaların likidite yeterliliğini sağlamaları da olası krizler karşısında ayakta kalmalarına yardımcı olacaktır.

Bu konu ile ilgili olarak daha sonra yapılacak çalışmalarda yurt dışındaki bankalarla Türkiye'deki bankalarının finansal performansları Camels notu açısından karşılaştırılabilir ve ülke bazlı kıyaslama yapılabilir.

Kaynakça

- Türker Kaya, Y. (2001). Türk Bankacılık Sektöründe CAMELS Analizi. *BDDK MSPD Çalışma Raporları*, 1-25.
- (2018). Türkiye Bankalar Birliği: <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> adresinden alınmıştır
- Ahmedov, T., & Memmedov, E. (2017). Azerbaycan Bankacılık Sektörünün CAMELS Analizi Yabancı Sermayeli 10 Banka. *İktisadi Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 97-109.
- Arabacı, H. (2016). Küresel Krizin Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri. *Social Science Research Journal*, 1-6.
- Aytekin, S., & Sakarya, Ş. (2013). BİST'deki Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının 2001-2008 Finansal Kizleri Çerçevesinde CAMELS Derecelendirme Sistemi ile Değerlendirilmesi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 25-58.
- Bahar, O., & Erdoğan, E. (2011). 1994 ve 2000 Krizleri Sonrasında Türkiye'de Uygulanan Finansal Regülasyon Politikaları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2-19.
- Bedirhanoglu, P. (2009). Küresel Kapitalist Krizin Siyasi İdaresi. *ATAUM E-Bülten*, 1-7.
- Christopoulos, A., Mylonakis, J., & Diktapanidi, P. (2011). Could Lehman Brothers' collapse be anticipated? An examination using CAMELS rating system. *International Business Research*, 11.

- Ege, İ., Topaloğlu, E. E., & Karakozak, Ö. (2015). CAMEL Performans Değerleme Modeli Türkiye'deki Mevduat Bankaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 109-126.
- Gupta, C. R. (2014). An Analysis of Indian Public Sector Banks Using Camels Approach. *IOSR Journal of Business and Management*, 94-102.
- Gümüş, F. B., & Nalbantlıoğlu, Ö. (2015). Türk Bankacılık Sektörünün CAMELS Analizi Yöntemiyle 2002-2013 Yılları arasında Performans Analizi. *AKÜ İİBF Dergisi*, 83-106.
- Gündoğdu, A. (2017). Türkiye'de Mevduat Bankalarının Camels Analizi. *Bankacılık Finansal Araştırmalar Dergisi*, 26-43.
- Kandemir, T., & Demirel Arıcı, N. (2013). Mevduat Bankalarında CAMELS Performans Değerleme Modeli Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma (2001-2010). *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 61-87.
- Karaçor, Z. (2006). Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000- Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 379-391.
- Karakoçar, Öztürk, Z., Mangır, F., Kodaz, Ş. S., & Kartal, M. (2017). Kamusal Ve Özel Sermayeli Bankaların CAMELS Performans Analizi: Türkiye Örneği. *ICEFM*, 47-65.
- Roman, A., & Şargu, C. A. (2013). Analysing the Financial Soundness of the Commercial Banks in Romania: An Approach Based on the Camels Framework. *Procedia Economics and Finance*, 703-712.
- Sakarya, Ş. (2010). CAMELS Derecelendirme Sistemine Göre İMKB'deki Yerli ve Yabancı Sermayeli Bankaların Karşılaştırmalı Analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7-21.
- Süer, Ö. (2008). Will Foreign Bank Entry Lead to Sounder Banks in Turkey. *Journal of Business and Behavioral Sciences*, 136-137.

MAKALE YAZIM İLKE VE KURALLARI

Dergimize gönderilen yazılar, ulusal ve uluslararası araştırma ve yayın etiğine uygun bir şekilde hazırlanmalı ve sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
- Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; Arapça yazılmış makalelerin başına ise Türkçe, İngilizce ve Arapça özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beşer tane anahtar kelime eklenmelidir. Özetlerin 100-300 kelime arasında olmasına dikkat edilmelidir.
- Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin üstünde kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
- Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.

YAZAR REHBERİ

Gönderilen çalışmalar hakem değerlendirmesi için aşağıda belirtilen yazım kurallarımıza uygun olarak hazırlanmalıdır.

- Makale başlığı ilk harfler büyük, sola yaslı, 14 punto olacak şekilde yazılmalıdır.
- Teşekkür yazısı ve çalışma ile ilgili açıklamalar varsa dipnot olarak bildiriniz.
- Paragraflar ve başlıklar içerden başlamamalıdır. Metin iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 4cm, alttan 4.5 cm, sol 3.5 cm, sağ 3.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 3,5 cm olmalıdır.
- Metinler Times New Roman, 12 punto, normal, her iki tarafa dayalı olarak yazılmalıdır.
- Metin içinde satır aralığı 1 satır olacak şekilde hazırlanmalıdır.
- En fazla 40 sayfa olmasına özen gösterilmelidir. 40 sayfadan fazla olan çalışmalar editör onayıyla yayımlanabilir.
- Metin içinde özel olarak vurgulanmak istenen cümlelerde italik yazı karakteri kullanılmalıdır:
- Paragraf öncesinde ve sonrasında aralık (spacing) değeri olarak 6 nk boşluk

verilmelidir.

- Makaleyi bölümlere ayırırken numaralandırma kullanılmamalı; başlıklar büyük ve bold, alt başlıklarda kelimenin ilk harfi büyük ve bold, üçüncü düzey başlıklarda kelimelerin ilk harfi büyük, dördüncü düzey başlıklarda yalnızca kelimelerin ilk harfi büyük ve italik olmalıdır.

Örnek:

KAMU PERSONEL YÖNETİMİNİN GELİŞİMİ

Planlı Dönem Öncesi Çabalar

Yabancı Raporlar

Fritz Neumark Raporu

- Tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Tablo başlıkları tabloların üstünde yer almalı ve sola yaslı olmalıdır.

- Şekiller ve tablolar metin içerisinde yer almalıdır. Şekil ya da tablonun kaynağı, şeklin ya da tablonun altında metin içi kaynak gösterme şartlarına uygun bir şekilde belirtilmelidir.

- Tablo ve şekillerde başlıklar, kaynak ve tablo içindeki veriler 11 punto olarak ayarlanmalıdır. Sayfaya sığmaması durumunda minimum 9 punto ayarlanabilir.

- Formüller ve denklemler, denklem editörü ile yazılmalıdır. Tüm denklemlere sıra numarası verilmelidir. Formüller ve denklemler paragraf başından başlamalıdır. Sıra numarası parantez içinde ve satırın en sağında bulunmalıdır.

- Kaynakların gösterimi dipnotlarla değil, metnin içerisinde parantezlerle yapılmalıdır. Açıklama notları ise sayfa altında dipnot şeklinde belirtilmelidir. Kaynaklar aşağıda tabloda örneklendirildiği gibi metin içerisinde gösterilmelidir.

- Çalışmada metin içerisinde atıf yapılan kaynaklar mutlaka kaynakçada yer almalıdır. Yazara(lara) atıf ile kaynakçanın uyum gösterip göstermediğini mutlaka kontrol etmelidir.

Kaynakça tek satır aralığında yazılmalı ve mutlaka yazar soyadına göre sıralanmalıdır. Yazar(lar)ın soyadı açık bir şekilde yazılmalıdır. Birden fazla yazar olması durumunda, tüm yazarların soyadları, adlarından önce belirtilmelidir. Kaynakçada aşağıda örneklenen biçime uyulmalıdır.

Not: Kaynakça için aşağıda verilen örnekler word dosyalarında yer alan “APA Altıncı Baskı” formatına uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar Word dosyasında, “Başvurularım -Alıntılar ve Kaynakça - Alıntı Ekle- APA” aşamalarıyla alıntılarını yaparlarsa, kaynakçalarını kolay hazırlayabilecekleri gibi genel olarak dergide bütün kaynakların biçiminin aynı olmasına yardım etmiş olacaklardır.

	Metin İçi Atıf (gönderme)	Kaynakça Yazımı
Tek Yazarlı Kitap	(Taşkıran, 2015: 15)	Taşkıran, H. (2015). <i>Selçuklu Devletlerinde Suikastlar</i> . İstanbul : Selenge Yayınları.
İki Yazarlı Kitap	(Erat & Arap, 2016: 90).	Erat, V., & Arap, İ. (2016). <i>Dünyada ve Türkiye’de Bilim İktidar İlişkisinin Evrimi</i> . Ankara : Notabene Yay.
Üç, Dört ve Beş Yazarlı Kitap	(Koçak vd., 2016: 101)	Koçak, Z., Demirtaş, M., & Taşkıran, H. (2016). <i>XIX. Yüzyılda Ahlat’ın Demografik Durumu</i> . Ankara : Gece Kitaplığı Yayınları.
Editörlü Kitapta Bölüm	(Gül, 2013: 70)	Gül, S. S. (2013). Sosyal Devlet ya da Refah Devleti Nedir? İ. Kamalak, & H. Gül içinde, <i>Toplumcu Belediyecilik</i> (s. 65-97). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
Tek Yazarlı Makale	(Özdemir, 2010: 96)	Özdemir, A. (2010). Sılm ve Sulh Kavramları Açısından Kur’ân Barışı. <i>Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i> , 12(2), 90-100.
Çok Yazarlı Makale	(Şengül & Parlakpınar, 2017: 75)	Şengül, M. B., & Parlakpınar, M. (2017). Mehmet Rauf’un Genç Kız Kalbi Romanında Yeni Kadın. <i>Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi</i> , 3(7), 70-80.
Bildiri	(Akkoyunlu, 2007: 62)	Akkoyunlu, B. (2007). Öğrenme stilleri. Y. Tonta (Ed.) <i>Bilgi Yönetimi Ulusal Sempozyumu bildiriler kitabı</i> içinde (ss.51-71). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
Tez	(Kürüm, 2013: 67)	Kürüm, E. (2013). Muhsin İlyas Subaşı Hayatı Sanatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Web Sayfası	(MİPEX, 2015)	MİPEX. (2015). <i>Access to Nationality</i> . 05 01, 2017 tarihinde Migrant Integration Policy: http://www.mipex.eu/access-nationality adresinden alındı.